

LEXICONORDICA

10-2003

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Jón Hilmar Jónsson,
Nina Martola, Johan Myking, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

© LexicoNordica og forfatterne

LexicoNordica er satt med Times 14 av Kristinn Jóhannesson,
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, og trykt hos
Kursiv Grafisk rådgivning a.s
Trykt med støtte av Nordisk språkråd

ISSN 0805-2735
Oslo 2003

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Förord	1
--	---

Tematiska bidrag

<i>Henning Bergenholtz</i> Ordbogsanmeldelser i LexicoNordica	7
--	---

<i>Sandro Nielsen</i> Anmeldelse af ordbøger	27
---	----

<i>Øystein Eek</i> Finnes det en ordbokskritikk for redaksjonssjefer?	45
--	----

<i>Tor Guttu</i> Ordboksomtale i Norge, især avisomtale	53
--	----

<i>Trond Trosterud</i> Ordbokskritikk	65
--	----

<i>Jón Hilmar Jónsson</i> Sentrale temaer i islandsk ordbokskritikk	89
--	----

<i>Carl-Erik Lundblad</i> Kritiken av SAOB	99
---	----

Icke-tematiska bidrag

<i>Marcus Galdia</i> Flerspråkiga juridiska ordböcker	119
--	-----

<i>Bengt Sigurd</i> Svenska Akademiens ordbok har passerat S!	133
--	-----

Recensionier

Martin Gellerstam
Nya reseparlörer 139

Lars-Gunnar Larsson
Birgitta Romppanen: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken* 143

Sven-Göran Malmgren
En fyrspråkig 1700-talsordbok och dess bakgrund 151

Sölve Ohlander
MED – värd sitt pris 159

Hannu Tommola
Tre nya finsk-ryska ordböcker 177

Tuomo Tuomi
Finsk-estnisk storordbok 193

Meddelanden från Nordiska föreningen för lexikografi ... 203

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Förord

Med detta nummer av *LexicoNordica* firar vi ett litet jubileum, eftersom numret är det tionde i ordningen. Tidskriften går därmed in på sitt andra decennium och vi kan se fram mot nya, spännande temasektioner – se slutet av förordet – och fortsatt omfattande recensionsavdelningar.

Årets tema är just ordbokskritik. Temat är mycket viktigt både för tidskriften och för lexikografin i allmänhet. Med viss stolthet kan vi peka på recensionsavdelningen som något av det viktigaste och bästa i *LexicoNordica*, både kvalitativt och kvantitativt. Här måste dock medges, att kurvan i de senaste numren är en aning nedåtgående, vad kvantiteten beträffar. Vi hoppas att detta inte är en långsiktig trend och vill uppmana lexikografer i alla nordiska länder att skicka in fler recensioner, däribland gärna också kortare anmälningar.

Antalet deltagare vid symposiet om ordbokskritik i Norden på Schæffergården var något lägre än vanligt. I inbjudan till symposiet formulerades problemställningen på följande sätt av Henning Bergenholtz:

Dette tema udgør en af de fire søjler i Wiegands berømte opdeling af den teoretiske leksikografi. Det er på samme tid et vigtigt tema og et noget problematisk tema. Det er vigtigt, fordi ordbogsanmeldelser har en uhyre stor betydning for både den anmeldte ordbog og for den videre udvikling i den praktiske leksikografi. En ordbogsanmeldelse kan derfor i værste eller bedste tilfælde have store økonomiske konsekvenser for et bestemt forlag. Det er problematisk, fordi der ikke foreligger bred enighed om anmelders videnskabelige relevans. Det er også problematisk, fordi der ikke foreligger mange og vigtige teoretiske bidrag om selve genren ordbogsanmeldelse.

Med undantag för Finland var samtliga nordiska länder representerade på symposiet. I gengäld kan just Finland ståta med de flesta ordboksanmälningarna i *LexicoNordica* 1–9:

finländsk anmälare	34
svensk anmälare	33
dansk anmälare	27
norsk anmälare	12
isländsk anmälare	3
färöisk anmälare	0
grönländsk anmälare	0
anmälare från ett icke-nordiskt land	1

Vi ska här inte ge något referat av symposiet (se temadelen och Bergenholtz 2004). Men vi vill ta upp några speciella problemställningar som kom upp vid den avslutande diskussionen, utan att det uppnåddes någon allmän enighet om eventuella lösningar.

Vilka ordböcker kan och bör man recensera? Finns det ordböcker som är så betydelselösa eller håller så låg kvalitet, att det inte lönar sig att lägga ner tid på att skriva en anmälan av dem, eller att ta upp plats i en tidskrift genom att trycka en sådan anmälan. Vi kan se, att LexicoNordica redan tagit ställning i denna fråga, då flera mycket obetydliga ordböcker har blivit föremål för anmälningar. Vi vill försvara detta och peka på, att varje ordbok är ett verktyg, som ordboksanvändare litar på. Också en obetydlig ordbok kan fylla en funktion som ett sådant verktyg, men dåliga verktyg kan i värsta fall vara sämre än inga verktyg alls. Det är därför viktigt att också obetydliga – och dåliga – ordböcker bedöms.

Vi vill nu för en stund vrida blicken till den andra ändan av kvalitetsskalan, till de stora historiska ordböckerna som är en sorts nationalmonument över ett lands språkliga kultur genom många århundraden. Efter symposiet står det klart, att dessa ordböcker borde recenseras i långt högre grad än vad som hittills varit fallet. Problemet aktualiserades av Carl-Erik Lundbladhs bidrag om kritiken av den svenska Akademiordboken, SAOB. Det framgick av Lundbladhs föredrag att denna ordbok, som varit under produktion i mer än 110 år och ännu inte är avslutad, knappast har blivit föremål för en enda större recension sedan 1913 (jfr Bergenholtz 2004)! Det rådde enighet om att detta är beklagligt, även om en del av förklaringen kan ligga i att ordboken tidigt fann sin form, varför eventuell kritik hur som helst inte kan leda till några större förändringar. Likväl vore det helt säkert av värde inte minst för redaktionen om ordboken då och då uppmärksammades och granskades på ett seriöst sätt, kanske varje gång ett nytt häfte eller band utkommit. Vi är glada över att just i det här numret av LexicoNordica kunna presentera en sådan artikel – som alltså är något av en raritet enligt Lundbladhs bidrag –, där professor Bengt Sigurd diskuterar det nyss utkomna 33:e bandet av SAOB.

Mycket värdefullt var det att vid symposiet få ett bidrag från förlagssidan (Øystein Eek). Bidraget var delvis ett memento till de kritiker som kanske alltför lätt säger "tulipanaros", dvs. föreslår omfattande möjliga förändringar utan att alltid reflektera över att det kanske kostar flera årsverken att förverkliga dem. Samtidigt framgår det glädjande nog av Eeks bidrag att recensioner i LexicoNordica ofta givit förlagen viktiga incitament till förbättringar av de recenserade ordböckerna.

Liksom ordböcker har sålunda även ordbokskritiken flera olika målgrupper: ordboksanvändare, ordboksförlag och – när det gäller

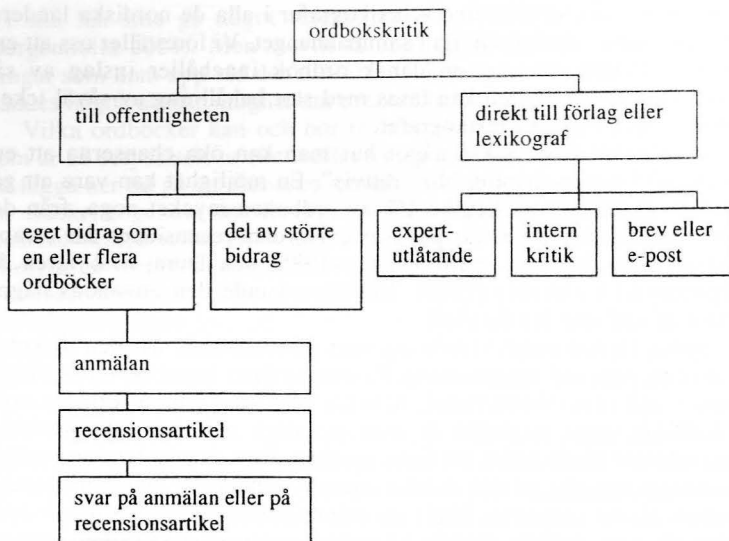
recensioner i LexicoNordica – lexikografer i alla de nordiska länderna. Det sista är mycket viktigt i sammanhanget. Vi föreställer oss att en ideal recension av t.ex. en dansk ordbok innehåller inslag av så generell intresse att den kan läsas med stor behållning av såväl icke-danska som av danska lexikografer.

Det diskuterades också något hur man kan öka chanserna att en recension i någon mening blir "rättvis". En möjlighet kan vara att gå igenom ett sampel på kanske 1% av ordboken mycket noga, från de flesta olika synpunkter. Ett par LexicoNordica-recensioner där samlingsmetoden använts är Mikkelsen (1995) och Dura, Malmgren & Toporowska Gronostaj (1996). Möjligen kunde den användas något oftare än vad som hittills skett.

Själva terminologin visade sig vara problematisk, när den diskuterades i ett nordiskt sammanhang. På danska finns termerna *anmeldelse*, *omtale* och *recensionsartikel*. Alla tre betecknar någon form av ordbokskritik, men termerna är inte entydiga och har inte perfekta ekvivalenter på de andra nordiska språken. Den danska termen *omtale* motsvaras ungefär av den norska termen *anmeldelse* och den svenska termen (*kort*) *anmälan*. Skall en recensionsartikel vara särskilt omfångsrik, t.ex. omfatta mer än 15 tryckta sidor, eller skall den snarare kännetecknas av att den diskuterar allmänna problem och sätter in den recenserade ordboken i ett större sammanhang?

Viss oenighet rådde om vilka kriterier en artikel måste uppfylla för att kvalificera sig för beteckningen *anmälan* (eller *recension*). Enligt en uppfattning som framfördes på symposiet kan en kritisk granskning av en (allmän) ordbok, som t.ex. enbart diskuterar ordbokens behandling av kollokationer, räknas som en anmälan. En vanligare uppfattning tycktes dock vara att en anmälan måste innehålla en samlad värdering av ordboken. Om en sådan värdering inte föreligger, är det enligt denna uppfattning inte fråga om en anmälan (eller recension).

Något av problemet kan förklaras utifrån det faktum att symposiet, som det nu var upplagt, inte tog hänsyn till att ordbokskritik inte bara består av anmälningar och recensionsartiklar, utan också t.ex. av ordbokskritiska delar av större artiklar, av brev till lexikografer och förlag och dessutom av intern kritik. Dessa aspekter diskuterades över huvud taget inte på symposiet och de tas inte heller upp i tidskriftens temadel. Incitamentet att ta upp dem här fick vi i ett e-brev från Nina Martola, som understryker betydelsen av alternativa former av ordbokskritik, däribland särskilt e-brev, som kan leda till omedelbara förändringar i ordböcker och ordboksprojekt. Utifrån detta kan vi föreslå följande uppdelning av ordbokskritiken:

Detta förslag är självfallet inte så entydigt att det kan tillämpas utan vidare. Men det kan möjligtvis bilda utgångspunkt för ytterligare preciseringar, som skulle vara mycket värdefulla för lexikografen.

Vi erinrar om att temat för nästa Schæffergårdssymposium är nordiska bilingvala ordböcker (mellan nordiska och icke-nordiska språk). För de följande åren planeras följande teman:

2005: Elektroniska ordböcker i Norden

2006: Historiska ordböcker i Norden

2007: Nordiska encyklopedier och lexikon

Till sist vill vi i vanlig ordning rikta ett tack till Nordiska språkrådet för finansiellt stöd och praktisk hjälp vid genomförandet av Schæffergårdssymposiet och i samband med publiceringen och distributionen av LexicoNordica 10. Vårt tack går i första hand till Rikke Hauge. Vårt dessvärre postuma tack går också till Henrik Holmberg, som betydde mycket för föreningen och tidskriften under sina år som rådssekreterare. Sist i tidskriften finns en minnesteckning över honom.

Ett särskilt tack går slutligen till ledningen för Schæffergården, som åter möjliggjorde att symposiet kunde genomföras till ett mycket förmånligt pris.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 2004: Wörterbuchkritik in den nordischen Ländern. Bericht über ein Symposium in Kopenhagen am 8.2 und 9.2.2003. I: *Lexicographica* 22 (i trykken).
- Dura, Ela, Sven-Göran Malmgren & Maria Toporowska Gronostaj 1996: Rec. av J. Kubicki, Svensk-polsk ordbok; Polsk-svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 3, 229–241.
- Mikkelsen, Hans Kristian 1995: Rec. av B. Bakker, L. Komadinić-Nicolić, D. Mazalin-Bøge & S. Mønnesland, Norsk-serbisk/kroatisk ordbok. I: *LexicoNordica* 2, 221–229.

Henning Bergenholtz

Ordbogsanmeldelser i *LexicoNordica*

Dictionary criticism is undoubtedly an important part of lexicography. It is important both in terms of developing lexicographical theory and improving lexicographical practice. According to Wiegands basic theory (Wiegand 1989), dictionary criticism even forms one of the four pillars of theoretical lexicography (besides user research, dictionary historiography and systematic dictionary research). In the case of scientific credit, i.e. the scientific importance of criticism, however, this perspective is not uniformly shared by all members of the academic world. The editorial committee of this scientific journal has pointed out very clearly the importance of dictionary criticism in relation to lexicography. In this contribution, I will make a few remarks about reviewing in general and give a quantitative and qualitative overview of the 104 reviews and 6 answers to reviews published in the first nine volumes of *LexicoNordica*.

Alt det, som mennesker producerer, kan anmeldes: film, bygninger, malerier, reklamer, hjemmesider og også julemænd i forskellige stor-magasiner, landskampe, fodboldstøvler, biler og prædikener (se Jørgensen 1997). Hvad der kan anmeldes, og hvordan en generel definition på anmeldelser og også forskellige typer af anmeldelser kan formuleres, er ikke dette bidrags tema. Når man ser på forskellige generelle definitioner, vil jeg dog tilføje ét aspekt, som er så selvfølgelig, at det normalt ikke nævnes: Kun nye eller ret nye menneskelige produkter kan anmeldes. Hvis det drejer sig om en bedømmelse af ældre produkter, kan det ikke være tale om en anmeldelse, men om et bidrag til en generel diskussion eller en historisk fremstilling. Derfor burde en definition af anmeldelse også tage højde for, at anmeldelser ofte skrives under et vist tidspres: Jo hurtigere en anmeldelse kan skrives efter et nyt produkts fremkomst, jo mere aktuel og derfor interessant og relevant er den.

Den generelle del vil blive fremført teseagtigt i form af ret korte udsagn, til dels med henvisninger til anden litteratur. Den specielle del vil kun behandle ordbogsanmeldelser i *LexicoNordica*.

Tese 1: Anmeldelser er vigtige for videnskaben

I Danmark blev UVVU, Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed, opfordret til at bedømme Bjørn Lomborgs miljøpolitiske publikation "The Skeptical Environmentalist". UVVU's negative bedømmelse, som slutter af med prædikatet "i klar strid med normerne for god videnskabelig skik", har et i denne sammenhæng meget interessant fundament. Den kritiske dom bygger først og fremmest på fire an-

meldelser i Scientific American. Alle Lomborgs kritikere roser udvalgets indstilling og fremhæver vigtigheden af internationale anmeldelser; Lomborg og Lomborgs tilhængere sætter spørgsmålstegn ved relevansen af at bygge en så hård kritik på udvalgte negative anmeldelser og fremhæver, at der også findes positive anmeldelser. Men alt i alt er sagen interessant set ud fra anmelderiet: Anmeldelser er vigtige. De er hovedhjørnestenen i videnskaberens kvalitetsbedømmelse. Det mener i hvert fald alle implicerede i denne sag. I andre sammenhænge hører vi dog også helt andre meninger om anmelders status:

Tese 2: Anmeldelser er ikke vigtige for videnskaben

Sådan formuleres de udbredte indvendinger mod anmelders vægt sjældent eksplicit, men implicit er en nedvurdering af anmelders vigtighed en udbredt, ja næsten normal holdning i den videnskabelige hverdag. Man ser det specielt ved udvalgsarbejde i forbindelse med stillingsbesættelser. Ikke så få udvalgsmedlemmer argumenterer for at lægge ringe vægt på anmeldelser eller helt at udelukke dem i bedømmelsen. "Her foreligger der jo ingen egen og ingen ny forskning", lyder det. Tilsvarende tendenser har jeg oplevet i forbindelse med fastlæggelse af kriterierne for en forskningsregistrering på Handelshøjskolen i Århus. Efter en udførlig diskussion, hvor flere institutter argumenterede for en nedprioritering af anmeldelser, fremlagde forskningsudvalget følgende skema, hvor pointangivelserne er en målestok for de enkelte aktiviteter's vigtighed. Der skal tilføjes, at R står for "med peer review" NR for "uden peer review":

	Aktiviteten	Point
1	Artikel/Bidrag til samleværk/Review Article	R 5
2	Artikel/ Bidrag til samleværk/Review Article/WP over 10 sider	NR 3
3	Artikel/Bidrag til samleværk/Review Article/WP under 10 sider	NR 2
4	Monografi	10
5	Konferenceindlæg (paper, poster, præsentation, etc.)	1
6	Bidrag til 'proceedings', akter, etc.	2
7	Doktorafhandling/disputats	20
8	Ph.d.-afhandling	Speciel
9	Lærebog	10
10	Ordbog	10
11	Bidrag til lærebog/ordbog	3
12	Anmeldelse	1
13	Udgiver af monografi/tidsskrift (pr. nr.)	4/2
14	Referee ved monografi/Nr. af tidsskrift/konference/artikel	2/2/2/1
15	Computerprogram (til forskningsbrug)	2
16	Arrangør af konference/workshop/el. lign. (pr. person)	1
17	Fagligt foredrag, kronik, avisartikel, el. lign.	1

Tabel 1: Forskningsevaluering på HHÅ

Når man ser, at man får 1 point for en anmeldelse mod 5 point for en artikel på evt. kun 2–3 sider, hvis artiklen er bedømt for offentliggørelse, foreligger der klart et misforhold. Billedet er dog uklart, idet der skelnes mellem anmeldelse og review article. Sidstnævnte adskiller sig i forskningsudvalgets indstilling fra almindelige anmeldelser som et bidrag, der sætter en eller flere bøger ind i en forskningsmæssig sammenhæng. I praksis vil de fleste medarbejdere nok hævde, at de aldrig skriver anmeldelser, men altid kun review articles. Derudover skelnes mellem vidensgenerering for type 1–8 og vidensformidling type 9–17. Vidensgenerering har i bedømmelsen en større vægt end vidensformidling. Derfor kræves det, at mindst 10 ud af et minimum på 20 point oparbejdet i løbet af fire år skal være af typen vidensgenerering. Denne holdning kan jeg principielt tilslutte mig, men dog ikke tilordningen af anmeldelser til vidensformidling. Nogle anmeldelser vil være formidlende, andre mere vidensgenererende, mange både-og. Men først og fremmest mener jeg, at adskillelsen mellem anmeldelser og artikler ikke bare er uholdbar, den er desuden skadelig for videnskaben, som på den måde får nedvurderet en meget vigtig korrekturmulighed for anvendelsen af videnskabelige resultater og for videnskabens videre udvikling.

Tese 2 må derfor afvises. Tese 1 er at foretrække, hvis man tilføjer, at anmeldelser ikke bør få en orakellignende status, som det tilsyneladende er sket i forbindelse med et officielt dansk udvalgs etiske og metodiske kritik af et videnskabeligt arbejde. En god anmeldelse bør, som det fremgår af de følgende teser, opfylde en lang række kvalitetskrav, men den bør også kunne være meriterende for anmelderen. Det er dog ikke anmeldelsens vigtigste opgave (se hertil også tese 6 og især her det niende og tiende etiske bud), en anmeldelses formål fremgår af næste tese:

Tese 3: En anmeldelse skal gavne leksikografien, leksikografen, forlaget og brugeren

Enhver omtale er god omtale. Enhver anmeldelse er derfor til fordel for en eller flere af de nævnte modtagergrupper for anmeldelser. Selvfølgelig vil en positiv anmeldelse normalt være mere fordelagtig for leksikograf og forlag, men også en negativ anmeldelse er ikke kun negativ, fx ikke, hvis leksikografen og forlaget tager nogle af kritikpunkterne til sig og foretager ændringer i næste udgave eller i andre ordbøger.

Men man kan diskutere, om enhver ordbog kan og skal anmeldes. Skulle man fx nøjes med at anmelde ordbøger udarbejdet på videnskabeligt grundlag, i hvert fald i et videnskabeligt tidsskrift? Og skal

man specielt undgå at anmelde særligt dårlige ordbøger? Mit svar er nej. Alle ordbøger er hjælpemidler for konkrete brugere, som til enhver tid har fortjent en anmeldelse, se hertil Bergenholtz (1995:147–148) og Bergenholtz/Frandsen (1997:50f).

Tese 4: En anmeldelse skal være fair

Dette bud kan lettest opfyldes med udgangspunkt i anmeldelsesmetodiske overvejelser, som anmelderen i øvrigt kort bør anføre som del af sin anmeldelse, sml. fx Tiisala (2000:271f). Sådanne overvejelser kan hver enkelt anmelder udarbejde for sig selv, man kan også bygge på foreliggende forslag, fx Steiner (1984), Leisi (1993), Jørgensen (1997). Følgende metodiske forslag bygger på Jørgensen (1992) og er i lidt forskellige versioner gengivet i Bergenholtz/Mogensen (1993) og Bergenholtz/Frandsen (1997):

1. En anmeldelse skal indeholde et koncentreret referat. Men den skal altid være mere end et referat. Den skal give indtryk af bogen, og den skal formidle interesse.
2. Anmeldelsen skal være kort og klar og give fyldige citater.
3. Den skal indeholde en analyse og en fortolkning og en vurdering. Anmelderen må her argumentere for sine påstande. Også præmisserne for vurderingerne må fremlægges.
4. Anmeldelsen skal være en præsentation og en forbrugeroorientering.
5. Anmeldelsen skal sætte noget i gang hos læseren og i det hele taget være inspirerende for meningsdannelsen i samfundet.
6. Den skal være præget af personligt engagement. Og vilje til objektivitet.
7. Anmeldelsen må godt være sjov og samfundskritisk og lidt provokerende.
8. Sproget skal være præcist, men samtidig kreativt. Og så må anmelderen godt have nogle anekdoter i baghånden.
9. Anmelderen må være håndværksmæssig solidarisk med forfatteren, og vel og mærke uden at slække på egne visioner.
10. Kritikken skal være positiv og angive alternativer til det, der kritiseres.

Lidt kortere kan det siges på følgende måde (som i Ripfel 1989:31, Bergenholtz/Mogensen 1993:10 og Bergenholtz/Frandsen 1997:48):

- beskrive
- vurdere
- begrunde vurderingen
- anbefale/fraråde

Det bliver i ovennævnte publikationer diskuteret, hvilke af disse fire dele af en ordbogsanmeldelse er obligatoriske eller fakultative. Her skal der blot siges, at en ren beskrivelse uden vurdering og anbefaling må anses som en omtale, men at enhver god anmeldelse vil indeholde

alle fire elementer, dog ikke nødvendigvis med anbefalingen i eksplicit form. Efter mange negative hhv. positive enkeltudtalelser vil læseren også selv kunne drage sine slutning og se anmeldelsen som en anbefaling eller ej. Men en eksplicit samlet vurdering må tilrådes (herom senere). Når man ser bort fra lektørdtalelser til bibliotekarer, kan anbefalinger dog ikke udelukkende ses som råd om eller advarsel imod køb, men altid om brug.

Et særligt problem, som hidtil ikke har spillet nogen særligt rolle i diskussionen om anmelderiet, er følgende: Kan man tale om en anmeldelse, hvis beskrivelsen, vurderingen, begrundelsen og anbefalingen kun relaterer sig til en bestemt del af ordbogen? Eksempelvis kunne man uden problemer forestille sig et bidrag, som udelukkende beskæftigede sig med præpositionernes behandling i en bestemt ordbog. Kan et sådant bidrag trykkes i et tidsskrifts anmeldelsesdel? Jeg vil umiddelbart klart afvise denne mulighed. Det gælder også, hvis der indsendes et bidrag om en bestemt ordbogs brugervejledning eller dennes ordbogsgrammatik. I sådanne tilfælde drejer det sig om diskussionsbidrag, som alt efter tidsskriftets opbygning kan trykkes som et normalt leksikografisk bidrag eller i et særligt diskussionsforum. Denne klare udmelding må dog relativiseres lidt. Nielsen (2000) er en anmeldelse af en russisk-dansk juridisk ordbog. Den er trykt i det pågældende tidsskrifts anmeldelsesdel og i øvrigt skrevet efter direkte opfordring fra udgiveren. I anmeldelsen gives en samlet vurdering af hele ordbogen, der tages stilling til ordbogens funktioner, til alle ordbogens byggede og til alle angivelsestyperne i de enkelte ordbogsartikler – med én undtagelse: Med henvisning til manglende russiskkundsskaber undlader Nielsen (2000) eksplicit at behandle kvaliteten af relationerne mellem lemmata og ækvivalenter. Jeg vil fastholde, at der her er tale om en anmeldelse, men medgiver, at der kan være grænsetilfælde. I sådanne tilfælde bør man dog lade tvivlen komme ordbogen tilgode, som derfor i tvivltilfælde burde kaldes et diskussionsbidrag og ikke en anmeldelse.

Kravet om fairness medfører i det niende metodiske bud, at anmelderen skal være solidarisk med ordbogsforfatteren. Men betyder det, at anmelderen helt skal holde sig til det, leksikografen beskriver som ordbogens funktion og de deraf afledte valg og fravalg af angivelsestyper? Denne holdning findes tendentielt hos Mikkelsen (1996), som undersøger 155 bilingvale ordbøgers "selvforståelse som udgangspunkt for en evaluering", det vil vel også sige en slags anmeldelse eller en del af en mulig anmeldelse. Mikkelsen vælger i alt ni indikatorer og undersøger, om disse indikatorer behandles i omteksten. Alt efter, hvor grundigt de enkelte indikatorer behandles, tildeles ordbogen 0, 1 eller 2 point for hver kvalitetsindikator. Set ud fra et leksikografisk synspunkt er resultatet efter min mening nedslående. I bedste tilfælde

vil en ordbog kunne få 18 point, i værste 0 point. Af de 155 ordbøger er der kun en eneste, som får de 18 maksimumpoint, men hele syv ordbøger, som slet ingen point får, de fleste ordbøger får kun 2–3 point. Gennemsnittet forekommer at være temmelig lavt, det ligger på 4,96 point, dvs. i gennemsnit kun på 5 ud af 18 mulige point. Hvis det skulle svare til en karaktergivning af selve ordbøgerne, må man tale om dumpekarakter til et flertal af de 155 ordbøger. Denne bedømmelse bør dog relativiseres lidt, både i positiv og i negativ retning: Nogle af de ordbøger, som i Mikkelsens skema får ret mange point, bliver i ”rigtige” anmeldelser bedømt meget negativt. Til gengæld bliver nogle af de ordbøger, som hos Mikkelsen (1996) kun får få eller slet ingen point, bedømt ret positivt i relevante ordbogsanmeldelser. Det er med andre ord en på samme tid hård og ikke helt rammende bedømmelse, der med denne fremgangsmåde lægges op til. På den anden side har Mikkelsen (1996) fat i en vigtig indfaldsvinkel til bedømmelse af en bestemt ordbog. En ordbogs selvforståelse burde spille en væsentlig rolle for en anmeldelse. I min undersøgelse af anmeldelser i LexicoNordica har jeg ikke en sådan anmeldelsestype, men dog en angivelse af mængden af henvisninger til de anmeldte ordbøgers omtekst (se tabel 8–11). Vi kan her se, at der i alt tales om indholdet af omteksten 172 gange eller 5,3% af alle anmeldelsesangivelser. Det drejer sig stort set altid om ordbogsgrammatikken eller den faglige indledning, kun ret sjældent med en relatering til ordbogens selvforståelse. Det nøjagtige tal har jeg ikke, men det er ikke stort. Det er således et punkt, hvor den følgende undersøgelse af anmeldelser kunne have været mere nøjagtig. I alle tilfælde er det et punkt, som bør spille en rolle i en god anmeldelse.

Tese 5: En udgiver af et tidsskrift eller en bog med anmeldelser skal sikre, at anmeldelserne er fair

Udgifveren skriver ikke selv alle anmeldelser, men han kan sikre den anmeldte ordbog og dennes forfatter ved at give mulighed for at reagere på anmeldelsen. Hvis det sker i samme udgave som selve anmeldelsen, er det fordelagtigt, men vil måske ikke altid være praktisk muligt. Derudover bør udgifveren være opmærksom på eventuelle loyalitetskonflikter, hvis anmelderen selv har udgivet eller er ved at udarbejde en tilsvarende ordbog, hvis han er ven eller uven med den anmeldte leksikograf, eller hvis han arbejder for det samme eller et andet forlag. Som beskrevet af Bergenholtz/Malmgren (1995) vil man i relativt små lande som de nordiske ikke altid kunne undgå sådanne relationer, anmelderen bør derfor opfordres til selv at redegøre for

evt. relationer til temaet, leksikografen eller forlaget, se hertil også Bergenholtz/Frandsen (1997:52f).

Denne mulighed for at kunne reagere på en anmeldelse bør dog ikke forveksles med en forpligtelse. Udgifveren af et tidsskrift bør forpligtes til at give den anmeldte leksikograf eller dennes forlag mulighed for at få trykt en reaktion på anmeldelsen. Hertil hører også, at den anmeldte bog bør få et passende antal sider stillet til rådighed; hermed menes en mulighed for at svare, som må svare til den plads, som anmelderen har fået. Men omvendt betyder det ikke, at det kan forstås som en indrømmelse af en anmelderkritiks rigtighed, hvis en sådan reaktion ikke følger. Vi kan se, at der i LexicoNordica 1-9 er indleveret seks reaktioner på anmeldelser. Heraf kan man se, at kun et fåtal af de mere end 100 ordbogsanmeldelser bliver forbundet med en reaktion. Nogle leksikografer hhv. forlag har set mange af anmeldernes kritikpunkter som gratis og velkomne bidrag til forbedring af kommende ordbøger, men næppe alle.

Og det bør under ingen omstændigheder kunne forstås som videnskabelig uredelighed, hvis en sådan reaktion ikke følger, eller hvis der kun reageres på nogle eller kun på dele af de fremkomne anmeldelser, eller hvis man afviser alle kritikpunkterne.

Det lyder måske som en selvfølgelighed, men er det tilsyneladende ikke. Jeg vil igen henvise til den førnævnte Lomborg-sag i Danmark i januar 2003, hvor Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed netop bruger Lomborgs reaktion på alle anmeldelser eller alle kritikpunkter i foreliggende anmeldelser som et argument for at tildele prædikatet "videnskabelig uredelig". De taler om en manglende evne til at deltage i en sådan diskussion, fordi Lomborg afviser næsten alle kritikpunkter.

Det er videnskabelig skik og også videnskabelig god skik kun at reagere på den kritik, som den anmeldte selv anser som berettiget. Men det er også videnskabelig god skik at undlade at reagere på anmeldelser, hvis man ikke ønsker det; at undlade at svare på en ordbogsanmeldelse kan under ingen omstændigheder tolkes som bevis på hverken videnskabelig eller leksikografisk uredelighed.

Det må ligeledes være muligt at afvise alle kritikpunkter i en konkret anmeldelse. Og det kan under ingen omstændigheder anses for et bevis for en manglende overholdelse af god videnskabelig skik, hvis man gør noget sådant.

Men hvis en anmeldt forfatter ønsker at svare på en anmeldelse, bør udgifveren ikke bare give mulighed for et svar, men et udførligt svar. Det må derfor anses for at være en dårlig videnskabelig skik, hvis en tidsskriftsudgiver på en anmeldelse på 24 sider tillader et svar på kun en side. Jeg vil foreslå, at udgifveren altid giver mulighed for svar, som er lige så omfattende som anmeldelsen. Hvis muligt skal et

svar trykkes i samme udgave som anmeldelsen, i praksis vil det ofte først være muligt i næste udgave, fordi peer review-, korrektur- og trykkefrister skal overholdes.

Tese 6: En anmelder skal gøre sig anmeldelseetiske overvejelser

Hvis en anmeldelse er fair, vil man også kunne sige, at den opfylder væsentlige etiske krav. Men der foreligger en tradition for at opstille direkte etiske bud. Wiegand (1995) bygger fx på en teologisk tradition, som han omskriver til bud for anmeldelser af ordbøger. Vi omskriver her Wiegands teser til at gælde både leksikografiske og lingvistiske værker:

1. Der bør stilles etiske krav til en anmeldelse.
2. Et videnskabeligt bidrag er ingen person. Afhold dig derfor fra enhver henvisning til forfatterens person, hans personlige og faglige forudsætninger, hvis disse ikke er alment kendte i forvejen.
3. Når du skriver anmeldelser, så undlad brugen af udråbstegn.
4. Du skal ikke tilintetgøre et værk og dermed værkets forfatter. Også for en anmelder gælder: Du må ikke slå ihjel.
5. Du skal ikke skamrose for på den måde at skaffe dig venner til støtte for din karriere.
6. Vi maa udlede Hveden blandt Klinten og ikke antage uden dem, som ere gode. En klintesøgende anmelder er at betragte som en skarnbasse i et blomsterbed. Du skal søge hveden, og hvis du ikke finder den, så tænk over, om du er blind på et eller begge øjne.
7. Anse det ikke for egen skarpsindighed at gøre opmærksom på et manglende komma, en enkelt stavfejl eller en anden tilfældig mangel.
8. Det ottende bud gælder også for en anmelder. I stedet for skal du søge efter undskyldninger og i tvivlstilfælde fremhæve det positive.
9. En anmeldelse skal ikke være et forum for en promovering af egne videnskabelige bidrag. Selvros stinker.
10. En spottende anmelder har det ligesom en professor, der i sin forelæsning gør grin med en kollega. Han vil sikkert have auditoriets bifald, men også pådrage sig gudernes vrede, thi han spotter en forfatter, der ikke kan forsvare sig.

Tese 7: Enhver ordbogsbruger kan anmelde en ordbog

Det sker, at anmeldelser bliver kritiseret med henvisning til, at anmelderen ikke er ekspert på det eller de pågældende sprog, herunder fagsprog. Det sker også, at anmelderne selv undskyldende forklarer, at de anmelder, selv om de ikke er eksperter. Det første er unfair, hvis ikke anmelderen selv har hævdet at være ekspert. Det andet er interessant nok for læseren af anmeldelsen, men mindsker ikke anmeldelsens relevans, sml. fx Melchers (1997). I virkeligheden bør både den leksi-

kografiske ekspert, sprogeksperten og lægmanden, der anmelder som ordbogsbruger, først og fremmest tage højde for ordbogens intentionerede funktioner. Det kan en lægmand på sin vis særligt let, hvis han tilhører den intenderede brugergruppe og skriver ud fra sin erfaring med brug af ordbogen. Anmeldelser med begge typer anmeldere må anses for særligt interessant, fx Pedersen/Pedersen (1996) hhv. Siitonen/Vaikutyttö (1999), hvor en leksikograf anmelder en bilingval ordbog i samarbejde med en gymnasieelev hhv. en studerende. Tilsvarende gælder, når en anmelder af en børneordbog har brugt et barn som konsulent (Gundersen 2002). Ved fagordbøger er på samme måde et samarbejde mellem en leksikograf og en fagekspert uden tvivl en fordel, fx Axelsen/Broen-Christensen (1995).

Ordbogsanmeldelser i LexicoNordica

Alt i alt synes jeg, at anmeldelserne i LexicoNordica har et højt kvalitativt niveau, som under hensyntagen til de ovennævnte teser mindst ligger på højde med tilsvarende anmeldelser i Lexicographica eller International Journal of Lexicography. I det følgende gives en kort oversigt over de indtil nu trykte 104 anmeldelser og 6 svar på anmeldelser (heraf er en af anmeldelserne et genoptryk af en teknisk mangelfuld anmeldelse fra det foregående nummer).

Man kan se, at mængden af anmeldelser i de første numre var lidt større end i de senere:

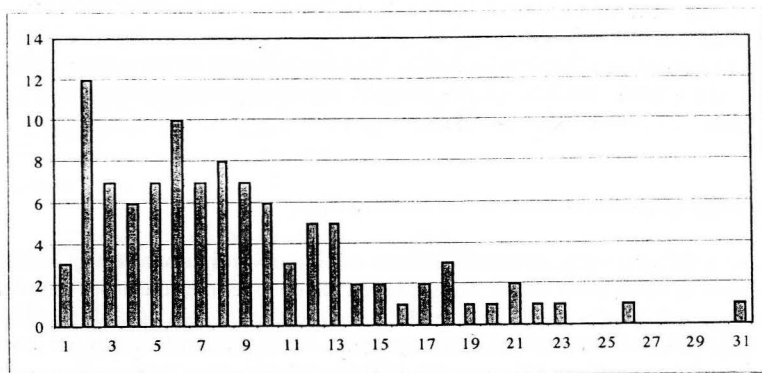
LexicoNordica	antal anm. og svar
1, 1994	17
2, 1995	22
3, 1996	14
4, 1997	9
5, 1998	10
6, 1999	11
7, 2000	11
8, 2001	10
9, 2002	6

Tabel 2: Antal ordbogsanmeldelser i LexicoNordica

Vi skelner i LexicoNordica mellem korte anmeldelser og anmeldelser. Kun til sidstnævnte laves særtryk, de korte anmeldelser begynder heller ikke nødvendigvis på en ny højre side som de længere anmeldelser. Men rent kvalitativt er det svært at få øje på en principiel forskel mellem disse to typer. Mht. længden af anmeldelser foreligger der stort set et kontinuum med et gennemsnit på 8,7 sider pr. anmeldelse. Svarene har en gennemsnitlig længde på 1,5 side. Dette

betydeligt ringere omfang for svar på anmeldelser er i øvrigt ikke begrundet i en redaktionel beslutning, svarene kan i LexicoNordica principielt få samme omfang som en anmeldelse, dvs. 25 trykte sider.

Der er flest anmeldelser på to sider (12 anm.), næstflest på seks sider (10 anm.). Anmeldelser fordeler sig mht. længde på følgende måde:

Tabel 3: Længden af ordbogsanmeldelser i LexicoNordica

Alt i alt har 82 forskellige leksikografer skrevet anmeldelser eller svar på anmeldelser. Mængden af anmeldere er noget større end mængden af anmeldelser, da der findes flere anmeldelser med to eller flere anmeldere. Der er få eksempler på Tordenskjolds soldater, men de fleste anmeldere har kun skrevet én anmeldelse, undtagelser udgøres af:

Henning Bergenholtz (7x)	Sölve Ohlander (5x)	Trond Trosterud (4x)
Nina Martola (4x)	Arne Olofsson (4x)	Povl Skårup (3x)
Martin Gellerstam (3x)	Jens Axelsen (3x)	Mikael Reuter (2x)
Morten Pilegaard (2x)	Lars Törnqvist (2x)	Lars S. Vikør (2x)
Krista Varantola (2x)	Klaas Ruppel (2x)	Jette Pedersen (2x)
Henrik Andersson (2x)	Heikki E.S. Mattila (2x)	Dag Gundersen (2x)
David Mighetto (2x)	Carl-Erik Lundbladh (2x)	Björn-Eric Mattsson (2x)

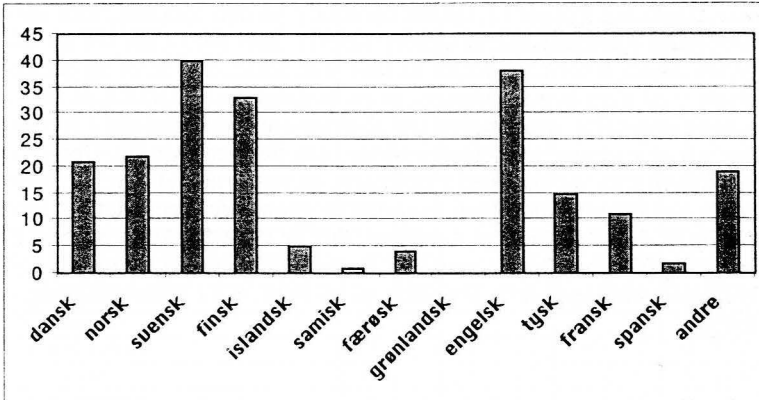
Tabel 4: Anmeldere i LN med mere end en ordbogsanmeldelse

Ved de hidtidige symposier på Schæffergården har der været en vis underrepræsentation fra Finland, sådan er det ikke ved anmeldelser, hvor finner faktisk har været flittigst. Her vil jeg ikke undlade at nævne Nina Martola, som har gjort en særlig stor og værdifuld indsats ved at oversætte mange anmeldelser fra finsk til svensk:

Finland	34
Sverige	33
Danmark	27
Norge	12
Island	3
Færøerne	0
Grønland	0
andre lande	1

Tabel 5: Bopæl for ordbogsanmeldere i LexicoNordica

Endnu mere interessant er det måske at se, hvilke sprog der bliver anmeldt. Der er ikke skelnet mellem nynorsk og bokmål og heller ikke mellem svensk og finlandssvensk. Man skal her være opmærksom på, at mængden af sprog er betydeligt større end mængden af anmeldelser, da der indgår både bi- og polylingvale ordbøger:

Tabel 6: Fordeling af sprog i anmeldte ordbøger i LexicoNordica

Hvis man kun ser på denne tabel, må man antage, at de vigtigste sprog i de nordiske lande er svensk, engelsk og finsk (i denne rækkefølge). Man må opfordre leksikografer med interesse for dansk og norsk til at prøve at konkurrere med finsk og svensk.

Opdelingen i monolingvale, bilingvale, polylingvale ordbøger og en skelnen mellem monolingvale fagordbøger og monolingvale leksika er af mange grunde både problematisk og heller ikke specielt relevant for nøjagtige leksikografiske overvejelser, se Tarp (2002). Først og fremmest er en opdeling af ordbøger efter den forudsatte ordbogsfunktion meget mere relevant for ordbogsanmeldelser, hertil henvises til anmeld-

delsernes hensyntagen til funktioner i tabellen om anmeldelseskategorier. Derudover er selve klassifikationen i mono- og bilingvale ordbøger så entydig, som den kan synes ved første øjekast. Der findes også monolingvale ordbøger med en bilingval dimension, sml. hertil Tarp (1994). Fx regnes Dollerup/Nielsen (1994) som en monolingval ordbog, da ækvivalenter er ordbogens forklaringsprog, det drejer sig ikke om en bilingval ordbog. Følgende tal skal derfor tages med forbehold:

monolingvale almensproglige ordbøger	53
bi- og polylingvale almensproglige ordbøger	57
bi- og polylingvale fagordbøger	10
monolingvale fagordbøger, leksika, encyklopædier	6

Tabel 7: Anmeldte ordbogstyper i LexicoNordica

Det virkeligt relevante i anmeldelserne er, hvad de siger, og hvad de ikke siger. Jeg bygger i følgende optælling på den metodik, som også blev brugt i Bergenholtz/Mogensen (1993). Som dér er der talt på følgende måde: Hver anmeldelse er læst som tekst, dvs. at ét og samme afsnit med flere bemærkninger om en bestemt anmeldelsestype tælles som én angivelse, men angivelsen af samme anmeldelsestype i forskellige afsnit i samme anmeldelse tælles som flere angivelser. Det giver selvfølgelig en vis skævhed i tællingen, da nogle anmeldere har korte, andre har lange afsnit. Men metoden er gennemført ensartet og fører derfor til sammenlignelige resultater. Der er visse forskelle mellem de undersøgte ordbogstyper, men kun for monolingvale og bilingvale+polylingvale ordbøger er de absolutte tal så store, at en sammenligning er mulig:

	mono ling		poly+ biling		poly+ biling fag		mono ling fag	
	ab- solut	%	ab- solut	%	ab- solut	%	ab- solut	%
1. kommunikationsrelaterede funktioner	27	2,0	71	4,4	3	1,8	0	0,0
2. vidensrelaterede funktioner	46	3,3	29	1,8	1	0,6	2	1,8
3. ordbogsbrugere	53	3,8	52	3,2	5	3,0	4	3,7
4. råd til brugerne	1	0,1	5	0,3	0	0,0	0	0,0
5. pris	13	0,9	12	0,7	2	1,2	3	2,8
6. layout/web-design	37	2,7	64	4,0	5	3,0	7	6,4
7. om ordbogsforfatteren	18	1,3	14	0,9	6	3,6	2	1,8
8. sammenligning med andre ordbøger	98	7,1	107	6,7	3	1,8	7	6,4
9. ordbogens forhistorie	24	1,7	27	1,7	4	2,4	1	0,9
10. henvisning til andre anmeldelser	5	0,4	4	0,2	0	0,0	0	0,0
11. om ordbogsanmelderen	7	0,5	8	0,5	4	2,4	0	0,0
12. empirisk basis	46	3,3	42	2,6	1	0,6	0	0,0
13. omtekst	61	4,4	80	5,0	18	10,8	13	11,9
14. lemmasektion	185	13,4	231	14,4	25	15,1	12	11,0
15. lemmaanordning	33	2,4	33	2,1	5	3,0	1	0,9
16. tilgang/søgemuligheder	50	3,6	36	2,2	0	0,0	0	0,0
17. artikelstruktur	20	1,4	25	1,6	1	0,6	0	0,0
18. præskriptiv/deskriptiv	34	2,5	12	0,7	0	0,0	2	1,8
19. ækvivalenter	20	1,4	146	9,1	19	11,4	0	0,0
20. grammatik	103	7,4	180	11,2	5	3,0	1	0,9
21. retskrivning	46	3,3	21	1,3	1	0,6	6	5,5
22. udtale	73	5,3	33	2,1	0	0,0	4	3,7
23. semantik/encyklopædisk viden	130	9,4	78	4,9	18	10,8	21	19,3
24. diasystematiske angivelser	37	2,7	70	4,4	8	4,8	2	1,8
25. etymologi	39	2,8	5	0,3	0	0,0	4	3,7
26. eksempler	36	2,6	57	3,6	5	3,0	1	0,9
27. kollokationer	23	1,7	37	2,3	7	4,2	0	0,0
28. idiomer	13	0,9	27	1,7	0	0,0	0	0,0
29. illustrationer	25	1,8	26	1,6	1	0,6	6	5,5
30. synonymi/antonymi	24	1,7	12	0,7	4	2,4	1	0,9
31. henvisninger	16	1,2	8	0,5	6	3,6	3	2,8
32. ordbogens underholdningsværdi	5	0,4	3	0,2	1	0,6	1	0,9
33. positiv samlet bedømmelse	30	2,2	39	2,4	4	2,4	4	3,7
34. negativ samlet bedømmelse	5	0,4	8	0,5	4	2,4	1	0,9
sum	1383	100	1602	100	166	100	109	100

Tabel 8: Anmeldelseskategorier fordelt på ordbogstyper i LN

Mængden af fagordbogsanmeldelser, både mono-, bi- og polylingvale ordbøger og leksika er dog så ringe, at en sammenligning ikke giver mere end fingerpeg om evt. forskelle. Selvfølgelig vil der principielt være forskel på enkelte ordbogstyper, men det er mindre en forskel mellem mono- eller bilingvale ordbøger, snarere mellem ordbøgernes

funktion og objekt. Fx vil en anmeldelse af en retskrivningsordbog uden tvivl give flere angivelser om retskrivning end en synonymordbog. Omvendt vil en anmeldelse af en synonymordbog helt sikkert nævne synonymiproblemet særligt hyppigt. Derfor samles alle tallene i én tabel:

	LN 94-02	LN 94-02
	absolut	%
1. kommunikationsrelaterede funktioner	101	3,1
2. vidensrelaterede funktioner	78	2,4
3. ordbogsbrugere	114	3,5
4. råd til brugerne	6	0,2
5. pris	30	0,9
6. layout/web-design	113	3,5
7. om ordbogsforfatteren	40	1,2
8. sammenligning med andre ordbøger	215	6,6
9. ordbogens forhistorie	56	1,7
10. henvisning til andre anmeldelser	9	0,3
11. om ordbogsanmelderen	19	0,6
12. empirisk basis	89	2,7
13. omtekst	172	5,3
14. lemaselektion	453	13,9
15. lemmanordning	72	2,2
16. tilgang/søgemuligheder	86	2,6
17. artikelstruktur	46	1,4
18. præskriptiv/deskriptiv	48	1,5
19. ækvivalenter	185	5,7
20. grammatik	289	8,9
21. retskrivning	74	2,3
22. udtale	110	3,4
23. semantik/encyklopædisk viden	247	7,6
24. diasystematiske angivelser	117	3,6
25. etymologi	48	1,5
26. eksempler	99	3,0
27. kollokationer	67	2,1
28. idiomer	40	1,2
29. illustrationer	58	1,8
30. synonymi/antonymi	41	1,3
31. henvisninger	33	1,0
32. ordbogens underholdningsværdi	10	0,3
33. positiv samlet bedømmelse	77	2,4
34. negativ samlet bedømmelse	18	0,6
sum	3260	100,3

Tabel 9: Anmeldelseskategorier i LexicoNordica 1994–2002

Disse tal indebærer flere bemærkelsesværdige resultater:

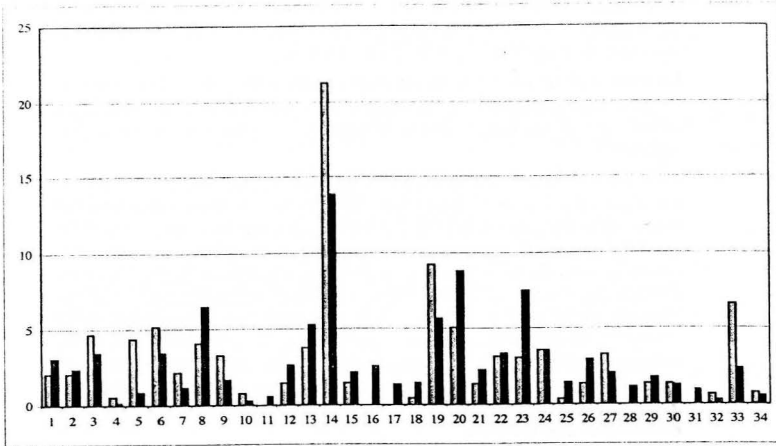
- Topscoreren er helt suverænt lemmaselektion med 13,9%. Det kan ikke overraske. I flere bidrag om lemmaselektionsproblematikken har jeg gjort opmærksom på, at denne del af den leksikografiske proces får en uforholdsmæssig stor vægt i anmeldelser. Men sådan er det. Man må kun aflede heraf, at leksikografen burde oplyse brugeren og også anmelderen om de anvendte principper for lemmaselektion. Meget unødigt diskussion i anmeldelser om et manglende eller overflødigt ord kunne hermed undgås.
- Overraskende er derimod den vægt, grammatiske oplysninger får i anmeldelserne i LexicoNordica, hele 8,9% af alle nævnte oplysningstyper i anmeldelserne udgøres af grammatik. Det er en glædelig overraskelse, idet i hvert fald mine erfaringer med undervisning i ordbogsbrug viser, at sådanne oplysninger er væsentlige for brugerne. Her kan temadelen i LexicoNordica 2 måske have påvirket anmeldernes interesse for denne del af ordbøgers brugsværdi.
- I sammenligning med grammatik ligger både kollokationer (med 2,1%) og eksempler (med 3,0%) betydeligt lavere og efter min mening uretfærdigt og overraskende lavt.
- Det er påfaldende, men måske helt naturligt, at ordbøgers funktion spiller en væsentlig rolle for anmelderne, i alt 5,5% af alle nævnte oplysningstyperne i anmeldelserne. Disse har så en lille overvægt i de kommunikationsorienterede funktioner (3,1%) mod 2,4% for vidensrelaterede funktioner (til disse to termer se Bergholtz/Tarp 2003).
- Endelig kan det nævnes, at den samlede bedømmelse af ordbøgerne generelt er positive, fire gange så mange positive sammenfatninger som negative (2,4% mod 0,6%).

Resultaterne for LexicoNordica 1994–2002 kan sættes i relief ved en sammenligning med antallet af alle anmeldelseskategorier i den undersøgelse af ordbogsanmeldelser og -omtaler i aviser og tidsskrifter, som samlet blev fremlagt i Bergholtz/Mogensens (1993). Det må her siges, at et par af kategorierne brugt i dette bidrag ikke blev brugt i den tidligere artikel, de er angivet med en streg hhv. i de to første spalter med en *, idet tallene fra én spalte i tabellen fra 1993 er opdelt på de to første spalter i tabel 10:

	total 1993	total LN	total 1993	total LN
	absolu t	absol ut	%	%
1. kommunikationsrelaterede funktioner	*45	101	*2,1	3,1
2. vidensrelaterede funktioner	*45	78	*2,1	2,4
3. ordbogsbrugere	100	114	4,7	3,5
4. råd til brugerne	12	6	0,6	0,2
5. pris	94	30	4,4	0,9
6. layout/web-design	111	113	5,2	3,5
7. om ordbogsforfatteren	48	40	2,2	1,2
8. sammenligning med andre ordbøger	87	215	4,1	6,6
9. ordbogens forhistorie	70	56	3,3	1,7
10. henvisning til andre anmeldelser	18	9	0,8	0,3
11. om ordbogsanmelderen	–	19	–	0,6
12. empirisk basis	32	89	1,5	2,7
13. omtækt	82	172	3,8	5,3
14. lemmasektion	455	453	21,3	13,9
15. lemmanordning	33	72	1,5	2,2
16. tilgang/søgemuligheder	–	86	–	2,6
17. artikelstruktur	–	46	–	1,4
18. præskriptiv/deskriptiv	10	48	0,5	1,5
19. ækvivalenter	198	185	9,3	5,7
20. grammatik	109	289	5,1	8,9
21. retskrivning	29	74	1,4	2,3
22. udtale	69	110	3,2	3,4
23. semantik/encyklopædisk viden	67	247	3,1	7,6
24. diasystematiske angivelser	78	117	3,6	3,6
25. etymologi	9	48	0,4	1,5
26. eksempler	29	99	1,4	3,0
27. kollokationer	70	67	3,3	2,1
28. idiommer	–	40	–	1,2
29. illustrationer	31	58	1,4	1,8
30. synonymi/antonymi	30	41	1,4	1,3
31. henvisninger	–	33	–	1,0
32. ordbogens underholdningsværdi	16	10	0,7	0,3
33. positiv samlet bedømmelse	144	77	6,7	2,4
34. negativ samlet bedømmelse	17	18	0,8	0,6
sum	2138	3260	99,9	100,3

Tabel 10: Anmeldelseskategorier i aviser og tidsskrifter indtil 1993 i sammenligning med LexicoNordica 1994–2002

Forskellene og lighederne mellem de to tabeller fremgår lidt tydeligere i følgende figur:

Tabel 11: Anmeldelseskategorier i aviser og tidsskrifter indtil 1993 i sammenligning med LexicoNordica 1994-2002

Disse tal skal relativiseres lidt, idet undersøgelsen fra 1993 ikke har medtaget fem af kategorierne, som i LexicoNordica-undersøgelsen udgør tilsammen 6,8% af anmeldelsesangivelserne. Procenttallene fra LexicoNordica skulle således for at kunne sammenlignes helt med tallene fra 1993 i hvert enkelt tilfælde forhøjes i gennemsnit med 0,24%. Det ser vi dog bort fra i følgende sammenligning, som har flere bemærkelsesværdige resultater:

- I flere tilfælde må man sige, at anmeldelserne fra 1993, som i meget høj grad består af avisanmeldelser, har en mere hensigtsmæssig vægtning end de videnskabelige anmeldelser i LexicoNordica. Det gælder i særlig grad for oplysninger og udtalelser om prisen, som må være et vigtigt parameter ved en vurdering af en ordbog. Her har Bergenholtz/Mogensens (1993) 4,4% mod 0,9% i LexicoNordica.
- Tilsvarende opregner den tidligere undersøgelse flere udtalelser om layout hhv. web-design, som må anses for at være et meget vigtigt element for en opnåelse af en hurtig tilgang, med 5,2% mod 3,5%.
- Oplysninger om ordbogsforfatteren og om ordbogens forhistorie vægtes LexicoNordica-anmeldelserne noget lavere: 1993 2,3% og 3,3%, LexicoNordicas 1,2% og 1,7%.
- Til gengæld har de videnskabelige anmeldelser meget mere blik for det vigtige parameter, som hedder empirisk basis, hvor 1993-undersøgelsen har 1,5% mod LexicoNordicas 2,7%. Hertil svarer hensynet til brugen af de empiriske data (deskription/præskription) med en fordeling på 0,5% mod 1,5%.

- Det samme gælder, blot med modsat fortegn, for den alt for store hensyntagen til lemmaselektionen 1993 med hele 21,3% mod den geleledes høje andel på 13,9% i LexicoNordica.
- Endelig er det påfaldende, at der både lægges mere vægt på grammatik, semantik/encyklopædi og på eksempler i LexicoNordica (modsat fx udtale og kollokation, hvor fordelingen er stort set ens i de to undersøgelser).
- Til sidst kan vi se, at grundindstillingen til ordbøgerne i de to undersøgelser ikke svarer til hinanden: Der er ganske vist en lige stor del negative bedømmelser (0,8% og 0,6%), men undersøgelsen fra 1993 har tilsyneladende undersøgt mange flere gode ordbøger med 6,7% positive samlede bedømmelser mod LexicoNordicas 2,4%. Disse tal dækker dog også over, at mængden af samlede bedømmelser i LexicoNordica er betydeligt mindre. Mange anmeldere i vores tidsskrift mener tilsyneladende, at deres bedømmelse fremgår klart nok af de enkelte udtalelser. Selv vil jeg sige, at en samlet slutudtalelse ville gøre sådanne anmeldelser mere entydige. Desuden ville en slutudtalelse være fordelagtig for den læser, som hurtigt eller kun ønsker at læse essensen af anmeldelsen.

Hvad kendetegner en god anmeldelse? Den tager højde for alle relevante kategorier, som er anført i ovenstående tabel. Den tager højde for de betragtninger, som den sammenlignende betragtning af de to undersøgelser af anmeldelser viser frem til. Den tager derudover højde for de fire krav i Axelsen (1992), de ti bud i Jørgensen (1992) eller de syv teser i Leisi 1993 og også for de ti ordbogsetiske bud fra Wiegand (1995) og for kravet om hensyntagen til ordbogens selvforståelse (Mikkelsen 1996). Man kan tilføje, at gode anmeldelser har særlig gode chancer i et tidsskrift, der har en anmeldelsespolitik, som opfordrer sine anmeldere til at følge sådanne metodiske og etiske krav, se hertil Hansen (1997).

Litteratur

- Axelsen, Jens 1992: En anmeldelse af en anmeldelse. I: *Sprint* 2, 1–5.
- Axelsen, Jens/Chr. Broen-Christensen 1995: Morten Pilegaard & Helge Baden: *Medicinsk ordbog, dansk engelsk, engelsk dansk*. I: *LexicoNordica* 2, 143–146.
- Bergenholtz, Henning/Finn Frandsen 1997: At anmelde i Hermes – tidsskrift for sprogforskning. I: *Hermes* 19, 1997, 169–183. Også aftrykt i: Carsten Hansen (red.): *Anmeldelsens teori og praksis*. Århus: Hermes 1997, 45–59.
- Bergenholtz, Henning/Jens Erik Mogensen 1993: Wörterbuchkritik in Dänemark. I: *Lexicographica* 9, 8–35.
- Bergenholtz, Henning/Sven-Göran Malmgren 1995: Förord. I: *LexicoNordica* 2, 1–3.

- Bergenholtz, Henning 1995: [anm. af] Cay Dollerup/Inge Padkær Nielsen: Dansk Grundordbog. Basic Dictionary of Danish. Shortcut to the Danish language. Genvej til det danske sprog. I: *LexicoNordica* 2, 147–156.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 21, 2002 [2003], 145–155.
- Dollerup, Cay/Inge Padkær Nielsen 1994: *Dansk Grundordbog. Basic Dictionary of Danish. Shortcut to the Danish language. Genvej til det danske sprog*. København: Høst & Søn.
- Gundersen, Dag 2002: Engelsk stor ordbok. I: *LexicoNordica* 9, 219–228.
- Hansen, Carsten 1997: (U)formulerede anmeldelsespolitikker ved en række lingvistiske tidsskrifter. En sammenfatning og karakteristik. Lille håndbog i nudansk anmelderi. I: Carsten Hansen (red.): *Anmeldelsens teori og praksis*. Århus: Hermes 35–44.
- Jørgensen, John Chr. 1992: Så let er det. Kunsten at skrive gode anmeldelser. I: *Politiken* 19.9.1992.
- Jørgensen, John Chr. 1997: Lille håndbog i nudansk anmelderi. I: Carsten Hansen (red.): *Anmeldelsens teori og praksis*. Århus: Hermes 1997, 9–22.
- Leisi, Ernst 1993: Sieben Thesen zum Rezensionswesen. I: *Deutsch als Fremdsprache* 30, 188–189.
- Melchers, André/Gunnel Melchers 1997: *Norstedts nederländska ordbok*. I: *LexicoNordica* 4, 211–221.
- Mikkelsen, Hans Kristian 1996: Leksikografiske kvalitetsindikatorer. Selvførståelse som udgangspunkt for evaluering. I: *LexicoNordica* 3, 153–193.
- Nielsen, Sandro 2000: Alice Lykke Holste, Tinna Nielsen, Marina Orlova-Jernmark & Viktor Smith: *Russiske rets- og politisprog. Grundlæggende begreber og principper. Russisk-dansk ordbog*. I: *Hermes* 24, 190–196.
- Pedersen, Jette/Tine Pedersen 1996: Jens Axelsen: Dansk-Engelsk Ordbog. I: *LexicoNordica* 3, 287–294.
- Ripfel, Martha 1989: *Wörterbuchkritik: eine empirische Analyse von Wörterbuchrezensionen*. Tübingen: Niemeyer.
- Siitonen, Kirsti/Kristina Vaikutytö 1999: Finsk ordbok för utlänningar. I: *LexicoNordica* 6, 227–233.
- Steiner, Roger J. 1984: Guidelines for reviewers of bilingual dictionaries. I: *Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America* 6, 166–181.

- Tarp, Sven 1994: Monolingvale og bilingvale fagordbøger. I: Henning Bergenholtz/Sven Tarp: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 44–51.
- Tarp, Sven 2002: Translation Dictionaries and Bilingual Dictionaries – Two Different Concepts. I: *Journal of Translation Studies* 7, 59–84.
- Tiisala, Seija 2000: Multifunktionell allmänordbok. I: *LexicoNordica* 7, 271–290.
- Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed: *Udtalelser, debatindlæg, m.v. Kommentar til Lomborg afgørelsen fra medlemmer af UVVUs gruppe for humaniora og samfundsfag; Decision regarding complaints against Bjørn Lomborg; Afgørelse af klagerne mod Bjørn Lomborg*. <http://www.forsk.dk/uvvu/nyt/udtaldebat/index>
- Wiegand, Herbert Ernst 1989: Der gegenwärtige Status der Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Band 1*. Hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 246–280.
- Wiegand, Herbert Ernst 1993: Wörterbuchkritik. Dictionary Criticism. I: *Lexikographica* 19, 1–7.

Sandro Nielsen

Anmeldelse af ordbøger

Many reviews of dictionaries are exercises in linguistics instead of exercises in lexicography. This paper aims to establish a framework for the review of dictionaries with the focus on the dictionary as a subject of investigation. There are three approaches to reviewing a dictionary, namely the lexicographic, the factual and the linguistic. These approaches should be combined with the three significant features of the dictionary: its lexicographic potential, its lexicographic data and its lexicographic structures. For this purpose the reviewer's matrix is introduced, and the use of reviewer teams is suggested. It is a fundamental requirement that a dictionary review gives a true and fair view of the dictionary. This is only possible if the aspects addressed in the review are relevant and material, if the criticism is reliable, and if the reviewer treats the dictionary, its lexicographers and publishers in a neutral way.

1. Indledning

Ordbogskritikken er en del af det metaleksikografiske univers, og derfor er anmeldelser af ordbøger en væsentlig del af den leksikografiske videnskab. Der findes mange forskellige slags anmeldelser, og nogle yder et større bidrag til den leksikografiske forskning end andre, fx på grund af deres indhold (eksempelvis korte gengivelser af forlagets salgsmateriale) og på grund af det medie, de offentliggøres i (eksempelvis dagblade og fagtidsskrifter). Fælles for ordbogsanmeldelserne er, at den kommunikationssituation, de er forankret i, spiller en rolle for, hvordan anmeldelsen opfattes af læserne, hvordan anmelderen formulerer sig og for anmeldelsens bidrag til leksikografien. Nogle anmeldelser af ordbøger er beregnet til at blive læst af ordbogens forfatter(e), andre leksikografer, forlag, fagfolk, potentielle ordbogsbrugere, og almindeligt interesserede læsere af det pågældende fagtidsskrift, fx fagfolk fra andre fagområder. Andre ordbogsanmeldelser er møntet på ordbogens potentielle brugere, og almindeligt interesserede læsere af tidsskriftet, både fagfolk og lægfolk.

Uanset hvem, der udgør målgruppen for en ordbogsanmeldelse, hersker der almindelig enighed blandt leksikografer om, at en anmeldelse skal give en beskrivelse af en given ordbog (evt. flere ordbøger), skal give en bedømmelse af ordbogen, skal give begrundelser for bedømmelsen, og på denne baggrund afsige en positiv eller negativ dom over værket og eventuelt dets skaber(e) (se fx Ripfel 1989:32–33). I dette bidrag vil jeg forsøge at præsentere et brugbart forslag til en teoretisk ramme med tilhørende terminologi for anmeldelser af ordbøger og fokuserer på de ordbogsanmeldelser, der

potentielt kan bidrage til den leksikografiske forskning, med særligt henblik på de såkaldte videnskabelige anmeldelser, dvs. anmeldelser skrevet af forskningsmedarbejdere som led i deres arbejde på en forskningsinstitution.

2. Anmeldelsens genstand

Den leksikografiske litteratur indeholder forskellige undersøgelser af ordbogsanmeldelser med diskussion af disse og deres indhold, og enkelte af undersøgelserne har set nærmere på, hvilke slags emner og temaer, der tages op i anmeldelserne. Nogle forfattere har ikke kun undersøgt anmeldelser af almensproglige ordbøger, men også anmeldelser af fagordbøger. Disse undersøgelser og deres resultater afslører, at især to temaer bliver behandlet i ordbogsanmeldelser, nemlig:

1. Lemmabestand
2. Semantiske/encyklopædiske angivelser

Lemmabestand dækker her over et bredt spektrum vedrørende de forhold, der tages op med hensyn til en ordbogs lemmata, bl.a. antallet af lemmata, selektion af lemmata og præsentation af lemmata, mens semantiske/encyklopædiske angivelser omfatter angivelser som definitioner, forklaringer og kommentarer til betydningerne af lemmata og evt. ækvivalenter. Disse to temaer er tilsyneladende lige vigtige i anmeldelser af almensproglige ordbøger og fagordbøger (Bergenholtz/Mogensen 1993:29). Der kan selvfølgelig være mange grunde til, at netop disse to temaer er topscorere, men en af forklaringerne kan måske findes i anmeldernes opfattelse af genstanden for deres anmeldelse. Genstanden for en ordbogsanmeldelse er selvsagt ordbogen, men spørgsmålet er så: Hvad er egentlig en ordbog? Svaret på dette spørgsmål er relativt let at finde i tekster som fx ordbøger, men noget sværere at finde i den metaleksikografiske litteratur, og afhængig af hvilken kilde man har fundet er definitionen mere eller mindre udførlig. Den nyligt udgivne *Dictionary of Lexicography* indeholder et eksempel på en traditionel definition af begrebet *ordbog*, nemlig følgende:

dictionary

A type of REFERENCE WORK which presents the vocabulary of a language in alphabetic order, usually with explanations of meanings.

(Hartmann/James 2001, 41)

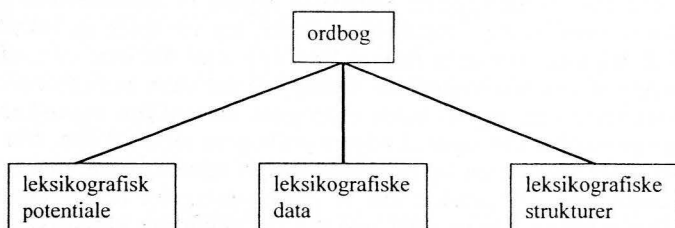
Denne definition er noget unuanceret, men den giver læseren en generel ide om, hvad en ordbog er. Definitionen er traditionel i den

forstand, at den er analytisk, dvs. forklarer betydningen af ordet *ordbog* ved at henvise til genus proximum og derefter at opremse et antal *differentia specifica*. En definition som denne er imidlertid kun relevant for udarbejdelsen af en generel klassifikation af opslagsværker, eller i de situationer, hvor man ikke kender ordets betydning. Et andet karakteristisk træk ved ovenstående definition er henvisningen til lingvistiske kategorier, som på denne måde bliver en slags ordbogs-surrogat, idet de går hen og bliver genstand for anmeldelsen. Man kan sige, at anmelderen anlægger en **lingvistisk tilgang** til genstanden for sin ordbogsanmeldelse, hvis udgangspunktet er denne eller en tilsvarende traditionel definition af begrebet *ordbog*.

I stedet for at anlægge en lingvistisk tilgang til anmeldelsens genstand kan man basere anmeldelsen på det, jeg vil kalde en **leksikografisk tilgang**. Forsøger man at beskrive eller definere en ordbog ved hjælp af den leksikografiske tilgang, vil det være hensigtsmæssigt at identificere det, jeg vil kalde ordbogens **væsentlige egenskaber**. Disse egenskaber kan siges at udgøre ordbogens *raison d'être*. Når jeg bruger adjektivet *væsentlig* til beskrivelse af egenskaberne, mener jeg ikke andet end, at egenskaberne er af betydning for beskrivelsen af begrebet *ordbog*. De er ikke trivielle og vilkårlige klassifikationsenheder. En væsentlig egenskab er en egenskab, der kan anvendes til at beskrive en ordbog som en undersøgelses-, beskrivelses- og analysegenstand, og netop i en anmeldelse er ordbogen genstand for en undersøgelse, beskrivelse og analyse.

En ordbog har mindst tre væsentlige egenskaber, der tilsammen beskriver og forklarer begrebet *ordbog*. For det første er ordbogens grundlæggende egenskab, at den generelt skal opfylde en eller flere funktioner. Dette er i sig selv en ren kvalitativ egenskab uden hensyn til andet end ordbogen selv. Den fokuserer på ordbogens **leksikografiske potentiale**. For det andet indeholder ordbogen materialiserede leksikografiske data, som er blevet selekteret med det formål at opfylde ordbogens funktion(er). Denne egenskab forudsætter den første egenskab og fokuserer ikke blot på det potentielle, men også på, at ordbogen er en materiel genstand, der kan sammenlignes med andre ordbøger på dataplanet. Samspillet mellem den første og den anden egenskab er vigtig, fordi potentialet ikke bliver virkeliggjort før det lader sig materialisere i en eller anden form. For det tredje sammenkæder ordbogens leksikografiske strukturer alle de leksikografiske data med det formål at opfylde dens funktion(er). Denne egenskab forudsætter begge de to første egenskaber, funktion(er) og data, idet strukturerne medierer mellem de to egenskaber ved at kombinere elementerne. Den tredje egenskab består i bund og grund af almene lovmæssigheder i form af strukturer, kombineret med leksikografens hensigt (funktion(er) og data). Det vigtige i denne sammenhæng er, at

intentionen bag ordbogen ikke ligger i enten den første, den anden eller den tredje egenskab, men i selve den samlede relations generelle form, dvs. den trykte eller elektroniske ordbog. Denne definition på begrebet *ordbog* er mere hensigtsmæssig end den traditionelle, for i forbindelse med ordbogsanmeldelser ændrer ordbogen karakter fra primært at være en brugsgenstand til primært at være en undersøgelsesgenstand, der undersøges, analyseres og beskrives. Svaret på spørgsmålet om, hvad en ordbog egentlig er, kan illustreres grafisk som i figur 1, når man tager udgangspunkt i en leksikografisk beskrivelse med særlig henblik på ordbogens væsentlige egenskaber.

Figur 1: Ordbogen som analysegenstand – ordbogens væsentlige egenskaber

3. Tilgange til ordbogsanmeldelse

Skeler man til den metaleksikografiske litteratur, kan man let få det indtryk, at der ikke kræves særlige forudsætninger eller forkundskaber for at anmelde en ordbog. Der findes dog enkelte teoretikere, som mere eller mindre eksplicit giver udtryk for, at visse forkundskaber er på sin plads, fx:

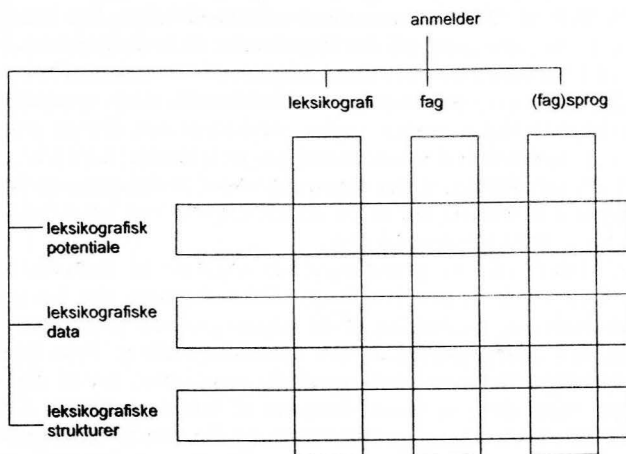
Academic lexicography, or 'metalexigraphy', as pursued in university departments of English or Linguistics, is concerned not primarily with the compiling of dictionaries – though academics may be involved in this, as consultants, for example – but with researching and teaching about the whole business of making dictionaries: their history, their typology, their structures, their users, and so on (Hartmann 2001). One aspect of academic lexicography looks at the products of commercial lexicography and subjects them to a rigorous critique, usually resulting in a review; though academics are not the only ones who review dictionaries. (Jackson 2002: 173)

Lige som det er tilfældet med den traditionelle definition af en ordbog (jf. diskussionen ovenfor), så afspejler denne holdning lingvistisk tænkning og lægger op til en lingvistisk tilgang til ordbogsanmeldelse generelt og mere specifikt til anmelderens forkundskaber. Det kan ikke udelukkes, at en fokusering på det lingvistiske er formålstjenlig, i de tilfælde, hvor anmeldelsens genstand udgøres af en sprogordbog som fx LDOCE, især hvis anmeldelsen udelukkende eller overvejende diskuterer lingvistiske aspekter, regler, strukturer mv. Drejer det sig derimod om anmeldelsens fuldstændige potentiale, herunder anmeldelsen af fagordbøger, stiller sagen sig noget anderledes, og derfor bør man også her benytte sig af en anden tilgang ved beskrivelse af anmelderen og dennes forkundskaber.

Der er i hvert fald tre grundlæggende tilgange til anmeldelse af ordbøger. Den første er den **leksikografiske tilgang**, der fokuserer på en beskrivelse og evaluering af de leksikografiske principper, der er benyttet ved udarbejdelsen af den anmeldte ordbog. Principperne kan så sammenholdes med leksikografiske principper, der af den ene eller anden grund ikke er blevet benyttet af leksikograferne. Denne tilgang kræver en vis leksikografisk viden, og det kan fx være relevant om ordbogen foreligger i en trykt eller en elektronisk form. Dernæst er der den **faglige tilgang**, som fokuserer på en beskrivelse og evaluering af de faglige (semantiske og encyklopædiske) oplysninger og emner, som ordbogen behandler. Denne tilgang kræver en vis faglig viden af anmelderen, og det er fx relevant om ordbogen er en delfags-, enkeltfags- eller flerfagsordbog. Endelig er der den **(fag)sproglige tilgang**, der fokuserer på en beskrivelse og evaluering af det eller de (fag)sprog, der behandles i ordbogen. Denne tilgang kræver, at anmelderen er i besiddelse af en vis (fag)sproglig viden, og det er fx relevant om ordbogen er mono-, bi- eller polylingval.

4. Anmeldermatrix

Når man skal skrive en anmeldelse er det muligt at kombinere betragtninger om ordbogens væsentlige egenskaber med de tre tilgange nævnt i det foregående. Dette kan ske på forskellige måder og med forskellig detaljeringsgrad, men kombinationsmulighederne kan bedst illustreres ved hjælp af en **anmeldermatrix** (se figur 2). Anvendelsen af anmeldermatrixen har et relativt stort potentiale, og i det følgende vil der blive givet eksempler på udvalgte aspekter med særlig henblik på trykte ordbøger.

Figur 2: Anmeldermatrix – kombination af egenskaber og tilgange

4.1 Leksikografisk tilgang

Den leksikografiske tilgang indebærer, at der kan anlægges nogle almene betragtninger, som er relevante for alle væsentlige egenskaber i forskelligt omfang. Overordnet set er den beskrevne anmeldermatrix egentlig et udtryk for ordbogen i sin helhed i den materialiserede, fysiske form, eksempelvis den trykte ordbog. Udgangspunktet er her ordbogen i det todimensionale rum, og det er vigtigt at holde sig for øje, at den trykte ordbog ikke i sig selv repræsenterer en teksttype eller tekstgenre. Ordbogen er på tekstplanet derimod en samling af teksttyper og er dermed en tekstsamling bestående af en flerhed af typer eller gener (Bergenholtz/Tarp/Wiegand 1999:1763). Ordbogen kan inddeles i forskellige tekststykker, også betegnet ordbogens byggede, som hver især tilhører en bestemt teksttype eller -genre, fx forord, brugervejledning, ordbogsgrammatik, fagindledning og lem-maliste. Hver af disse byggede kan så undersøges, analyseres, beskrives og bedømmes ud fra genrespecifikke kriterier, og disse kan så relateres til ordbogens tre væsentlige egenskaber. Herudover vil det ofte være relevant at diskutere, om ordbogens omtækster er inte-

grerede eller ikke-integrerede, da dette direkte vedrører ordbogens funktion(er) og leksikografiske potentiale samt de leksikografiske strukturer.

Ved beskrivelse, bedømmelse mv. af en ordbogs leksikografiske potentiale kan man med fordel anvende **den funktionelle metode**, som er en metode, inspireret af den komparative rets analyse- og begrebsapparat. Denne metode ser på, hvilken eller hvilke opgaver, ordbogen kan opfylde. Dette betyder, at anmelderen bl.a. på baggrund af intentionen med ordbogen, eller ordbogens selvforståelse som det også er blevet betegnet (Mikkelsen 1996:154–155), kan skabe sig et udgangspunkt for sin anmeldelse. Her er det aktuelt at se på, om ordbogen kan anvendes til at støtte tekstafhængige og/eller tekstuafhængige funktioner, dvs. tekstforståelse, oversættelse, tekstproduktion og videntilegnelse (se fx Bergenholtz/Kaufmann 1997:98–101 og Nielsen 2002a:174–175).

Ordbogens intention eller selvforståelse kan imidlertid ikke altid lægges til grund for anmeldelsen, hvilket undertiden også fremgår af anmeldernes bemærkninger:

When evaluating a dictionary, as a user or as a reviewer, information about its intended purpose, function(s) and target group is of particular relevance. Unfortunately, it requires hard work by the user etc. to find information of this kind in DOL [.....] The lack of a clear statement on these types of information is often the reason why lexicographers feel that they are subject to unfair criticism, but they forget that they hardly informed the users, reviewers etc. what to expect. It is only reasonable that the (intended) users are informed of the function, scope and application of a dictionary in an unequivocal way in, for instance, the preface (cf. Nielsen 1994:88–93). This way it will also be easier to establish whether, on the basis of the information it contains, a dictionary fulfils its purpose and function(s) in relation to its target group and the lexicographic needs of its intended users. (Nielsen 1999:301)

Der findes med andre ord ordbøger uden selvforståelse, ordbøger med ringe selvforståelse og ordbøger med stor selvforståelse, men da man som sagt ofte støder på ordbøger med ringe eller ingen selvforståelse, er man som anmelder nødt til at komme med nogle almengyldige, generelle betragtninger om potentielle ordbogsfunktioner og i sin anmeldelse anføre, at i nogle brugssituationer tilgodeses bestemte funktioner, mens i andre tilgodeses bestemte funktioner ikke. Derfor er den funktionelle metode mere velegnet til brug for ordbogsanmeldelse end blot at se på ordbogens selvforståelse, således som den kommer til udtryk i dens metatekst. Den funktionelle metode er ikke begrænset til ordbogens selvforståelse, men inddrager også funktioner, der ikke er omfattet af ordbogens selvforståelse. Endvidere vil den funktionelle metode kunne føre til, at anmeldelsen påviser, at ordbogen kan anvendes til funktioner og i brugssituationer, der ikke er forudsat i

dens metatekst, dvs. dens selvforståelse, eller – hvad der er lige så vigtigt – at ordbogen ikke egner sig til alle de funktioner, der angives i dens metatekst.

Den funktionelle metode kan kombineres med **temporalmetoden**, der inddrager tidsselementet ved fx at sammenligne forskellige udgaver af den pågældende ordbog. Temporalmetoden består af to fremstillingsmetoder, den **statiske fremstillingsmetode**, der kun ser på den udgave af ordbogen, som er genstand for anmeldelsen og evt. sammenholder den med de seneste udgaver af andre ordbøger (ordbogssammenligning), således at den anmeldte ordbog placeres i et nutidigt perspektiv, og den **dynamiske fremstillingsmetode**, der sammenligner den foreliggende udgave med tidligere udgaver og dermed placerer den anmeldte ordbog i et udviklingshistorisk perspektiv (tidssammenligning). I sidstnævnte tilfælde inddrages endvidere det komparative element. Vælger man det udviklingshistoriske perspektiv for sin anmeldelse, kan man anvende en bestemt ordbog eller ordbogsudgave som benchmark, dvs. målestok for sammenligningen. Betegnelserne statisk og dynamisk fremstilling er inspireret af den komparative rets beskrivelsesapparat (se fx Lando 1986:98–99).

Ved anvendelse af den leksikografiske tilgang kan anmelderen med fordel gøre brug af den leksikografiske fagterminologi. Dette er en måde, hvorpå anmelderen kan gøre opmærksom på sine leksikografiske kvalifikationer uden at promovere sig selv på utilbørlig vis og samtidig gøre brug af den for videnskaben karakteristiske, og accepterede, terminologi, dvs. kommunikere med fagfolk på deres eget sprog. Dette giver anmeldelsen en vis autoritet. Nu er det ikke alle anmeldelser, der er skrevet for en læserkreds, der udelukkende består af personer med et indgående kendskab til leksikografien og dens fagtermer. I sådanne situationer bør anmelderen overveje, hvorvidt det vil være på sin plads at forklare fagtermer til fordel for læserne ved at anvende mere kendte udtryk og betegnelser, fx ved at anføre termen *opslagsord* som forklarende synonym til termen *lemma*. Selve formuleringen af anmeldelsen er således til dels afhængig af den konkrete kommunikationssituation, som den er forankret i.

4.2 Faglig tilgang

Den faglige tilgang er relevant, uanset om der er tale om en almen-sproglig ordbog eller en fagordbog. Dette skyldes, at selv almen-sproglige ordbøger indeholder fagtermer, og ordbøgerne gør også brug af diatekniske markeringer i større eller mindre omfang. I denne sammenhæng skal det slås fast, at betegnelsen *fag* dækker over mange forskelligartede discipliner, både sproglige fag (eksempelvis gramma-

tik og genreanalyse) og de mere erhvervsbetonede fag (eksempelvis jura og svejseteknik). Ved anvendelse af den faglige tilgang vil det i de fleste tilfælde være nødvendigt at begrænse sig til udvalgte fag, især hvis den anmeldte ordbog er en flerfagsordbog. De fleste anmeldere er ikke eksperter i samtlige fagområder, der behandles af de traditionelle fagordbøger (nogle behandler mere end 100 forskellige fag), men har en fagviden, som er begrænset til et enkelt fag eller et begrænset antal af nærtbeslægtede fag.

Dette problem kan der til en vis grad rådes bod på ved i stedet for at lade anmeldelsen skrive af en eneanmelder at benytte sig af et anmelderteam. Det optimale anmelderteam vil således bestå af en eller flere leksikografer, en eller flere fageksperter og en eller flere fagsprogseksperter, der kan supplere hinanden. Herved bliver det muligt at beskrive, undersøge, analysere og bedømme flest mulige aspekter. Et eksempel på en anmeldelse skrevet af et (om end lille) anmelderteam er Axelsen/Broen-Christensen (1995). Heri anmeldes en dansk-engelsk/engelsk-dansk medicinsk ordbog, og den ene anmelder dækker den leksikografiske og den (fag)sproglige tilgang, mens den anden dækker den faglige tilgang. Sidstnævnte betegnes eksplicit i anmeldelsen som *faganmelderen*. Ofte er det ikke muligt at samle et anmelderteam, og i disse tilfælde kan anmelderen være nødt til at begrænse anmeldelsen ennemæssigt. Hvis man fx kun er leksikografisk ekspert, bør man begrænse sig til leksikografiske aspekter eller finde en fagligt kvalificeret medforfatter, der er fagekspert eller fagsprogsekspert. Når en anmelder af en dansk-engelsk ordbog fra 1990 undersøger lemmabestanden for nye EU-termer og roser ordbogen for at have lemmatiseret termen *Europarådet* må det skyldes manglende fagviden (Lauridsen 1991:124).

I denne sammenhæng er det muligt at skelne mellem to generelle typer af anmeldelser. En **maksimerende** (eller ekstensiv) **anmeldelse** er en, som forsøger at give så fuldstændig en beskrivelse og analyse af ordbogen som muligt, mens en **minimerende** (eller selektiv) **anmeldelse** er en, der bevidst er begrænset til udvalgte aspekter ved ordbogen, eventuelt udvalgte fagområder. I minimerende anmeldelser bør det være en selvfølge, at anmelderen eksplicit gør opmærksom på denne indskrænkning og især i anmeldelsens bedømmelsesdel eksplicit gør opmærksom på, hvilke temaer og funktioner bedømmelsen angår. Mange ordbogsanmeldelser er i praksis minimerende, og det bør være op til eneanmelderens eller anmelderteamets kompetence, hvilke emner og temaer anmeldelsen behandler. Det generelle princip må være, at man ikke påtager sig at anmelde en ordbog, hvis man ikke er leksikografisk, fagligt eller fagsprogligt kvalificeret. Hvis der er ting – leksikografiske, faglige eller sproglige – som anmelderen er i tvivl om, bør han fx lade en kvalificeret kollega

se på det eller diskutere med kollegaen, hvilket naturligvis skal gøres etisk og redeligt i forhold til ordbogen, forfatteren og forlaget samt evt. personlige relationer.

Når man laver en skelnen mellem minimerende og maksimerende anmeldelser, er det nødvendigt at have en kvantitativ målestok. Et forslag til en brugbar målestok er at tælle anmeldelseskategorier i de enkelte anmeldelser. En af de mest udførlige fortegnelser over anmeldelseskategorier findes i Bergenholtz (2003), der har undersøgt anmeldelser af ordbøger i LexicoNordica fra 1994–2002. Undersøgelsen har mundet ud i en liste over 34 anmeldelseskategorier, dvs. emner og temaer, som er behandlet i de undersøgte ordbogsanmeldelser:

1. kommunikationsrelaterede funktioner
2. vidensrelaterede funktioner
3. ordbogsbrugere
4. råd til brugerne
5. pris
6. layout/web-design
7. om ordbogsforfatteren
8. sammenligning med andre ordbøger
9. ordbogens forhistorie
10. henvisning til andre anmeldelser
11. om ordbogsanmelderen
12. empirisk basis
13. omtekst
14. lemmaselektion
15. lemmanordning
16. tilgang/søgemuligheder
17. artikelstruktur
18. præskriptiv/deskriptiv
19. ækvivalenter
20. grammatik
21. retskrivning
22. udtale
23. semantik/encyklopædisk viden
24. diasystematiske angivelser
25. etymologi
26. eksempler
27. kollokationer
28. idiommer
29. illustrationer
30. synonymi/antonymi
31. henvisninger
32. ordbogens underholdningsværdi
33. positiv samlet bedømmelse
34. negativ samlet bedømmelse

Tabel 1: Anmeldelseskategorier i LexicoNordica 1994–2002 (efter Bergenholtz 2003).

Kategori 1 og 2 omhandler ordbogens funktion(er), men da det for en kvantitativ målestoks vedkommende ikke er relevant at opretholde en skelnen mellem kommunikationsrelaterede og vidensrelaterede funktioner, vil de blive betragtet som én kategori: funktion(er). Ligeledes er der to kategorier vedrørende en samlet bedømmelse (33 og 34), og da det ikke er relevant at opretholde en skelnen mellem en positiv og en negativ samlet bedømmelse, vil de også blive betragtet som én kategori: samlet bedømmelse. Således vil målestokken operere med i alt 32 kategorier. Det foreslås tentativt, at en anmeldelse, der behandler 16 eller flere forskellige kategorier er en maksimerende anmeldelse, mens en anmeldelse, der behandler mindre end 16 forskellige kategorier er minimerende. Det er med andre ord en ren kvantitativ skelnen, da en anden målestok er vanskelig at håndtere. Det er fx ikke muligt at sige, hvilke kategorier, der er obligatoriske (måske lige bortset fra kategorien funktion(er), idet alle ordbøger har en eller flere funktioner), da det afhænger af den konkrete ordbog. I en anmeldelse af en synonymordbog vil man med rette kunne hævde, at kategorien synonymer er obligatorisk, men det er ikke nødvendigvis tilfældet, at synonymer er relevante ved anmeldelsen af en anden ordbog. Ligeledes kan kategorien ækvivalenter kun være obligatorisk ved anmeldelse af bi- og polylingvale ordbøger. Den foreslåede skelnen mellem minimerende og maksimerende anmeldelser er en direkte parallel til den skelnen, der blev beskrevet i Nielsen (1989:59–60) om forskellen mellem maksimerende og minimerende ordbøger.

Det er givet, at en anmelder ikke er forpligtet til at skrive om noget bestemt i sin anmeldelse, og at han kan selekttere frit mellem de mulige og relevante temaer og kategorier på tværs af ordbogens egenskaber. Dette betyder dog ikke, at man som anmelder kan selekttere stort set alt fra og kun behandle et enkelt tema eller to i sin anmeldelse. For det første vil det være meningsløst at tale om en anmeldelse af en ordbog, hvis anmeldelsen er så minimerende, at den kun omfatter fx ordbogens behandling af én bestemt ordklasse. For det andet vil en sådan "anmeldelse" alt andet lige ikke give læseren et indtryk af ordbogen som en helhed, men kun en enkel facet på ordbogens mikroniveau. Da anmeldermatrixen kan ses som et udtryk for ordbogen i sin helhed, vil en stærkt minimerende og selektiv "anmeldelse" ikke kunne karakteriseres som en anmeldelse af en ordbog, da den ikke har ordbogen som sin genstand. Med andre ord: Der er en grænse (ganske vist flydende) for, hvor selektiv en anmeldelse kan være for med rimelighed at kunne siges at opfylde de generelle krav til en anmeldelse og til at have ordbogen som sin genstand.

Ser man på de leksikografiske data er spørgsmålet om, og i givet fald i hvilket omfang, disse data harmonerer med ordbogens funktion(er). De leksikografiske data findes ikke kun i de enkelte

ordbogsartikler, men kan i princippet findes hvor som helst i ordbogen afhængig af dens fordelingsstruktur. De relevante data er dem, der findes i ordbogens leksikografiske komponenter, dvs. de komponenter, eller byggedele, som indeholder oplysninger, der kan anvendes vedrørende ordbogens brug og funktion, fx brugervejledningen og lemmalisten. Øvrige komponenter er ekstra-leksikografiske, fx reklametekster og takkelister (se Tarp 1998:128–130 og Nielsen 1999a:93–94). Nogle af de leksikografiske komponenter er brugsrelaterede, mens andre er funktionsrelaterede, og en beskrivelse, analyse og bedømmelse af de data, som de indeholder bør tage hensyn til denne tvedeling. Udover disse ordbogsinterne betragtninger kan det være relevant at anlægge ordbogseksterne betragtninger, og sammenligne ordbogens leksikografiske data med leksikografiske data i andre ordbøger (komparativ leksikografi), og/eller tidligere udgaver af den anmeldte ordbog, jf. temporalmetoden. Andre relevante forhold vedrørende de leksikografiske data er, om definitioner, forklaringer, betydningsforklaringer mv. er korrekte, om de er skrevet således, at de uden besvær kan forstås af ordbogens påtænkte brugergruppe, om der er sket tekstkonddensering af dataene, og i givet fald hvilken indflydelse dette har på især forståelsen og klarheden.

4.3 (Fag)sproglig tilgang

Den (fag)sproglige tilgang er den, der fokuserer på fx lingvistiske kategorier og strukturer og kan appliceres i forhold til alle tre væsentlige egenskaber. Grunden til, at tilgangen betegnes *(fag)sproglig* er, at jeg ikke skelner mellem på den ene side almensprog og på den anden fagsprog, men betragter dem som én enhed, idet sproget er afhængigt af den virkelige verden og ikke kan stå alene. Tilsvarende er mange fag, fx grammatik, finansiering og jura, karakteriseret ved at have en speciel anvendelse af sprogets muligheder, bl.a. ved at anvende særlige sproglige midler med en markant større hyppighed end det, man normalt kalder almensproget. Dette er især tilfældet når en person kommunikerer inden for sit eget fagområde med personer fra det samme område, men kommer også til udtryk, når eksperter kommunikerer om deres område til ikke-eksperter. Tabel 2 er en ikke-udtømmende liste, som giver et indtryk af, hvad der kan være relevant at undersøge i forbindelse med den (fag)sproglige tilgang:

- Grammatik
 - syntaks
 - morfologi
 - ortografi
- Synonymer og antonymer
- Kollokationer
- Sprogbrug

Tabel 2: Den (fag)sproglige tilgang – eksempler

Jeg vil ikke her komme nærmere ind på alle de ting, som anmelderen kan undersøge ved hjælp af den (fag)sproglige tilgang, da dette vil føre for vidt, men nøjes med at knytte nogle kommentarer til udvalgte fokusområder.

Er anmeldelsens genstand en bilingval oversættelsesordbog, vil det være oplagt at se på, om ordbogen fra en sproglig vinkel lever op til denne funktion. En bi- eller polylingval ordbog, der ikke indeholder angivelser om køn til de tyske og franske ækvivalenter er fx ikke velegnet til at opfylde funktionerne oversættelse eller tekstproduktion (se fx Nielsen 2002:252–256). Hvis ordbogen indeholder angivelser om køn, og eventuelt morfologi, bør man som bruger og anmelder kunne gå ud fra, at angivelserne er præsenteret på en sådan måde, at de er lette at afkode og derved forstå, og at oplysningerne er korrekte. Dette vil være en analyse af, hvorledes den (fag)sproglige tilgang relaterer sig til de leksikografiske data.

Det vil også være passende at undersøge, hvordan sprogbrogeren relaterer sig til ordbogens funktion(er), eksempelvis ved at undersøge, om en oversættelsesordbog benytter en konsekvent oversættelsesstrategi eller om ordbogens L2 angivelser vilkårligt er kildesprogsorienterede eller målsprogsorienterede (for en nærmere diskussion af oversættelsesstrategier i bilingvale ordbøger se Nielsen 2000). Afslutningsvis kan anmelderen fx vælge at undersøge, om synonymer og antonymer anvendes på en konsekvent måde til at give brugeren en systematisk oversigt over et lille fagområde, eksempelvis ved at fortælle brugeren, hvilke relevante lemmata, som er over-, under- og sideordnede begreber til et konkret lemma.

4.4 Leksikografiske informationsomkostninger

En ting, som går på tværs af både ordbogens væsentlige egenskaber og de tre tilgange er spørgsmålet om de leksikografiske informationsomkostninger. Ved **leksikografiske informationsomkostninger** forstås generelt de problemer eller det besvær, som ordbogsbrugeren

mener eller oplever er forbundet med at bruge en bestemt ordbog (Nielsen 1999a: 111). Det vigtige i forbindelse hermed er forholdet mellem de forventede og faktiske informationsomkostninger og den forventede og faktiske informationsværdi, dvs. det brugeren i informationsmæssig henseende får ud af at konsultere ordbogen. Selve opbygningen af ordbogen kan være med til at holde informationsomkostningerne nede på et minimum, da en u hensigtsmæssig eller mangelfuld leksikografisk udførelse kan være med til at øge dem. Den konkrete formulering og præsentation af data i de enkelte angivelser påvirker informationsomkostningerne, fx kan en stærk tekstkondensering af de grammatiske eller semantiske angivelser være med til at øge informationsomkostningerne (se Nielsen 2002b), mens en klar og konsekvent søgestruktur med søgezoner i artiklerne kan reducere de leksikografiske informationsomkostninger. Den hensigtsmæssige brug af funktionsrelaterede henvisninger kan holde informationsomkostningerne nede, mens en overdreven brug af ikke-funktionsrelaterede henvisninger, som sender brugeren ud på en "rundrejse" i ordbogen på må og få, kan være med til at øge de leksikografiske informationsomkostninger (se Nielsen 1999a:111). Som det fremgår af de ovennævnte eksempler, er de leksikografiske informationsomkostninger af stor betydning for ordbogen set fra et brugersynspunkt.

5. Krav til anmeldelsens informationsværdi

Når man påtager sig at anmelde en ordbog, påtager man sig samtidig et ansvar over for ordbogens forfatter(e) for at påse, at anmeldelsen ikke indeholder unfair, irrelevante, personlige eller ubegrundede kritikpunkter (Harvey 1986:54). Herudover har anmelderen en forpligtelse over for læserne af anmeldelsen til ikke at give et forkert eller vildledende billede af den anmeldte ordbog. Dette medfører, at anmeldelsen skal følge det, man kan kalde for god anmelderskik, hvorved forstås, at ordbogsanmeldelsen skal udarbejdes efter de metoder og principper, som kyndige og ansvarsbevidste leksikografer og anmeldere til enhver tid vil arbejde efter.

Uanset hvad anmelderen har valgt at fokusere på i sin anmeldelse, er der dog nogle grundlæggende krav, man bør kunne stille til en ordbogsanmeldelse. Det overordnede krav til enhver anmeldelse er, at den skal formuleres således, at den giver et **retvisende billede** af den anmeldte ordbog. For at være så informativ for læseren som muligt er det vigtigt, at anmeldelsen ikke giver et forkert eller vildledende billede af ordbogen. Udtrykket *retvisende billede* er inspireret af den danske årsregnskabsterminologi. Ifølge den danske årsregnskabslov skal en årsrapport give et retvisende billede af virksomhedens aktiver

og passiver, finansielle stilling samt resultat. Det tilsvarende svenske begreb er *rättvisande bild*, på finsk betegnes det *oikeat ja riittävä tiedot*, og på islandsk *raunsönn mynd*. Inden for norsk regnskabsvæsen arbejder man med et lignende overordnet begreb, nemlig god regnskabsskikk, og det danske retvisende billede forklares på norsk som et *sant og riktig bilde*.

En anmeldelse kan kun leve op til det overordnede krav om et retvisende billede, når visse grundlæggende forudsætninger er opfyldt. Den første er forudsætningen om **relevans**. Oplysningerne, betragtningerne, kommentarerne mv. er relevante, hvis de virkelig har noget at gøre med det, som ordbogen og anmeldelsen skal anvendes til og dermed kan bruges af anmeldelsens målgruppe. Efter min opfattelse kan man stille spørgsmålstegn ved relevansen af en "forbrugertest", når man i en anmeldelse af en "business dictionary" udgivet i 2000 bl.a. tester ordbogens lemmabestand på to tekster fra henholdsvis 1986 og 1988 (Bogaards 2002:112). For det første er der sket en endog betydelig udvikling inden for erhvervslivet (fx finans og økonomi, både fagligt og sprogligt) i de sidste 10–15 år, og testen siger kun, at ordbogen kan bruges på gamle tekster uden relation til nutiden, men siger intet om, hvorvidt ordbogen kan anvendes på kontemporære tekster. For det andet kunne man få den tanke, at netop gamle tekster var det, der skulle til, for at ordbogen kunne "bestå".

Man bør også kunne gå ud fra, at anmeldelsen opfylder forudsætningen om **væsentlighed**. En oplysning, betragtning, kommentar, et forhold mv. er væsentlig, hvis udeladelsen heraf vil forstyrre det retvisende billede af den anmeldte ordbog. Det er fx ikke væsentligt at påpege stavfejl i en ordbog, medmindre der er usædvanligt mange af dem, og de derved reducerer angivelsernes informationsværdi. Forholdet kan også udtrykkes på den måde, at en betragtning, kommentar mv. er væsentlig, hvis den vil påvirke læserens beslutning om at bruge og/eller købe og/eller anbefale den anmeldte ordbog, eller hvis den vil påvirke anmelderens bedømmelse af en eller flere anmeldelseskategorier subsidiært ordbogen i sin helhed.

Forudsætningen om anmeldelsens **pålidelighed** er også vigtig. En anmeldelse må ikke indeholde urealistiske, usandsynlige eller usande forhold, som kan forvrænge læserens indtryk af ordbogen. Når en konkret anmeldelse indeholder en negativ kritik af en ordbogs selektion af et bestemt fagord, der slet ikke forekommer i den anmeldte ordbog, er den pågældende anmeldelse ikke pålidelig (Jørgensen 1994). Forudsætningen om pålidelighed indebærer endvidere, at anmeldelsen som udgangspunkt er en videnskabelig tekst og skal behandles af anmelderen som sådan. Det betyder bl.a., at påstande skal være underbyggede, så de ikke fremstår som arbitrære værdidomme.

For det fjerde må man kunne gå ud fra, at anmeldelsen opfylder forudsætningen om **neutralitet**. I denne sammenhæng betyder neutralitet ikke, at anmeldelsen ikke må være negativ eller positiv, men derimod at alle væsentlige og relevante punkter skal medtages, uanset om de har en positiv eller negativ indvirkning på bedømmelsen af ordbogen. Neutralitetsforudsætningen indebærer endvidere, at anmelderens personlige forhold til den anmeldte ordbog, forfatteren og forlaget ikke må have indvirkning på, om bedømmelsen af enkelte aspekter eller ordbogen i sin helhed er (overdrevent) positiv eller (overdrevent) negativ. Sammenfattende kan man sige, at det bør være enhver ordbogsanmelders pligt at give en fair, og gerne fyldestgørende, beskrivelse og bedømmelse af den pågældende ordbog.

6. Afslutning

Ordbogsanmeldelse er ikke en lingvistisk, men en leksikografisk øvelse. Dette betyder ikke, at en ordbogsanmeldelse må undlade at benytte en (fag)sproglig tilgang, men derimod, at den sproglige tilgang kun er én ud af tre ligeværdige tilgange til ordbogsanmeldelse, herunder anmelderens forkundskaber. Den skitserede ramme for anmeldelse af ordbøger giver et billede af, hvad der forstås ved ordbogsanmeldelse, eller ordbogskritik, samtidig med, at anmeldelsen placeres i det leksikografiske univers med ordbogen og leksikografien i centrum.

Litteratur

- Axelsen, Jens/Chr. Broen-Christensen 1995: [Anmeldelse af] Morten Pilegaard & Helge Baden: Medicinsk ordbog, dansk-engelsk, engelsk-dansk. København: C. E. G. Gads Forlag 1994. I: *LexicoNordica* 2, 1995, 143–146.
- Bergenholtz, Henning 2003: Ordbogskritik i *LexicoNordica*. I: *LexicoNordica* 10, 2003 (i dette tidsskrift).
- Bergenholtz, Henning/Jens Erik Mogensen 1993: Wörterbuchkritik in Dänemark. I: *Lexicographica* 9, 1993, 8–35.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp/Herbert Ernst Wiegand 1999: Datendistributionsstrukturen. Makro- und Mikrostrukturen in neueren Fachwörterbüchern. I: L. Hoffmann et al. (eds.): *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. Teilband 2*. Berlin/New York: de Gruyter. 1762–1832.

- Bogaards, Paul 2002: [Anmeldelse af] DAF: An Innovative Learners' Dictionary of Business French. I: *International Journal of Lexicography*, 15.1, 2002, 105–116.
- Görlach, Manfred 2002: *A Re-view of Reviews*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Hartmann, R. R. K. 2001: *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow [etc.]: Pearson.
- Hartmann, R. R. K./Gregory James 2001: *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge.
- Harvey, Joan M. 1986: Social Sciences. I: A. J. Walford (ed.): *Reviews and Reviewing: A Guide*. London: Mansel Publishing, 53–89.
- Jackson, Howard 2002: *Lexicography. An Introduction*. London/New York: Routledge.
- Jørgensen, John Chr. 1997: Lille håndbog i nudansk anmelderi. I: *Hermes* 19–1997, 133–146.
- Jørgensen, Susanne 1994: [Anmeldelse af] Juridisk Basisordbog. I: *Sprog & Erhverv* 2, 1994, 18.
- Lando, Ole 1986: *Kort indføring i komparativ ret*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Lauridsen, Karen M. 1991: [Anmeldelse af] Herman Vinterberg og C. A. Bodelsen: Dansk-engelsk Ordbog 3. udgave. Redaktion: Viggo Hjørmager Pedersen. Gyldendal, 1990. I: *Hermes* 7, 1991, 123–129.
- LDOCE = *Longman Dictionary of Contemporary English*. London: Longman 2001.
- Mikkelsen, Hans Kristian 1996: Leksikografiske kvalitetsindikatorer. Selvførelse som udgangspunkt for evaluering. I: *LexicoNordica* 3, 1996, 153–193.
- Nielsen, Sandro 1989: Kritisk oversigt over engelske og danske juridiske ordbøger. I: *Hermes* 3, 1989, 55–75.
- Nielsen, Sandro 1994: *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag (Forum für Fachsprachen-Forschung, Band 24)
- Nielsen, Sandro 1997: [Anmeldelse af] Helle Pals Frandsen: Juridisk ordbog dansk-engelsk. I: *Hermes* 18, 1997, 208–216.
- Nielsen, Sandro 1998: [Anmeldelse af] Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: Nordisk leksikografisk ordbok. I: *Hermes* 20, 1998, 235–242.
- Nielsen, Sandro 1999a: Mediostuctures in Bilingual LSP Dictionaries. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 15, 1999, 90–113.
- Nielsen, Sandro 1999b: [Anmeldelse af] R. R. K. Hartmann and Gregory James: *Dictionary of Lexicography*. London/New York:

- Routledge 1998. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 15, 1999, 296–302.
- Nielsen, Sandro 2000a: Translation Strategies for Culture-Specific Textual Conventions in Bilingual Dictionaries. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 16, 2000, 152–168.
- Nielsen, Sandro 2000b: [Anmeldelse af] Alice Lykke Holste, Tinna Nielsen, Marina Orlova-Jermak & Viktor Smith: Russisk rets- og politisprog. Grundlæggende begreber og principper. Russisk-dansk juridisk ordbog. I: *Hermes* 24, 2000, 190–196.
- Nielsen, Sandro 2002a: Overvejelser angående det leksikografiske grundlag for en elektronisk bilingval regnskabsordbog. I: *LexicoNordica* 9, 2002, pp. 173–194.
- Nielsen, Sandro 2002b: Textual Condensation in the Articles of DE GRUYTER WÖRTERBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE. I: H. E. Wiegand (ed.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II. Untersuchungen anhand des DE GRUYTER WÖRTERBUCHS DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 597–608.
- Nielsen, Sandro 2002c: [Anmeldelse af] Business Leksikon. I: *Hermes* 29, 2002, 247–260.
- Nielsen, Sandro 2003: Towards a General Theory of Bilingual Legal Lexicography [i trykken]
- Ripfel, Martha 1989: *Wörterbuchkritik. Ein empirische Analyse von Wörterbuchrezensionen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Rossenbeck, Klaus 1993: Wörterbuchkritik in Schweden nach 1945: Die zweisprachigen Wörterbücher. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 9, 1993, 88–107.
- Steiner, Roger J. 1979: Guidelines for Reviewers of Bilingual Dictionaries. I: *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America* 1, 1979, 166–181.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstruktur og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes* 21, 1998, 121–137.
- Tarp, Sven 2002: Kritiske bemærkninger til den officielle danske retskrivningsordbog. I: *LexicoNordica* 9-2002, 195–208.
- Thomson, G. A. 1974: *How to Review a Book*. Saskatoon: University of Saskatchewan Library [Amended for the University of Winnipeg Library 1987]
- Wiegand, Herbert Ernst 1993: Wörterbuchkritik. Zur Einführung. I: *Lexicographica* 9, 1993, 1–7.

Øystein Eek

Finnes det en ordbokkritikk for redaksjonssjefer?

Is there a dictionary criticism for publishers, a dictionary criticism that can be of as much help as possible to publishers? As responsible publishers, we are forced to make a realistic view on what can be done with our recently published projects, when we are confronted by the critics' analysis of linguistic and lexicographical weaknesses. Academic dictionary criticism tends, of course, to focus on lexicographic and linguistic problems. A lot of useful (and free) advice is given to the authors and editors. However, the criticism would be even more relevant to publishers if the critics more often explicitly take into account the general economic conditions for dictionary publishing in small markets and for time the team are allowed to spend on a project. I hope that competent linguists and lexicographers will make some efforts to analyse and discuss dictionaries in newspapers and magazines, as a means to enlarge the focus on dictionaries in our society.

1. LexicoNordica og det kommersielle perspektiv

Jeg våger meg ut på dypt vann i dette innlegget, som er tenkt som et appendiks til Tor Guttus historiske utredning om ordbokkritikk i norske aviser gjennom tidene. Ikke er jeg leksikograf – ei heller lingvist – og jeg har ikke drevet dype og brede undersøkelser i lingvistisk og leksikografisk litteratur. Jeg har bare lest igjennom en del ordbok-anmeldelser i *LexicoNordica*, jeg har vært til stede på noen leksikografikonferanser, og – og det er det som gir meg mot til å ta ordet – jeg har vært med på å utgi oppslagsbøker i ca. 25 år.

Og hvis det hadde eksistert en rikholdig ordbokkritikk for redaksjonssjefer, så ville jeg helt sikkert ha hørt om den. Når jeg – og mine kolleger – har hatt så lite søkelys på ordbokkritikk i alle de årene jeg har arbeidet med oppslagsverk, er det et signal om at det finnes lite av ordbokkritikk som oppfattes som viktig for oss.

Det betyr ikke at ordbokkritikken i *LexicoNordica* ikke fungerer godt ut fra sine intensjoner, som i hovedsak må være å gi ordbokforfattere og -redaktører tips om mulige innholdsmessige forbedringer. Men det jeg savner i de fleste av anmeldelsene jeg har lest, er et mer kommersielt perspektiv.

I min tid som redaksjonssjef i Cappelen (1993–96) og Kunnskapsforlaget (1996–) er det blitt gjennomført en rekke større og mindre ordbokprosjekter. Kunnskapsforlagets engelskprosjekt (1998–2001) beskjeftiget ca. 60 medarbeidere, og inntar sannsynligvis en klar annenplass i arbeidsmengde blant nyere norske ordbokprosjekter (etter Norsk Ordbok). Foruten helt nye titler har vi i dette tidsrom i begge

forlag gjennomført en rekke revisjoner av eksisterende ordbøker, og i Kunnskapsforlaget har vi også utgitt elektroniske ordbøker og språkverktøy. Det har pågått et intenst arbeid for å bedre lesbarheten i artiklene ved å eliminere forkortelser og bedre typografien. Vi har også høynet kodingsnivået i våre ordbokmanus. Alle innholdselementer skal være merket med en leksikografisk kode, og artiklene skal ha en mest mulig konsekvent struktur. Redaktørenes hverdag har faktisk i stor utstrekning dreid seg om leksikografisk tagging. Den økte innsatsen for innholdsmerking og struktur er påvirket av den vitenskapelige leksikografi og har som teknisk forutsetning utviklingen av bredere dataverktøy.

Vi har i forlaget ganske sikkert oversett nyttige innspill fra den vitenskapelige ordbokkritikk som har vært publisert, bl.a. i *LexicoNordica*, og jeg kan sikkert lastes for ikke å ha utnyttet anmeldelsene bedre som tiltak for kompetanseoppbygging og kvalitetsheving i forbindelse med våre ordbokprosjekter. Det har vært svært lite av kommunikasjon mellom ordbokkritikerne og dem som lager ordbøkene. Når en ordbok nylig er utgitt, er vi naturlig nok aller mest opptatt av hvilke formuleringer fra eventuelle anmeldelser som kan utnyttes i markedsføringen!

Seriøs ordbokkritikk i *LexicoNordica* forholder seg stort sett ikke eksplisitt til de økonomiske og tidsmessige rammevilkår som ordbokforlagene opererer innenfor. Jeg har funnet en rekke meget nyttige og lesverdige anmeldelser av både norske og andre nordiske ordbøker i de årganger jeg har tilgjengelig. Men artiklene fremstår – sikkert noe forenklet sagt – som en slags konsulentuttalelser som kan komme forfattere og forlag til nytte i forbindelse med neste utgave – hvis det da blir noen neste utgave! Anmelderne holder den ideelle fordring frem og den metodiske fane høyt, men det kan lett bli slik at forlagets kalkulatører trekker på skuldrene og sier: "Ja, ja, slik kunne det ha blitt hvis vi hadde hatt en kvart million til, men det hadde vi altså ikke!" Og dermed blir kritikken faglig relevant, men kommersielt irrelevant. (Det skulle for øvrig være interessant å undersøke om anmeldere som selv er ordbokforfattere, er mer velvillige i forhold til forlagene og deres forfatters leksikografiske praksis, enn de som ikke selv samarbeider med kommersielle forlag.)

2. Andre fagtidsskrifter

Dessverre har jeg ikke tilgang til ordbokanmeldelser i fagtidsskrifter som utgis av og retter seg mot miljøene rundt de enkelte språk. Vi har i forlaget ikke samlet inn slike anmeldelser systematisk, men iblant får vi dem tilsendt. Det kan derfor hende at relevant ordbokkritikk aldri

kommer forlaget i hende. At forfatterne får tak i dem, er mer sannsynlig, men ettersom flere av våre forfattere ikke tilhører universitets- og høyskolemiljøet, er sjansen absolutt til stede for at vi går glipp av nyttige innspill. Det er meget få eksempler på at forfattere har kommet til forlaget med ordbokanmeldelser fra sine fagmiljøer.

Et eksempel på at en artikkel i et fagtidsskrift faktisk har bidratt til å utløse en ordbokrevisjon, er professor Egil Kraggeruds artikkel i *Klassisk Forum* (nr. 1, 1993) om behovet for en utvidet og oppdatert latinsk-norsk ordbok. Undertegnede leste denne artikkelen, og fikk faktisk sparket i gang revisjonen av Johanssen – Nygaard – Schreiners ”Rektorordbok”, med Kraggerud selv som hovedredaktør, og resultatet ble 4. utgave (1998). Dette var ordbokkritikk for redaksjons-sjefer!

3. Konkurrenten som anmelder

Et ferskt eksempel på ordbokkritikk i en publikasjon som har stort opplag, og som når mange viktige brukere, er Willy Kirkebys anmeldelse av Kunnskapsforlagets nye store engelskordbok i *Utdanning*, medlemsorganet for Utdanningsforbundet, Norges største lærerorganisasjon. Kirkeby er en meget erfaren engelskpedagog, men han var også forfatter av de engelskordbøker vår nye ordbok erstattet i Kunnskapsforlagets portefølje, og etter at samarbeidet mellom ham og Kunnskapsforlaget strandet, har han naturlig nok etablert seg som vår konkurrent. Av alle mulige anmeldere ble nettopp han valgt til å skrive om det verk som har avløst hans eget! Noen vil kanskje mene at han er den aller mest kompetente av potensielle kritikere, men er han ikke tydelig inhabil? Kirkebys generelle hovedanliggende må jo være å argumentere – direkte eller implisitt – for at hans egne ordbøker er bedre enn konkurrentenes! Noen vil sikkert på språkvitenskapelig og leksikografisk grunnlag foreta en sammenligning av vår nye engelskordbok og Kirkebys, og publisere resultatet, men for forlaget selv kan den faglig-leksikografiske diskusjon ikke isoleres fra den kommersielle virkelighet, og da er det vanskelig å gå inn i en faglig diskusjon med en tidligere forfatter som er blitt en konkurrent. For selv om vi bestemt mener at de nye engelskordbøkene er bedre enn de gamle, ville det være lite troverdig å gå til felts mot struktur og innhold i de bøkene vi inntil nylig hadde utgitt og varmt anbefalt!

4. Nasjonal kunnskapsbase og Store norske leksikon

I Kunnskapsforlaget har vi vennet oss til å åpne aviser som Dagbladet og Dagens Næringsliv med skrekkbladet forventning: Står det noe om oss i dag? Vi vet at kritisk journalistikk kan ha store konsekvenser. Pressen fulgte prosessen omkring Nasjonal kunnskapsbase 2000–2002 med argusøyne og holdt leserne oppdatert nærmest daglig. Men etter at den private institusjonen Fritt Ord våren 2002 hadde bevilget 10 millioner kroner til en ny utgave av *Store norske leksikon*, ble det nesten helt stille. Meget få har (så langt vi har kunnet registrere) engasjert seg i spørsmålet om hvordan de 10 millionene best kan benyttes.

5. Norsk riksmålsordbok

Et tema som har versert i Aftenpostens debattspalter i senere tid, er statens bidrag til finansieringen av Norsk Riksmålsordbok, og Norsk språkråds rolle i den forbindelse, men saken har, så vidt jeg har kunnet se, utløst kun én redaksjonell artikkel. Revisjonen av Norsk Riksmålsordbok burde være av interesse for mange, ettersom dette er den største ordboken som er knyttet til den skriftspråkstradisjonen de fleste i Norge i praksis identifiserer seg med. Ordbokkritikk for redaksjonsjefer i forbindelse med dette prosjektet kunne for eksempel være: Hvis Norsk Riksmålsordbok disponerte 5 mill. – 10 mill. – 20 mill. – 30 mill. kroner til revisjonsarbeidet, hvordan burde disse midlene brukes?

6. Ordboksrevisjoner – redaksjonelle prioriteringer

Godt salg av en mellomstor (blå) ordbok i Kunnskapsforlaget ligger på rundt 3000–4000 eksemplarer i året. Med en utsalgspris på ca. 400 kroner gir dette forlaget en årlig nettoomsætning på ca. 240 kroner pr. eksemplar, og totalt mellom 3/4 og 1 mill. kroner hvert år. Dette skal dekke forfatterhonorar, redaksjonelt manusarbeid, databehandling, layout, omslagsdesign, mangfoldiggjøring, lager og distribusjon, markedsføring og selgerprovisjon, foruten være med på å dekke forlagets felleskostnader, for eksempel min lønn, mitt kontor, min telefon- og datamaskinbruk, og helst gi et tilfredsstillende overskudd som skal være med på å sikre at forlaget overlever. Og vi har faktisk ikke så svært mange ordbøker som selger 3000–4000 eksemplarer hvert år.

Når vi skal sette i gang revisjon av en ordbok, også en som selger bra, må vi telle kronene og bare gjøre det høyst nødvendige. Ofte vil prioriteringen være slik:

- 1) Oppdatere
- 2) Rette feil på grunnlag av mottatte innspill. Det forekommer en del ordbokkritikk pr. brev til forlaget, og disse brevene studeres alltid med interesse.
- 3) Forbedre/modernisere mikrostrukturen for å gjøre artiklene mer oversiktlige og lettlesle
- 4) Bearbeide datanivået: tagging, konsekvens i mikrostruktur
- 5) Tilstrebe innholdskonsekvens på kryss og tvers
- 6) Gjennomføre delprosjekter knyttet til for eksempel forbedring av faglige vokabular: dataspråk, idrettsterminologi osv.

”Konsulentuttalelsene” i *LexicoNordica* kan gi meget nyttige impulser til dette arbeidet, men kalkylene setter klare begrensninger for hva vi kan få til. Vel så viktig for oss har det vært å skjele til hva eventuelle konkurrenter har gjort i mellomtiden, og så prøve å gjøre det enda bedre. For de titler og serier der det er konkurranse, blir ordbokutviklingen mer avhengig av hva konkurrentene gjør, enn hva anmelderne er opptatt av.

Altså, ordbokkritikere: Gitt at jeg har 150.000 kroner til revisjon av denne ordboken, hvordan burde jeg utnytte disse midlene? Å anlegge et slikt perspektiv i den akademiske ordbokkritikken burde kunne utløse mange interessante artikler og morsomme debatter!

7. To kritiske anmeldelser

Henning Bergenholtz har gjort meg oppmerksom på et par ordbok-anmeldelser av sin kollega Sven Tarp ved Handelshøyskolen i Århus. Tarp er selv ordbokforfatter. En av hans anmeldelser er trykt i *Hermes* nr. 26, 2001, under tittelen ”Den kommersielle leksikografis synder”. Dette er utfordrende ord for en redaksjonssjef, og skjerper nysgjerrigheten. Tarp skriver om siste utgave av Gyldendals *Spansk-Dansk Ordbog* i den røde serien. Han har sterke innvendinger mot forlagets og forfatterens arbeid, og selv om han ikke sier det direkte, kan man fornemme at han egentlig mener at Gyldendal burde trekke produktet tilbake og utgi en helt ny ordbok, med en klarere målsetting og mer gjennomtenkt metodikk. Dette kunne Gyldendal sikkert ha gjort dersom de hadde vært i stand til å investere noen millioner kroner på denne måten. Men enhver som forsøker å regne ut hva dette ville forutsette av

salgsinntekter for å gi lønnsomhet, vil innse at prosjektet er vanskelig å gjennomføre av økonomiske årsaker, uten store eksterne bidrag.

Sven Tarp skriver videre:

Gyldendals Røde Ordbøger er på flere måder et opbløst foretagende. Man lever på en lang tradition og en tilsyneladende sikker salgssucces, ikke minst efter fusionen med Munksgaard. Men brukeren – moderne ord-bøgers alfa og omega – bekymrer man sig tilsyneladende ikke om.

(Forlaget presiserer nemlig ikke hva ordboken kan brukes til.)

I gamle dage, da den teoretiske leksikografi endnu var i sin vorden, var denne typologi [*monolingvale vs. bilingvale ordbøker*] acceptabel, da der stort set ikke fandtes andre inndelingskriterier. Men i dag er den utilstrækkelig og lugter langt væk af et mangelfuldt og gammeldags forlagsarbejde.

Ja, dette var noe å bite i for en redaksjonssjef, både hos Gyldendal og ellers i forlagsverdenen! Men jeg skulle ønske at Tarps forlags- og bransjekritikk hadde gått enda dypere, og at han tydeligere hadde trukket inn økonomiske betraktninger.

Det er ikke enkelt å få økonomisk støtte til ordbokprosjekter i Norge – og sikkert heller ikke i andre land – men det finnes noen eksempler på at viktige ordbokmanus er blitt til ved ekstern finansiering. Ett eksempel er *Kinesisk-norsk ordbok*, som Kunnskapsforlaget og Culture and Art Publishing House i Beijing utgav i 1997. Jeg har lest én anmeldelse, fra Danmark, trykt i *Acta Orientalia* og skrevet av Leif Litterup. Anmelderen hadde tydeligvis ønsket seg en helt annen ordbok. Jeg sendte anmeldelsen til en av bokens forfattere, Rune Svarverud, og han skriver i et e-postsvar til meg bl.a.:

Jeg er enig i at vi med fordel kunne ha inkludert noe av det nye ordforrådet som man vanskelig finner i ordbøker, men dette ville ha krevd en masse språklig undersøkelsesarbeid, som ville forsinket prosjektet med mange flere år. [...] eksempelvis ville økt kvaliteten vesentlig, det har vi jo alle ment hele tiden. Men nok en gang – et bevisst valg for i det hele tatt å kunne få ut en ordbok.

Når redaksjonssjefen leser dette, slår han seg til ro, og er enig med forfatteren!

8. To prisverdige initiativ

Det mest ambisiøse og ressurskrevende ordbokprosjekt i Norge, *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, får langt mer støtte enn alle andre ordbokprosjekter til sammen. Prosjektet bygger på spesielle språkhistoriske og -politiske

forutsetninger som nok var mer aktuelle den gang prosjektet ble startet, enn de er i dag. Dagens Næringslivs kjente analyse og presentasjon av Norsk Ordbok for noen år siden (Dagens Næringsliv 7. april 2000) var ordbokkritikk ikke bare for redaksjonssjefer og universitetsrektor, men også for statsråder, og bidrog sikkert til å fremskynde en evaluering og omorganisering av prosjektet.

Lignende ambisjoner hadde Dag og Tid med en artikkelserie høsten 2002, der det ble stilt viktige spørsmål om ordboklitteraturens stilling i det norske språksamfunnet: Hva trenger vi egentlig av ordbøker? Hvorfor forsvinner en del gode ordbøker fra markedet? Hva må til for å snu utviklingen? Avisen er kritisk til en del av forlagenes prioriteringer, og tar opp de økonomiske realiteter bare i generelle vendinger. Men avisens anliggende var viktig. Jeg håper slike artikler kan ha en positiv effekt og på lengre sikt kanskje bidra til at det bli økonomisk mindre risikabelt å utgi kvalitetsordbøker.

9. Tilskudd er nødvendig

Å gjennomføre metodisk tilfredsstillende, nye ordbokprosjekter på overkommelig tid i fremtiden, og betale medarbeiderne lønn eller honorar som gir en normal timebetaling for arbeidet, vil kreve ekstern støtte på helt andre nivåer enn man har vært vant til. Miljøet rundt ordbøkene er nødt til å øke bevisstheten om dette i offentligheten. Det eneste felt der man i Norge kan gjennomføre større prosjekter som gir lønnsomhet uten betydelig ekstern støtte, er trolig allmennordbøker mellom norsk og engelsk. Men også her tar det mange år før man går i pluss.

Litteratur

- Kirkeby, Willy Arvid 2002. Kunnskapsforlaget: Engelsk stor ordbok. I: *Utdanning* no. 11, 47–48.
- Kraggerud, Egil 1993. Trenger vi en ny latinsk ordbok? I: *Klassisk Forum* no. 1, 69–72.
- Litterup, Leif 2001. Kinesisk-norsk ordbok. I: *Acta orientalia* no. 62, 306–308.
- Tarp, Sven 2001. Den kommersielle leksikografis synder. I: *Hermes* no. 26, 151–163.

Tor Guttu

Ordboksomtale i Norge, især avisomtale

The article deals with the reviewing of lexicographic works in Norway, especially in newspapers. It states the facts that dictionaries sell poorly and that newspaper reviews are generally rare. Then it points to certain features in the reviews of the most important dictionaries and some other works from 1850 until today – features which to some extent can be seen as consequences of the Norwegian language situation. Finally, it is mentioned what can be done to direct attention to dictionaries and getting them more used in schools.

Innledning

Artikkelen søker å gi en bakgrunn for dagens situasjon: en historisk oversikt over trekk ved anmelderiet eller over fraværet av et slikt i forbindelse med viktige enspråklige ordbøker, herunder landsmåls-ordbøker med dansk-norsk forklaring. Til slutt kommer noen konkluderende punkter og noen forslag.

La oss aller først gjøre noe man sjelden gjør: sammenligne oss med land det *ikke* er naturlig å sammenligne seg med, nemlig med Tyskland, England, USA og Frankrike. Vi henter opplysninger i Wiegand et al. (1989:19–44), stort sett fra 1980-årene:

I alle disse landene har ordboken – dictionaryen – rang som autoritet og sitatkilde. I England sies både autoritet og utbredelse å ligge tett oppunder Bibelens, og ordboken synes å ha status som en slags bibel for den profane sektor. En undersøkelse i 1970-årene av utbredelsen viste at 90 % av engelskmennene hadde en ordbok hjemme, omtrent like mange som hadde fjernsyn, mens bare 70 % hadde en kokebok.

I alle landene anmeldes ordbøker regelmessig i massemediene, og de omtales og henvises til både som autoriteter og i annen sammenheng, kanskje hyppigst i Frankrike. Anmeldelsene i England skrives overveiende av akademikere og folk av faget, mens det i USA oftere er journalister og spaltister som fører ordet. Her er det da også en større interesse enn i England for rariteter i videste forstand: nye ord, sjeldne ord, tabuord, slang og dialekt. Språkspalter er populære i USA, og ordbøkene er en viktig kilde – direkte eller indirekte. Frankrike er landet hvor nivået synes å ligge høyest, landet hvor metaleksikografiske emner diskuteres ikke bare i faglige, men også i vidtfnvendende almene publikasjoner som aviser og ukemagasiner.

Når det gjelder omsetning, synes Frankrike å være ordbokslandet par excellence. Kjempeverkene fra Larousse på 10 og 15 bind selges

årlig i 10–15.000 eksemplarer, og samme forlags *Dictionnaire du français au collège* går i 100.000. Av *Petit Larousse illustré* selges det eventyrlige 800.000 bare innenfor landets grenser, hvorav en fjerdedel på supermarkeder. – Hvis vi til disse 800.000 legger 250.000 av *Petit Robert*, noen titusener av andre ordbøker og ser bort fra lommeordbøkene, kommer vi frem til et årlig salg på godt over en million bøker. Hadde salget av tilsvarende ordbøker i Norge vært like stort pr. 1000 innbyggere, ville vi hatt en samlet omsetning av ettbinds definisjonsordbøker på over 80.000 eksemplarer pr. år. Det får vi naturligvis aldri; vi ville være fornøyd med tiendeparten. Men det er vel her man må begynne. Salget må opp, og anmeldelser og omtaler må om mulig bidra til det.

1800-tallet

Ivar Aasens *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850) innleder rekken av norske ordbøker av det slag vi her befatter oss med. At den er den første, kan delvis forklare den labre interessen for boken i ”mediene”; den slags bøker var lite kjent, tross Molbechs ordbok (1833), som nok gjorde tjenesten for mange i Norge også. På den annen side var Aasens ordbok et grunnleggende verk, den var imøtsett av fagfolk som en oppfølger av grammatikken av 1848, og den utkom under en nasjonalromantisk begeistringsbølge. Venås (1996: 120ff.) omtaler én avis-anmeldelse, nemlig en anonym i *Christiania-Posten* 16.11.1850, og den peker da innledningsvis nettopp på at siden ”det dog vilde være altfor galt, om et af vor Literaturs Hovedværker ej med et Ord skulde omtales i Dagbladene, har Anmelderen troet at burde gjøre Sit til Bogens Udbredelse”. – På nyåret kom så P.A. Munchs velkjente anmeldelse i fjerde hefte av *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur for 1850* (gjenoptrykt i Munch II:433 ff.).

Begge er kyndige og meget rosende, og omtaler ordboken først og fremst som et epokegjørende nasjonalverk. Munch berømmer Aasens flid, nøyaktighet og evne til å finne rammende definisjoner, men går ellers ikke inn på det leksikografiske. Derimot bruker han en stor del av plassen til å argumentere for sitt eget syn på normgrunnlaget for et hjemlig norsk skriftspråk, et syn som var prinsipielt forskjellig fra Aasens. – Den anonyme anmelderen slutter seg derimot fullt og helt til Aasens synsmåter og til de løsninger han har valgt. Han kommer dessuten med interessante betraktninger om det vi i våre dager kaller målformene og den mulige utvikling av dem.

Forholdene i Christiania i 1850 var ikke større enn at Aasen kan (eller må) ha visst hvem den anonyme var, men vi har ikke bevis for det, enn si for at anmeldelsen ble skrevet etter påtrykk fra Aasen eller

endog av ham selv. Det ville være grovt å mistenke den saktmodige Ivar for noe slikt, men hadde ordboksforfatteren hett f. eks. Bjørnstjerne Bjørnson, ville en slik "egenanmeldelse" ikke ha vært noen umulighet; man markedsførte av og til seg og sitt på den måten.

Dette tidsbildet fra 1850–51 viser trekk som har gått igjen senere når det gjelder omtale m.m. av de større ordbøkene:

1. Anmelderen er oftest en fagperson.
2. Anmelderen kan vel så mye være ute etter å markere enighet eller uenighet med forfatteren som å gi en analyserende og mest mulig objektiv omtale.
3. Synspunkter knyttet til det nasjonale (eller mer spesielt til forholdet mellom målformene eller mellom normene) spiller en rolle.
4. Miljøet er lite, og få føler seg kallet til å skrive. For det store flertall av avislesere er det neppe noe savn at en ordboksomtale uteblir.

Antagelig ble Aasens ordbok mer omtalt og kjent i vitenskapelige kretser i utlandet enn i den norske almenheten. På den annen side gjorde boken sin gjerning i litterære kretser her hjemme, ikke minst takket være Aasen selv med bl.a. *Prøver af Landsmaalet i Norge* 1853, og da den omarbeidede utgaven kom (*Norsk Ordbog* 1873), var landsmålet blitt en realitet og fikk med ordboken og med grammatikken (1864) sitt normative grunnlag.

Men da var også striden om dette grunnlaget allerede begynt, eller den "hadde lege meir eller mindre som ei bombe i lasta gjennom lange tider" (Venås 1996:381). Det første heftet av *Norsk Ordbog* kom i 1871, og ble kort tid etter anmeldt i bladet *Andvake*, sannsynligvis av Steinar Schjøtt, som senere ble en fremstående leksikograf m.m. Anmeldelsen var i det store og hele et angrep på Aasens helhetssyn og hans posisjon i måldebatten, men naturligvis med obligatoriske godord og med oppfordring til folk om å kjøpe verket; den var "eit innlegg for pluralisme i målstrevet" (Walton 1996:552). Dermed kan vi notere et punkt

5. Anmeldelsen er hovedsakelig en frukt av meninger og/eller følelser i målstriden.

Aasen registrerte omhyggelig det som ble skrevet om ham, både når det gjaldt ordbøker og andre utgivelser, men han hadde ikke for vane å uttale seg skriftlig om sakene. I dette tilfellet tok han imidlertid til gjenmæle, skrev et polemisk brev til *Andvake*, hvor Schjøtt var en av redaktørene, og sa opp abonnementet på bladet (som forresten gikk inn etter én årgang). – Vi kan registrere et punkt

6. Redaktøren (eller andre) tar til gjenmæle mot anmeldelser av type 5.

De to øvrige anmeldelsene man kjenner av 1873-ordboken, stod i dagsaviser (Bergens Tidende og Dagbladet). De er lange og til dels panegyriske, og den i Dagbladet er helt usedvanlig lang og skal huskes vesentlig av den grunn. Det er første og eneste gang i norgeshistorien at en ordboksanmeldelse figurerer på (og til dels dominerer) første-siden i en hovedstadsavis i hele fem dager (21.–24.2. og 26.2. 1874). Nå var Dagbladet i de første årene etter grunnleggelsen i 1869 ingen stormakt i presseverdenen, og det var selvfølgelig H.E. Berner (redaktør 1869–79 og landsmålsympatisør fra 1866) som gjorde en slik presentasjon mulig, men Dagbladet var dog en dagsavis i hovedstaden.

Vi skal merke oss det anmelderen skriver innledningsvis: "I det . . . forløbne Halve Aar, hvori Bogen fuldendt har foreligget Almenheden, have vi forgjæves imødeset en Bedømmelse af Verket i Hovedstadens Presse." – På vitenskapelig hold i Norge var det visstnok ingen som grep til pennen. Walton (1996:555) konkluderer med "at Aasen langt frå fekk dei meldingane han fortente. Dette kom av den generelt manglande interessa for målsaka i den borgarlege offentlegheita og reint særskilt mellom vitenskapsmenn".

Men språkspørsmål optok folk i stigende grad, og større nyheter kunne vekke interesse hos anmeldere. Det kom en slik nyhet i 1881, nemlig Knud Knudsens *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*. Det er en kombinasjon av fremmedordbok og fornorskningsordbok og inntil denne dag den største og merkverdige av begge deler. Knudsens strev i boken går ut på å fornorske alt som ikke er norsk og nordisk – det kan iallfall oppfattes slik – og når han selv laget en god mengde ord ved siden av dem han hentet og bearbeidet fra Aasens ordbok og fra svensk, og dessuten ofte var usikker og opererte med spørsmålstegn og forbehold, stilte han seg laglig til for vitenskapelige hugg. Boken ble da også sabelt ned av hans hovedmotstander gjennom mange år, professor Johan Storm. Knudsen var imidlertid ikke den som gikk av veien for en dyst. Den ble utkjempet i 1881, og den ble heftig, men handlet mest om annet enn leksikografi. – Type 5 og 6.

Unorsk og norsk utkom heftevis fra sommeren 1879, og med første hefte fulgte et fem siders forord som både i innhold og form er typisk knudsensk: personlig, pratsomt, impulsivt, småpussig og kronglete. Med dette må han i samarbeid med Alb. Cammermeyers forlag ha greid å vekke interesse for ordboken både i dagspressen og i periodiske publikasjoner, for med den ferdige boken i 1881 fulgte et fire siders bilag med tittelen: "Af pressens udtalelser om Knudsens "Unorsk og norsk" hidsættes:". To av sidene er klebet på innsiden av permene, og to er satt inn som et ekstra forsatsblad. Her gjengis til dels lange utdrag av hele 14 anmeldelser fra tidsrommet desember 1879 til januar

1881. De står som sitater (altså med anførselstegn), men er til en viss grad normalisert (f.eks. er alle substantiver skrevet med liten forbokstav). Alle anmeldelsene er kalkert over Knudsens forord fra 1879 og er naturligvis udelte positive.

Albert Cammermeyer (1838–93) var kjent som en foregangsmann innen norsk bokhandel og forlagsdrift. Han forla også Aasens *Norsk Ordbog*, men han må ha vært spesielt heldig med Knudsens. Vi står tydeligvis overfor et tidlig eksempel på vellykket markedsføring. Forordet har fungert både som pressemelding, reklame og bilag til abonnementsinnbydelsen: ”Nu kan hver, som vil, få bogen til den nævnte pris, 4 kr (eller muligens lidt over), hvad enten der kommer kjøbere i tusen- eller bare i hundrevis. Men allerede om ganske kort tid vil det kunne være for sent, da alle eksemplarer kan være tinget. Og at vente på nyt oplag eller ny og bedre bog af [sic] samme slag i fremtiden fører ej til noget; ti det tilfælde, at en forfatter ikke alene bruger en 7–8000 timer av sin tid til at arbejde for almenheden uden vederlag, men endog giver en 8000 kroner til for at få gjort udbyttet av sit lange stræv lettere tilgjængeligt for sine landsmænd, vil vel ikke så snart gjentage sig.” – La oss dermed regne Knudsens *Unorsk og norsk* som et eksempel på typene

7. Anmelderen får det meste lagt i hendene av forfatteren og/eller forlaget, og

8. Forfatteren engasjerer seg i markedsføringen.

Det kan også Aasen for så vidt sies å ha gjort allerede i 1850. Ordboken var ”udgivet efter det kongl. Norske Videnskabs-Selskabs Foranstaltning og paa dets Bekostning”, men det overlot fra sin posisjon i Trondhjem til redaktøren i Christiania å forhandle med bokhandlere om salg og kommisjon (Ordbog II:XVI–XVIII).

Når det gjelder de mange omtaler av Knudsens ordbok, er det rimelig å tro at enkelte hører under en type vi kan kalle

9. Anmeldelsen skyldes personlig kontakt eller bekjentskap (mellom redaktør/utgiver på den ene side og anmelder/(avis)redaksjon på den annen).

Cammermeyer var forlegger også for *Norsk Ordbog af Hans Ross. Tillæg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*, og viste seg likeledes her som en strateg. Han hadde i 1889 søkt Kirkedepartementet om trykningsbidrag, med sterk anbefaling fra de tyngste navn som var å oppdrive: Ivar Aasen, Sophus Bugge, Elias Blix (som hadde vært kirkeminister til 1888), C.R. Unger, Moltke Moe, Gustav og Johan Storm. I abonnementsinnbydelsen ble det ”bl.a. optrykt en sterkt

rosende uttalelse fra Sophus Bugge . . . Boken ble straks omtalt med stor ros i pressen, og da den var ferdig [i 1895], var alle anmeldere enige om å rose den som et nasjonalverk." (NBL, XI:596–97, hvor det nevnes seks anmeldelser, hvorav fire er skrevet av fremstående filologer: Hjalmar Falk, Alf Torp, Johan Storm og Rasmus Flo). Det er overraskende mange, men de kan forklares som naturlige oppfølginger av forhåndsarbeidet; dessuten er jo ordboken gefundenes fressen for etymologer og andre ordforskere. Man kan videre ha ønsket å gi Ross en klar og samstemmig anerkjennelse etter å ha aktivisert seg på forskjellig vis i striden om et professorat til ham i 1881, og man kan ha villet markere ordboken som en avrundning av Aasens livsverk; han hadde lenge vært skrøpelig, og døde i september 1896. – Her ser vi, så vidt jeg kan forstå, et eksempel på at

10. Anmeldelsen er en del av et grundig planlagt, langsiktig og vel gjennomført helhetsopplegg.

1900-tallet

Vi nevner bare kort Steinar Schjøtt's *Dansk-norsk ordbog* (utkommet heftevis 1907–09) og *Norsk ordbok med ordtyding paa norsk-dansk til skule og literært bruk* (utkommet heftevis 1913–14). Begge ble anmeldt i Syn og Segn i henholdsvis 1909 og 1914 av tidsskriftets redaktør Olav Midttun – den første ble omtalt vesentlig som et viktig norskdomsverk i en tid med hard målstrid og fremgang for landsmålet, mens den andre bare fikk summarisk omtale.

De største og viktigste verkene i denne genren senere på 1900-tallet er av to slag: på den ene side manglebinds vitenskapelige ordbøker med lang utgivelsestid og på den annen side ettbinds håndordbøker til daglig bruk. Når det gjelder den første typen, kan man selvsagt ikke holde folk i ånde med omtaler i tiår etter tiår. Naturlige tidspunkter å anmelde slike bøker på, er når hefte 1 foreligger, når bind 1 foreligger og når hele verket er ferdig. Slik foregikk det da også med *Norsk Riksmålsordbok*, for så vidt som Didrik Arup Seip skrev avis- og/eller tidsskriftanmeldelser både i 1930, 1937 og 1958. Verket skal ha fått ytterligere noen avisanmeldelser i Oslo i første kvartal 1958 (de har ikke latt seg oppspore), men det har ikke vært mye omtalt, f.eks. ikke i tidsskriftet *Maal og Minne*. Her var imidlertid en av redaktørene identisk med den ene av ordbokens hovedredaktører, og han kan ha vegret seg; Trygve Knudsen var en beskjeden mann. Kanskje har vi et tilfelle av type 4. ODS ble anmeldt i tidsskriftet i 1918.

Det har ikke vært til å unngå at noen anmeldelser er farvet av norsk språkstrid. Hovedanliggendet for Indrebø (1930) i en lengre anmeldelse av første hefte under overskriften "Den norsk-danske ord-

boki” var å påvise at tittelen ”Norsk Riksmålsordbok” var en tilsmikelse, at redaksjonsprinsippene (især bruken av visse forkortelser) tilslører hva som er norsk og hva som er dansk, og at det var tatt med langt flere fremmede ord enn ord fra Aasen og Ross. Videre resonnerer han vidt og bredt om at utgiveren hadde gått fra de opprinnelige planene om redaksjonsspråk og tatt i bruk offisiell 1917-rettskrivning. Det ble likevel igjen noe plass til rosende ord. – Altså en anmeldelse med innslag av typene 2, 3 og 5.

Noe lignende fant sted i 1995 da de to supplementsbindene kom. En anmeldelse i organet *Mål og makt* 4/1995 var såpass usaklig at den måtte gjendrives (4/1996). Type 5 og 6.

Visstnok fant ingen avis plass til å anmelde supplementsbindene. De fikk kommenterende presseoppslag i forbindelse med lanseringen, og noen kommentatorer var, som ventet, mest interessert i tabuordene som nå var kommet med.

Da firebindsutgaven forelå ved årsskiftet 1957–58, raste språkstriden som verst, og ordet og begrepet ’riksmål’ stod sentralt. Ordbokens tittel kunne ha gitt anledning til mangt, da som nå, men det later til å ha gått rolig for seg. I riksmålsbevegelsens avis *Frisprog* 12.4.1958 fikk verket en nøktern og positiv presentasjon, og i bevegelsens tidsskrift *Ordet* 1958:125–26 la Riksmålsforbundets nylig avgåtte formann, Arnulf Øverland, hovedvekten på verkets dokumentering av rikdommen i riksmålets litterære tradisjon og det solide faktagrunnlag man nå hadde fått, men han motstod ikke fristelsen til i all korthet å trekke en sammenligning med ”Framlegg til læreboknormal”, som var det offisielle språk-Norges viktigste ytelse det året. – Altså en snev av typene 2 og 3 også på denne siden av den språkpolitiske skillelinjen.

Om *Norsk Ordbok* – det nynorske vitenskapelige ordboksverket – foreligger det en grundig dokumentasjon av anmeldelser og omtaler fra og med første hefte i 1950 inntil 2000 i *Kvitbok* s. 129–132. Av 67 faglige omtaler (dvs. omtaler ved fagfolk) har 16–17 stått i aviser eller almentidsskrifter og ca. 20 i faglige publikasjoner; resten er artikler om sider ved ordboksarbeidet, om arbeidets gang, ordbokens rolle o.a. I tillegg kommer åtte avisomtaler fra siste halvdel av 90-årene ved ikke-fagfolk.

Her har man vært både ivrig og dyktig. Første hefte ble anmeldt av fremstående språkforskere (Bjarne Berulfsen, Didrik Arup Seip og Alf Sommerfelt) samme dag (18.11.1950) i henholdsvis *Morgenbladet*, *Verdens Gang* og *Aftenposten*; det var dagen etter lanseringen, og sikkert et tilfelle av type 9. – Kjente språkfolk som sogner til nynorsk, ikke minst medlemmer av ordboksredaksjonen, har gjennom årene nedlagt et betydelig arbeid for å gjøre verket kjent i vide kretser, også utenfor Norge. Bak en slik innsats ligger det først og fremst et naturlig

og prisverdig engasjement for saken, men kanskje også et behov for å rettferdiggjøre et kostbart og tidkrevende prosjekt.

Den første norske ettbinds-ordboken med definisjoner og oppslagsord i samme målform kom i 1977: *Riksmålsordboken*, utgitt av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur. Den var dessuten det nyopprettede og ambisiøse Kunnskapsforlagets første utgivelse, og det ble gjort solide forberedelser til pressekonferansen, som var godt besøkt. Man kunne ha ventet større interesse i pressen enn tilfellet var, men kanskje var navnet en vederstyggelighet for mange. I dagspressen ble det iallfall med noen korte notiser, og NRK Radio brakte et intervju fra pressekonferansen som var komprimert fra ca. 5 minutter til noe under halvminuttet. Riksmålsavisen *Frisprog* trykte en lang og rosende anmeldelse, og en anmeldelse i Norsk språkråds meldingsblad *Språknytt* var rosende med hensyn til det leksikografiske, men raljerte en smule over riksmålsnormeringen eller deler av den. Vi kan tale om et tilfelle av type 3.

Interessen var betydelig større da de tilsvarende ordbøkene med offisiell rettskrivning (*Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*) kom i 1986, utarbeidet/utgitt av Norsk leksikografisk institutt ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Norsk språkråd. De ble omtalt som nyheter, og for den nynorskens vedkommende var det utvilsomt tilfellet, i og med at det var den første fullførte ordboken med oppslagsord og definisjoner i samme målform. Bøkene fikk relativt stor publisitet i pressen, og en grundig anmeldelse i *Maal og Minne* 1987: 227–39.

Rettskrivningsordbøker og rettskrivningsordlister

Rettskrivningsordlisten er det leksikografiske produkt som nordmenn er mest fortrolige med. Ordlisten følger skoleelevene iallfall fra tredje skoleår og til topps, og mange stifter bekjentskap med flere utgaver i begge målformer.

Når vi så lenge og så sterkt har vært opptatt av rettskrivningen, skulle man tro at rettskrivningsordlister og -ordbøker har vært en hyppig gjenstand for anmeldelser og debatt, men det er langt fra tilfellet. Forklaringen er nok at norsk rettskrivning har vært offisielt normert, og at nyhetene er kommet i form av mer eller mindre gjennomgripende revisjoner vedtatt og satt ut i livet av departement/regjering eller storting. Debatten er da blitt knyttet til disse vedtakene, mens ordlister og ordbøker som er frukter av dem, har fått liten oppmerksomhet ut over en meddelelse om at de er kommet, eller ingen oppmerksomhet i det hele tatt. Det er altså en annen situasjon enn i Sverige og Danmark, hvor henholdsvis *Svenska Akademiens ordlista* og *Retskrivningsordbogen* vekker såpass oppmerksomhet når de kommer i nye utgaver at vi registrerer det også i Norge.

Hos oss viste en planmessig offisiell styring av normeringen seg på riksmåls-/bokmålssiden første gang da Kirkedepartementet autoriserte 7. utgave av Jacob Aars' *Retskrivnings-regler til skolebrug* i 1885, og på landsmålssiden skjedde noe lignende i 1901, da den såkalte Hægstad-normalen (en revidert Aasen-normal) fikk offisiell status. Så kom for riksmålets del 1907-rettskrivningen i form av en kongelig resolusjon, en mindre justering for landsmålets del i 1910, for begge målformene stortingsvedtak i 1917, 1938 og 1959, for bokmålet i 1981 og for begge målformene departementsvedtatte justeringer i 2003.

Interessen har vært knyttet til disse, selv om det kunne ha vært mangt å anmelde og debattere om ordbøkene og ordlistene. Søren Juell Tønnessens *Retskrivningsordbok over det norske riksmål* (1910, 2. utg. 1926) var en nyskapning, inspirert av bl.a. Viggo Saabys *Dansk Retskrivningsordbog* 4. utg. 1904. Boken er den første i Norge av den typen vi nå har i *Tanums store rettskrivningsordbok*. Juell Tønnessen sier i forordet at "der er nok av spørsmål som ikke er besvart endnu i vor rettskrivning . . . Det har været mig magtpaaliggende ikke at gå unda for nogen vanskelighet; men at alt nu skulde være paa det rene, kan ingen vente." I 1924 kom Krogsrud og Seips *Norsk Riksmålsordbok for rettskrivning og ordbøining*, som bærer et visst preg av at ikke alt var "paa det rene" etter 1917 heller. Det samme kan sies om situasjonen etter 1938. Både de to nevnte og *Tanums store* (1940 og senere, etter hvert de facto Norges offisielle rettskrivningsordbok for bokmål) ville muligens ha vært debattermer hvis normeringspraksisen hadde vært som i nabolandene og ikke alle kreftene ble brukt i debatten omkring de offisielle revisjonene.

De mange rettskrivningsrevisjonene og -justeringene har ført til et voldsomt behov for skoleordlister, og anmeldelser har neppe vært nødvendige av hensyn til salget. Man kan se ordlistene annonsert i skolens og lærerorganisasjonenes fagblader når de kommer i nye utgaver eller ved skoleårets begynnelse, og dermed blir det stort sett. – En annen årsak til at ordlistene ikke er videre interessante som anmelderobjekter, er den smule ensretting de har vært utsatt for fra 1959 av. Da fastsatte Norsk språknemnd redigeringsregler som må følges dersom listen skal godkjennes til bruk i skolen, og uten en slik godkjenning er en ordliste ikke mye verdt for et forlag. Reglene skal visstnok revideres, mens godkjenningsplikten visstnok skal bestå.

Da Riksmålsforbundets ordliste – *Riksmålsordlisten* – kom i femte utgave i 1973, var den gjennomrevidert med hensyn til normen, utvidet og modernisert, og man skulle tro at noen av de avisene som mer eller mindre fulgte den, kunne ha interesse av å få den anmeldt, ikke minst på bakgrunn av den rollen tidligere utgaver hadde spilt og i lys av normeringsarbeidet som da pågikk i Norsk språkråd. Men det

innskrenket seg til et par useriøse petitjournalistiske ymt (type 3 og 5). Heller ikke i *Frisprog* ble ordlisten anmeldt.

Enkelte andre ordbøker

Uttalespørsmål, især spørsmålet om standardspråk kontra dialekt, har vært en del av norsk språkstrid i de siste 30 årene, og tredje utgave av *Norsk uttaleordbok* (1969) utkom få år før den såkalte dialektbølgen begynte å rulle. Boken fikk relativt mange anmeldelser og har vært et referanseverk for norsk standardisert talespråk helt siden utgivelsen. Men salget har vært tregt, og det beskjedne opplaget ble utsolgt først for et par år siden. Første utgave (1910) solgte relativt langt bedre. Noe av forklaringen ligger nok i at den enklere uttaleangivelsen i definisjons- og rettskrivningsordbøker gjør tjenesten for folk flest – altså at forholdsvis få anser seg avhengige av spesialordbøker.

Etymologiske ordbøker burde ha et godt marked, når man tenker på interessen blant almenheten for "hva ord og uttrykk kommer av", men en populær middelsstor etymologisk ordbok over både hjemmeord, lånord og fremmedord er hittil ikke utgitt i Norge. Derimot utgav Bjørn Ringstrøms antikvariat i Oslo både Falk og Torps *Etymologisk ordbog over det danske og norske sprog* (1903–06) og Torps *Nynorsk etymologisk ordbok* (1919) i faksimile – begge i 1990-årene. De er ikke blitt merkbart omtalt, men de er dyktig markedsført og har oppnådd et oppsiktsvekkende godt salg etter norske forhold (12 500 av den første og 600 av den andre).

Synonymordboken var en nyhet da den kom i 1964. Den fylte et hull og har siden hatt liten konkurranse på markedet. Dette kan delvis forklare det jevnt gode salget (tre utgaver og mange opplag). I tillegg kommer at boken gikk inn i en vel innarbeidet serie ("Gyldendals blå"), men først og fremst er det en utmerket bok, redigert av toppnavnet i norsk leksikografi. Den er et eksempel på en ordbok som jevnt og trutt "selger seg selv", med eller uten avisomtale.

Oppsummering og noen konklusjoner

I forlagene er det pengene som regjerer, og dem skaffer man seg enten gjennom salg eller støtte.

Eksempler på slik støtte ser vi i våre dager først og fremst i de to store ordboksprosjektene (Norsk Riksmålsordbok og Norsk Ordbok), som får årlige statsbevilgninger. Det kan også betraktes som en form for støtte at et forlag samarbeider med et offentlig organ om utgivelsen.

Mulighetene til å få offentlige eller andre eksterne bevilgninger til et ordboksprosjekt er ikke store i Norge, uansett hvor god hensikten

er. Men Institusjonen Fritt Ords støttevirksomhet de siste årene gir grunn til et visst håp.

Det er altså salget – inntjeningen – og forlagets økonomiske bæreevne som er det vesentlige, og for at salget skal bli større, må det naturligvis bli større oppmerksomhet på alle måter omkring ordbøker og det som har med dem å gjøre. Vi kan nærmest se bort fra avisreklame. Annonseprisene har lenge vært prohibitive, og det er sjelden forlagene kan strekke seg lenger enn til en beskjedne annonse ved lanseringen eller i førjulstiden, eller til en samleannonse.

1. Ordboksfolk må selv skrive om ordbøker (jf. det som er sagt om Norsk Ordbok). Dette kan være vanskelig når miljøene er små. Selv om det bare gjelder enkelt og nøytralt opplysningstoff, er det grenser for hvor mye man kan og bør skrive om sine egne og om nære kollegers bøker.

Å anmelde en ordbok så faglig tilfredsstillende som man gjerne ønsker, er ikke lett hvis man ikke har brukt boken en tid, og da er den ikke lenger noen nyhet. Med noen få hederlige unntak er norsk kulturjournalistikk sterkt nyhetsfiksert.

2. Det må sørges for at alle som skriver om eller har ansvaret for språk i aviser og andre medier, holdes varme med stoff om ordbøker. Det gjelder språkspalteredaktører (som det ikke er mange av), det gjelder sentrale personer i redaksjonene, og det gjelder avisenes korrekturavdelinger, som gjennomgående langt fra er hva de var. Men for den som skal pleie kontakt med dem, kan det faktisk være en fordel i første omgang at miljøene er små.

3. På lengre sikt må kyndige folk arbeide for at Norge får en formidrende forskningsjournalistikk, noe vi nå praktisk talt ikke har i avisverdenen (jf. UiOs tidsskrift Apollon 4/2002, hvor en slik journalistikk etterlyses for realfag og tekniske fag, men det står like dårlig til i humaniora). Avstanden mellom den spesialiserte forskning og den jevne avisleser øker mer enn den burde. Kultur- og kirkedepartementet er kommet langt i arbeidet med en kulturmelding. I den bør det settes søkelys på formidlingsleddet mellom forskningen og almenheten.

Sammenfattende kan vi si at det er stort behov for opplysning om ordbøker – elementær opplysning om alt det ordbøkene kan gi i tillegg til rettskrivningen.

Litteratur

Indrebø, Gustav 1930: Den norsk-danske ordboki. I: *Den 17de Mai 1930*, opptrykt i *Nynorsk og bokmål* (1932), 28–36.

Kvitbok = *Kvitbok om Norsk Ordbok*. Oslo 2000.

Munch, Peter Andreas 1874: *Samlede Afhandlinger* bd. II. Kristiania.

NBL = *Norsk biografisk leksikon* I–IX. Kristiania-Oslo 1923–83.

Ordbog II = *Ordbog over det norske Folkesprog. Ny utgåve*. Oslo 2000.

Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen*. Oslo.

Walton, Stephen J. 1996: *Ivar Aasens kropp*. Oslo.

Wiegand, Herbert Ernst et al. (Hrsg.) 1989: *Wörterbücher, av Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Bind 5.1. Berlin og New York.

Trond Trosterud

Ordbokskritikk

The essence of the article is that dictionary criticism should be seen as a research activity. Dictionary criticism is here divided into two groups, one with users as its target audience, and one with lexicographers. Dictionary criticism with lexicographers as a target audience may then be seen as meta-lexicography with the concrete dictionary as its starting point. In order to write a good review, the object of inquiry must be divided in smaller parts, still in a way so that the central aspects of the dictionary are still taken into account. Relevant parts are e.g., parts of speech, the set of lemmas, grammatical information, disposition of the dictionary articles, definitions, and translations. Dictionary criticism may also be allowed to evaluate only parts of the dictionary.

The article contains an evaluation of dictionary criticism, with two examples as a starting point: Definitions in Nordic monolingual dictionaries, and the marking of stem classes in bilingual Finnish dictionaries. The first case study clearly shows to what extent the field is dependent upon an active dictionary criticism in order to be able to learn from similar projects. The second case shows how an unfortunate solution may spread from dictionary to dictionary, without being corrected by a precise dictionary criticism.

The article presents concrete suggestions as to how dictionary criticism should develop. Finally comes a discussion of dictionary criticism with end users as target group.

1. Innleiing

I ei setning kan denne artikkelen samanfattast slik¹: Gå ut i frå at ordbokskritikk er forskning, så blir det bra ordbokskritikk av det.

1.1 Ein- og tospråklege ordbøker

Eg har aldri skrive ein ordboksartikkel. Likevel er ordbøker er viktige for meg. Eg har som vaksen lært fleire framande språk, og dermed fått innpass i fleire ulike kulturar. Inngangsbilletten har alltid vore ordboka.

Det å gå frå språk til språk, frå kultur til kultur, det å bli fleir-språkleg, er ein tung og lang prosess. I den prosessen treng vi så gode hjelpemiddel som mogleg. Ei tospråkleg ordbok er kanskje det viktigaste reisefølgjet vaksne språkstudentar har når vi reiser frå ein kul-

¹ Takk til Turid Farbrege, Klaas Ruppel og Lisbet P. Wærp for kommentarar til tidlegare versjonar av denne artikkelen, og til deltakarane på seminaret om ordbokskritikk på Schæffergården i januar 2003 for gode diskusjonar.

tur til ein annan. Det er fullstendig unødvendig å gje folk dårlegare ordbøker enn det er mogleg å gje dei. For medlemmar i minoritets-samfunn, som har ein passiv kjennskap til språket til minoritetssamfunnet, representerer ei ordbok frå majoritets- til minoritetsspråket billetten attende til barndommens språk og deira eigen kultur. Når vi ser kor viktig dette er, og når vi veit kva som skal til for å lære seg eit nytt språk, treng folk rett og slett så gode ordbøker som dei kan få.

Kva vi skal med einspråklege ordbøker er eit litt anna spørsmål. For lekfolk fungerer einspråklege ordbøker på morsmålet deira som normative rettskrivingsordbøker, framandordbøker og etymologiske ordbøker, eller kanskje som hyllepynt. Sett frå eit kommersielt synspunkt, særleg innafør engelskspråkleg leksikografi, er ordboka ei inn-tektskjelde, eit produkt. Det normative, ensyklopediske og etymo-logiske ved desse ordbøkene får dermed prioritet.

Historisk sett representerer einspråklege ordbøker for morsmåls-talarar ei fast norm, eit sentralt verkty i prosessen det er å skaffe seg ei nasjonal skriftspråksnorm. Til det bruket treng ein forøvrig ikkje ordbøker i det heile, det er godt nok med ordlister, noko Svenska Akademins Ordlista er eit godt døme på.

Brukbare, ikkjesirkulære definisjonar og opplysningar om seman-tiske felt og valens, særleg av det sentrale ordforrådet, er meir interes-sant for språkstudierende utlendingar og for lingvistar enn dei er det for einspråklege ordbokskjøpande lekfolk, som ikkje går til ordboka for å finne tydinga til ord som *på*, *til*, *klage*, *kyte* og *katt*. Leksiko-grafar som arbeider med einspråklege ordbøker bør likevel sjå nærare på desse for einspråklege lekfolk litt perifere områda, ikkje berre av omtanke for utlendingar og lingvistar, men òg fordi gode einspråklege ordbøker er nøkkelen til gode tospråklege ordbøker. Berre viss vi kjenner til kva tyding og bruksmåte eit ord har i språket sitt, er vi i stand til å kombinere det med tilsvarande ord i andre språk.

Sosialantropologar òg vil vere interessert i einspråklege ordbøker som fortel kva ord betyr og korleis dei blir brukt. Leksikon er den katedralen som viser kulturen vår, kva vi har leksikalisert, og kva vi ikkje har leksikalisert. Ordboka er det biletet vi teiknar av denne kate-dralen.

Desse to måla er det dermed vi set opp for leksikografien: To-språkleg leksikografi skal opne døra til framande kulturar, og den einspråklege leksikografien skal teikne biletet av eigen kultur. Med desse måla i tankane går vi til ordbokskritikken.

1.2 To typar ordbokskritikk

Kven skriv vi ordbokskritikkar for? Vi skriv for lesarane av publikasjonen vi publiserer i, sjølv sagt. Men det er ikkje svar godt nok, i og med at lesarane har ulike interesser i ulike samanhengar. For ordbokskritikk kan vi identifisere to målgrupper²:

- Leksikografar (Dei har brukt år av livet sitt på denne ordboka, og vil ha konstruktiv kritikk)
- Ordbokskjøparar (Det finst tre store engelsk-norske ordbøker, og dei vil vite kva ordbok dei skal kjøpe)

Når vi skriv ordbokskritikk for å få betre ordbøker, for å bidra til at feil og svakheiter ikkje blir tatt opp att lenger enn det som er naudsynt, og for at leksikografien kan utvikle seg og bli betre, er det leksikografane vi skriv for. Den mottakaren som sjangeren er laga for, er likevel ordbokskjøparen: Spør oss kva vi assosierer med ordet ”bokmelding”, og vi svarer ”forbrukarjournalistikk”.

Sett frå mitt synspunkt er ordbokskritikk for leksikografar den mest relevante typen. For dei aller fleste språkpar, t.d. for ordbøker mellom norsk og finskugriske språk, finst det berre eitt alternativ, éi mogleg ordbok å velje. I dei få tilfella der det finst to ordbøker er skilnaden dei i mellom openberr: Den eine inneheld færre ord, men går ned i lomma, den andre inneheld fleire ord og passar i hylla, og valet dei i mellom kan kjøparane ta utan vår hjelp. Dette inneber sjølv sagt ikkje at kritikkar skrive for brukarar ikkje er viktige. Profesjonelle språkarbeidarar, som til dømes omsetjarar, har stor nytte av å kunne vurdere fleire like ordbøker opp i mot kvarandre der det finst fleire å velje mellom. Med tanke på kva kvar einskild ordbok kostar, er dette informasjon språkarbeidaren veit å setje pris på. Sjølv der det finst berre éi ordbok er det viktig for den profesjonelle brukaren å få ei systematisk framstilling av ordbokas sterke og svake sider.

Målet med ordbokskritikk for leksikografar er framfor alt å

- stimulere og framtvinge metaleksikografisk diskusjon blant leksikografar, og dermed
- gje oss betre ordbøker

² Det er òg mogleg å tenke seg finare oppdelingar. 'Leksikografar' kan omfatte både leksikografane bak den konkrete ordboka som blir meldt og leksikografar allment, og det kan omfatte meir perifere folk i ordboksprosessen, slik som forlagsredaktørar og grafiske formgjevarar. Blant 'brukarar' er det mogleg å skilje mellom profesjonelle brukarar av ulike typar (omsetjarar, tolkar, lingvistar) og allmenne brukarar i ulike roller (språkstudentar, turistar, allmenne brukarar osv.). Ei slik fininndeling er ikkje relevant for denne framstillinga.

Målet med ordbokskritikk for brukarar, sett frå ordbokskjøparen sin synsstad, er eit heilt anna. Det er å

- gje lesarane eit betre grunnlag til å velje mellom ulike ordbøker
- gje meir kunnskap om ordbøker generelt, og om ordboka som blir meldt spesielt

I praksis er verda sjølvsagt ikkje like pent oppdelt: Leksikografar er òg ordbokskjøparar og -brukarar, og fleire enn leksikografane kan vere interessert i metaleksikografiske spørsmål. Eg vil likevel bruke denne todelinga i resten av framstillinga mi.

1.3 Om denne artikkelen

Eg tar først opp ordbokskritikk som primært blir skriva for leksikografar. Eg ser på kva mål ein slik ordbokskritikk bør stille seg, og korleis han kan nå desse måla. Deretter set eg opp ein typologi for tospråklege ordbøker ordna ikkje etter ordbokas innhald (resepsjon/produksjon, osv.), men etter språk. Eg tar spesielt for meg ein av typane, ordbøker mellom minoritets- og majoritetsspråk med overlappende domene. Målet i talet på potensielle språkpar for tospråklege ordbøker, er dette den vanlegaste typen tospråklege ordbøker, samtidig som den sjelden blir drøfta eksplisitt. Til slutt tar eg opp ordbokskritikk skriva for potensielle ordbokskjøparar.

2. Ordbokskritikk for leksikografar

2.1 Mål: Stimulere og framvinge metaleksikografisk diskusjon

Ordbokskritikk for leksikografar kan vi karakterisere som metaleksikografi med konkrete ordbøker som utgangspunkt. Vi må behandle ordboka som eit forskingsobjekt, og vi må finne det vesentlege ved ordboka. Kritikken treng ikkje kome når boka kjem ut, den kan kome når som helst. Ordbøker er sykliske prosjekt, dei kjem i fleire opplag med jamne mellomrom.

Vi som ordbokskritikarar, som leksikografar, har ei oppfatning av kva ei god ordbok er. Vi må finne dei delane av ordboka som kan bli betre. Kor står den konkrete ordboka eller dei ordbøkene vi har foran oss, kva er det som er mogleg å endre, forbetre? Spørsmålet "Kva er god ordbokskritikk?" blir dermed nært knytt til spørsmålet "Kva er ei god ordbok?". Svaret på det siste spørsmålet er ikkje alltid like opp-

lagt. For diskusjonen si skuld skal vi her gå ut i frå at det finst eit sett av kriterium vi vil vere samde om å vurdere ordbøker opp i mot (sjølv om vektlegginga vil variere).

Utgangspunktet for god ordbokskritikk er dermed å sjå på det mentale leksikonet som eit autonomt objekt, og å sjå på ordboka som ein av mange moglege måtar å spegle dette leksikonet. Metodologien må vere den same som i annan språkvitskap: Etterprøvbar, systematisk, og underlagt ei teoretisk referanseramme.

Tema som bør opp til vurdering er m.a. desse:

- a) Lemmautvalet
- b) Grammatiske opplysningar i sjølve ordboksdelen
- c) Definisjonane / omsetjingane
- d) Dømematerialet
- e) Grammatiske opplysningar i omteksten
- f) Brukarundersøkingar

Ordbokskritikk for leksikografar må dermed kome seg bort frå bokmeldingskonvensjonen og sjå på seg sjølv som allmenn, konstruktiv kritikk av arbeid utført av kolleger. Det vil framleis vere kritikk, i tydinga 'kritikk og vurdering' av ordbøker, men målet blir noko meir enn å gje råd til potensielle kjøparar. Dei fleste ordbøker kjem i nytt og revidert opplag med jamne mellomrom, god kritikk av den eine ordboka er relevant for den andre, så slik ordbokskritikk vil alltid vere velkomen, ikkje berre rett etter publiseringa av ordboka.

Ei kvar ordbok kan sjølvstakt alltid bli betre, men det er mange ting som hindrar forfattarane i å skrive den ideelle ordboka. Framfor alt har eit kvart ordboksprosjekt begrensa med ressursar. Ordbokskritikaren bør dermed gje høg prioritet til slike ting som det er mogleg å gjere noko med innafor dei ressursane som står til rådvelde for eit ordboksprosjekt. Kritikk av typen "de burde ha lagt dobbelt så mykje ressursar inn i dette prosjektet" er lite interessant.

Meir relevant er kritikk og forbetningsframlegg som det er mogleg å gjennomføre med dei ressursane som står til rådvelde. Her har ordbokskritikken si mest sentrale oppgåve. At verda finn det viktigare å bruke ressursane på andre ting enn leksikografi, er det som regel ikkje så mykje å gjere med. Ordbokskritikken bør dermed ha som eksplisitt mål å hindre den praktiske leksikografien i å skrive ordbøker som er dårlegare enn det det finst ressursar til.

Leksikografi er eit kollektivt prosjekt. Ikkje berre står det som regel mange medarbeidarar bak ei ordbok, men ordboksforfattarar står òg på skuldrene til kvarandre, og ser kva andre har gjort tidlegare. Eg tenkjer her ikkje på plagiat, som er ei litt anna sak, men på

det kollektive prosjektet det er å kome fram til best mogleg leksikografiske løysingar på strukturelle spørsmål, spørsmål som desse:

- Korleis skal ei ordbok strukturast, på makro- og mikronivå?
- Kva oppdeling skal lemmaartiklane ha?
- Korleis bør grammatiske opplysningar, valensinformasjon, reksjon, faste uttrykk, osv., framstillast?
- Korleis skal definisjonane (i tospråklege ordbøker: omsetjingane) sjå ut?

Det er ingen grunn til å gjere dei same feila om att, og all grunn til å lære av andre leksikografar og bruke deira erfaringar for å gå eit skritt vidare i den leksikografiske utviklinga.

I denne kontinuerlege prosessen har ordbokskritikarane ei sentral rolle. Det er vår rolle å lese ordbøker, sjå dei som sjølvstendige objekt, sjå dei sterke og svake sidene deira, og sjå korleis dei kan bli betre til neste utgåve. Leksikografiske diskusjonar kan bli ført på andre måtar òg, men med utgangspunkt i konkrete ordbøker kan diskusjonen bli konkret og konstruktiv.

2.2 Metode

Som ordbokskritikarar bør vi tenke gjennom metodane vi bruker. Vi bør forsikre oss om at det vi tar opp er vesentleg, representativt tematisk, og at det er representativt innafor kvart tema. Dessutan må det vi skriv vere etterprøvbart. Vurderinga må bli gjort på ein måte som gjer det mogleg å dra konklusjonar for heile materialet ut i frå det materialet som blir vurdert. Poenget her er å underkaste ordbokskritikken dei same metodiske prinsippa som forskning generelt, og sjå på ordboka som ordbokskritikken sitt forskingsfelt. Viss vi er eksplisitte om dei kriteriana og metodane vi legg til grunn, er det òg mogleg å etterprøve den vurderinga vi gjev, og eventuelt stille seg kritisk til henne.

2.3 Tema som må opp til vurdering

Det er ikkje mogleg å vurdere alle sider ved ei omfangsrik ordbok. Ordbokskritikk, og metaleksikografi generelt, må ta for seg delar av ordboka, delar av leksikon. Kunsten blir å vere i stand til å dele opp forskingsobjektet på ein god måte, og deretter velje dei viktigaste delane. Eit ordboksprosjekt fortener òg ei heilskapsvurdering, der dei ulike delane blir vurdert opp mot kvarandre.

2.3.1 Ordklassevis vurdering

Ein god metode er å vurdere ordklassene kvar for seg, og òg sjå på undertypar innafor kvar ordklasse. Framleis er det alt for ofte slik at ordbøker blir skriva frå A til Å, utan tanke på indre konsekvens i handsaminga av parallelle ord, og av parallelle delar av lemma-artiklane innafor kvar ordklasse. Ordbokskritikarar bør ikkje gå i same fella, men sjå systematisk på korleis dei ulike ordklassene har vorte handsama.

Særleg gjeld det dei andre ordklassene enn substantiva. Har ordbøkene ei konsistent handsaming av ord som berre er tilfeldig skilt frå kvarandre av alfabetet? Er det samanheng mellom det som blir sagt om **i** og det som blir sagt om **på**? Har ordboka ei koherent handsaming av talehandlingsverb, av hjelpeverb, av setningsadverb? Får verbprefiksa ei systematisk handsaming, osb. Når det gjeld substantiva, er det største spørsmålet sjølvsgatt lemmautvalet. Men andre ting òg er det mogleg å sjå på. Korleis er handsaminga av sentrale konkrete substantiv som blir brukt i mange abstrakte uttrykk? Korleis blir substantiv innafor ulike semantiske felt definert? Viss vi ser på semantiske aspekt, kan det òg vere grunn til å sjå dei tre opne ordklassene samla, i og med at vi for eitt og same begrepsfelt finn både substantiv, adjektiv og verb.

2.3.2 Lemmautvalet

Eit av dei mest grunnleggjande spørsmål for ordbøker er lemmautvalet. Dette er òg den delen av ordbokskritikken som har fått mest kjæft: Kritikaren blar opp ordboka, leiter rundt på måfå, finn manglande ord, skriv dei ned, og kritikken er ferdig.

Problemet med å vere meir systematisk er sjølvsgatt at kritikaren som regel berre har tilgang til ei papirutgåve, ikkje til heile manuset i elektronisk form. Dermed blir det òg vanskeleg å vurdere heile leksikon på ein systematisk måte, og t.d. telje opp og samanlikne dekninga av ord innafor ulike fagområde. Måtar å kompensere det på er sjølvsgatt å ta ut representative delar av lemmautvalet og sjå på visse semantiske felt der, ord frå visse representative utval av ordboka, osb. Lemmautvalet må vurderast ut i frå ordboka sine egne premiss (omfang og målgruppe), dette gjeld både ved vurderinga av manglande og av utrvande lemma.

2.3.3 Grammatiske opplysningar i sjølve ordboksdelen

Gode ordbøker har grammatiske opplysningar om oppslagsorda. I to-språklege ordbøker fører nokre ordbøker berre opp informasjon for eitt av språka, andre for begge to, avhengig av kven som er målgruppa. Ideelt sett bør kvart språkpar få fire ordbøker, ei produksjons- og ei resepsjonsordbok for kvar språkgruppe. Dei færreste språkpar har det, slik at kvar språkgruppe i praksis vil få éi ordbok på deling. Denne ordboka vil som regel ta mest omsyn til den språkgruppa som kjøper flest eksemplar. Med å etterlyse meir balansert handsaming av grammatisk informasjon vil vi som ordbokskritikarar bidra til at dei som ikkje kjøper like mange eksemplar, òg vil kunne få ei god ordbok.

Eit anna spørsmål er korleis opplysningane om bøyingsformer skal framstillast. I hovudsak finn vi to typar, ikoniske og arbitrære. Med ikoniske meiner eg et system der forma på koden speglar bøyingsforma (der eit språk som t.d. har *u* og *i* som vokal i suffiksa i to ulike bøyingsklasser markerer desse klassene med symbola *u* og *i*). Eit arbitrært system, derimot, gjev kvar bøyingstype eit arbitrært symbol, som t.d. eit nummer. Bokmåls- og Nynorskordboka har system som ligg midt i mellom: Rett nok er symbola arbitrære (*a*₁, *a*₂, *a*₃, ...), men innafor kvar ordklasse får dei vanlegaste bøyingsklassene det lågaste nummeret. Ut i frå dette kan vi altså resonnerer oss fram til at koden ml representerer regelrett bøyning av maskulina.

Bokmåls- og Nynorskordboka er òg døme på eit hierarkisk kode-system, eit system der markørane har fleire delar. Her er første del ordklasse eller genus (*a*, *v*, *m*, *n*, *f*, ...) og andre del 1–3 bøyingsklassar innafor kvar type, til saman t.d. 12 kodar i Nynorskordboka. Eit arbitrært, ikkje-hierarkisk system ville ha gjeve dei 12 ulike typane fortløpande nummer frå 1 til 12. Eit slikt arbitrært, ikkje-hierarkisk system finn vi både i Davíðsson og Holms Svensk-isländsk ordbok frå 1982, der heile den islandske grammatikken får fortløpande kodar frå 1 til 97, og i Suomen Perussanakirja, som nummerer bøyingsmønster for substantiv, adjektiv og verb frå 1 til 78.

Ulike brukargrupper vil ha ulike interesser, og dei ulike systema har fordelar og ulemper. Ordbokskritikken bør ta dette opp til systematisk vurdering (for ei nærare drøfting, sjå avsnitt 2.5.1).

2.3.4 Disponeringa av artiklane

Korleis skal dei semantiske felta bli strukturert? Når har vi ulike lemma (homonymi), og når har vi polysemi? Skal oppdelinga i ulike polyseme former vere hierarkisk strukturert eller ikkje, og korleis

skal rekkjefølgja mellom dei ulike polyseme formene vere? Skal det gå frå konkret til abstrakt tyding, frå frekvent til sjelden tyding, og er gjennomføringa av desse prinsippa gjort på ein konsekvent måte?

Dette er viktige spørsmål, og dei fortener å bli presentert eksplisitt både i dei tilfella der vi står ovafor gode løysingar, og i dei tilfella der vi ikkje gjer det. Handsaminga av homonymi og polysemi er eit felt der leksikografar og leksikalske semantikarar forskar på same objekt, så her har vi all interesse av at prinsippa som ligg til grunn for arbeidet blir gjort eksplisitte.

2.3.5 Definisjonane i einspråklege ordbøker

Innafor leksikografisk teori har definisjonane i einspråklege ordbøker vore eit sentralt tema innafor visse miljø dei siste tiåra. Tidlegare har leksikalsk semantikk vore ein kvit flekk både på det lingvistiske og det leksikografiske kartet. Strukturell bloomfieldsk semantikk har definert ord ikkje i kraft av deira eige meiningsinnhald, men som medlemmer i eit nettverk av opposisjonar, etter modell frå dei distinktive trekka vi kjenner frå fonemsystem. Denne tradisjonen har vore totalt resultatlaus, både for leksikografi og semantikk. Dei dominerande poststrukturalistiske semantiske teoriane har dermed avvist heile problemstillinga, og operert med KATT (skrive med store bokstavar) som "definisjonen" på ordet *katt*. Leksikografien, på si side, har laga seg ein ensyklopedisk tradisjon, og gått til naturvitarane for å finne ut kva ei katt er, heller enn å finne ut kva tyding ordet faktisk har. Aristoteles sin regel om å definere komplekse ord med hjelp av enklare ord (med substansielle definisjonar som resultat) har òg stått lågt i kurs.

Frå lingvistisk hald har ein del semantikarar no rista av seg den bloomfieldske arven, og undersøkt om det faktisk er mogleg å definere ord. Der andre semantikarar som sagt har avvist dette a priori, har Anna Wierzbicka og hennar kolleger tatt opp att arven frå Aristoteles og Leibnitz, og faktisk bygd opp ein teori for leksikalsk semantikk.

Frå leksikografisk hald har fornyinga i den einspråklege engelske ordbokstradisjonen gjeve oss det kontrollerte definisjonsordforrådet til LDOCE, dette òg er eit forsøk på å gå attende til Aristoteles, sjølv om motivasjonen i dette tilfelle sannsynlegvis har vore ein annan. Der tidlegare einspråklege ordbøker, både for engelsk og andre språk, har stått fritt til å fylle definisjonane sine med sirkelslutningar og irrelevante ensyklopediske opplysningar, i og med at brukarane i alle fall har kunna ignorere dei, har ein ny type brukarar, andrespråksbrukarane, stilt høgare krav til leksikografane, og dermed gjeve oss i det minste nokre ordbøker med aristoteliske definisjonar, definisjonar som fortel oss kva tyding orda har.

2.3.6 Idioma

Eit anna tema er idioma og fraseologien i språket. I kor stor grad har ordboka fanga opp dette? Kor mange idiom som skal stå i ei ordok er sjølv sagt avhengig av kva type ordbok det er. Men er dei der, og høyrer dei heime der, bør dei òg få ei vurdering.

2.3.7 Omsetjingane i tospråklege ordbøker

I tospråklege ordbøker er det naturleg nok omsetjingane som står sentralt.

2.3.7.1 Samsvar mellom lemma og omsetjing

Er det eit slikt samsvar, er det godt? Dette er kjerneinnhaldet i ei kvar tospråkleg ordbok, og det fortener ei eksplisitt vurdering. Omsetjinga kan vere ein tilsvarende term i målspråket, eller det kan vere ei forklaring skrive på målspråket. Kva som høver best er avhengig av om det er ei produksjons- eller resepsjonsordbok,

2.3.7.2 Dømematerialet

Vurdering av dømematerialet: Korleis er det lagt opp, illustrerer det det skal, er det for lite/mykje av det? Er døma der for å illustrere typisk bruk, eller avvikande bruk, og fungerer det etter intensjonen? Gjev ordboka karakteristiske døme, eller er dei der for å vise det stikk motsette, nemleg avvikande bruk, og korleis fungerer det i tilfelle?

2.4 Grammatiske opplysningar i separate kapittel

Kor mykje grammatiske forklaringar som skal stå i omteksten er eit omdiskutert spørsmål. Mitt syn er at ordbøker bør innehalde ein god ordboksgrammatikk, og eg legg dermed òg vekt på denne sida ved ordbøker. Men at kritikaren legg vekt på dei delane av ordboka som står på sida av lemmalista, kan forsvarast òg av andre grunnar. Ordboksredaktørane har merksemda si fokusert på lemmalista, og treng dermed hjelp til å feste merksemda på det dei skriv før og etter lemmalista. Dessutan er det relativt lett å gjere forbetringar i grammatiske forord. Det å føre inn valensoppsysningar for alle verba i heile ordboka er ein mykje meir ressurskrevande jobb enn å skrive eit konsist

og godt grammatisk forord, så desto større grunn har vi til å etterlyse det gode grammatiske forordet.

2.5 *Kritikk av kritikken*

La oss no sjå på oss sjølv. Har vi ein god nok ordbokskritikk i Norden? Det er ingen tvil om at opprettinga av Nordisk forening for leksikografi og av tidsskriftet *LexicoNordica* har fått positive konsekvensar for metaleksikografisk diskusjon generelt og for ordbokskritikken spesielt. Dei nordiske landa og språka står kvar for seg ovafor nøyaktig dei same leksikografiske utfordringane, og det finst knapt ei problemstilling der det ikkje er relevant å kike over til naboen for å sjå kva han har gjort.

La oss likevel ikkje kvile på laurbæra, men heller spørje: Er det ting vi ikkje får med oss, ting vi lar passere? Er det sider ved nordisk leksikografi som fortener merksemd, men får lov til å halde fram? Det vil alltid vere rom for forbetringar, på alle fagfelt. At det er slik er berre sunt. Det som ikkje er like bra, er at desse potensielle forbetringane ikkje blir drege fram i lyset. Vi bør, som ordbokskritikarar, gjere nett dette, når som helst og heile tida, og ikkje ergre oss over at vi ikkje sa det den gongen ordboka var ny og det var "lov" å melde henne.

Vi bør som ordbokskritikarar òg ta opp berre visse trekk ved ordbøkene, og ikkje berre gje heilheitsvurderingar, vi bør t.d. kunne skrive ein artikkel som samanliknar struktureringa av preposisjonsartiklane i ei gruppe av ordbøker med skandinaviske språk som førstespråk. Skilnaden mellom ordbokskritikk og allmenne artiklar i t.d. *LexicoNordica* blir dermed mindre klår, men det er ei utvikling vi ønskjer velkomen. Desse synspunkta ser trivielle og sjølvsahte ut på papiret, men faktum er at vi til no omtrent ikkje har slike delstudiar i den nordiske metaleksikografien.

2.5.1 Case studies

For å gjere kritikken av ordbokskritikken meir konkret, tar eg her opp to døme på leksikografiske fenomen der eg meiner vi hadde trengt ein tydelegare ordbokskritikk. Valet er subjektivt, og speglar ting eg har vore oppteken av, andre vil dra fram andre ting. Det eine gjeld definisjonane i dei store einspråklege handordbøkene i Norden, og det andre gjeld konvensjonar for markering av grammatikk i finske ordbøker.

2.5.1.1 Definisjonar i dei store einspråklege handordbøkene til dei nordiske språka.

Definisjonar i dei store einspråklege handordbøkene til dei nordiske språka har ikkje, eller har i for liten grad, vore tatt opp til diskusjon. Det at t.d. Nynorsk- og Bokmålsordboka har kunne kome i opplag etter opplag, og marknadsføre seg som "definisjonsordbøker", må ordbokskritikken ta på si kappe. Svensk ordbok frå 1986 (SO) seier i forordet sitt at "[f]ör definitionerna av kärnbetydelserna gäller vissa krav. För det första godkänns i allmänhet inte synonymer och aldrig synonymräckor av typen 'ledsen, sorgsen, nedstämd'. [...] För det andra har vi strävat efter att undvika cirkularitet inom ordbokens definitioner. [...] Det definierade ordet skall för det tredje så långt möjligt kunna bytas ut mot definitionen i all satsammanhang.". Dette er ei moderne tillemping av Aristoteles: "Grunnen til at vi lagar definisjonar er å gjere termen kjend, og vi gjer ting kjend ikkje ved å bruke tilfeldige termar, men slike som er meir grunnleggjande og forståelege" (*Topica*, bok VI:4).

SO representerer her eit pionerarbeid, eit banebrytande arbeid innafor leksikalsk semantikk, men dette arbeidet har fått få konsekvensar for leksikografisk arbeid i t.d. Noreg og Finland. Ein systematisk norsk ordbokskritikk burde t.d. ha sett at våre nasjonale ordbøker ikkje har ein praksis i samsvar med desse krava, og peikt på dette. Døme på sirkularitet har vi i Bokmålsordboka for lemmaa *ete* – *spise*, *kropp* – *legeme*, *venerisk sjukdom* – *kjønnsjukdom*, *innrømme* – *erkjenne*, fleire medlemmar i dei sirkulære definisjonane får vi ved *be* <-> *anmode* -> *oppfordre* -> *be*, *klage* <-> *sutre* <-> *klynke* -> *jamre* -> *klage*. Døme på ensyklopediske skildringar av referenten heller enn definisjon har vi ved lemmaa for nær sagt alle dyr og planter, ("*lerke* = spurvefugl i familien *Alaudidae*") òg for artifaktar, jf. "*kors* = tidligere dødsstraffredskap hos visse folk..."), og døme på definisjon av enkle ord ved hjelp av kompliserte er boka full av. Definisjon kan òg mangle, som "*kornett* = messingblåseinstrument". Det finst òg gode definisjonar, som "*korridor* = lang gang med dører inn til værelser", men det er svært få. Dei norske ordbøkene gjev det vitskapelege språket prioritet framfor daglegspråket, t.d. med "*dyr* = levande skapning med sanse- og rørsleevne", men det å seie at klegg, måse og torsk er dyr er ikkje i samsvar med norsk. Dei norske ordbøkene er ikkje aleine om dette, den same kritikken kan òg bli retta mot andre ordbokstradisjonar, som t.d. den engelske morsmålsordboka.

Det at to relativt like ordbøker kan leve side om side, slik at den eine har gjort betydelege leksikografiske framskritt, mens den andre held fram med ein dårlegare tradisjon, i nytgåve etter nytgåve, er

nettopp ein tilstand vi kan kome bort i frå med ein levande ordbokskritikk.

2.5.1.2 Grammatikk i finske ordøker

I ordbøker til og frå finsk er tradisjonen med eit kodingssystem for finske substantiv laga for utlendingar det siste tiåret bytta ut med eit system for morsmålstalarar, utan at det har vorte diskusjon om det. Tradisjonelt har t.d. dei finske tospråklege storordbøkene hatt eit ikonisk, hierarkisk system for grammatisk merking av stammeklassar.

Den einspråklege Suomen kielen perussanakirja (SKP), som kom ut i 1990, bygde på eit anna system, arva frå Nykysuomen sanakirja (NS). I NS var det eit arbitrært system, med 85 bøyingstypar for nomen og 45 for verb, nummerert 1–85 og 1–45. SKP rydda opp i dette systemet, og reduserte det til 51 bøyingstypar for nomen og 26 for verb. Det arbitrære kodesystemet vart oppretthalde, til og med gjort meir kompakt, i og med at vi fekk ein nummerserie (1–78) i staden for to, som i NS. Dette er ikkje staden til å vurdere overgangen frå 130 til 78 bøyingstypar, men sannsynlegvis representerer det ein naudsynt revisjon av den morfologiske skildringa av finsk, delvis òg eit resultat av diakrone endringar i finsk.

Det nye er at der NS sitt system ikkje vart overført til den tospråklege leksikografien, har SKP sitt system vorte til ein de facto standard for tospråkleg leksikografi i Finland. Den nye storordboka frå WSOY, tobandsverket og flaggskipet Stora finsk-svenska ordboken (1997), bruker SKP sitt kodingssystem, heller enn systemet til trebandsverket Stora svensk-finska ordboken (1982). Det same gjer fleire mindre tospråklege ordbøker, som t.d. Finsk-norsk ordbok (Farbregd og Seppinen 1998), Suomalais-ersäläinen sanakirja (Alhoniemi et al. 1999) og Suomalais-marilainen sanakirja (Moisio m.fl. 1995).

Eit arbitrært system er kompakt og presist, men det krev at brukaren slår opp kvar gong det skal brukast. Det passar dermed best for den morsmålsbrukaren det er laga for, han som sjelden har bruk for slik informasjon, men som får utfyllande informasjon dei få gongene han slår opp. Ein andrespråksbrukar, derimot, har heilt andre behov. For han bør koden i seg sjølv gje mest mogleg informasjon, slik at det skal bli mogleg å forstå utan å slå opp i grammatikken kvar gong, evt. slik at det skal vere relativt enkelt å lære seg utanat. Systemet i den noko eldre Stora svensk-finska ordboken (1982–86) er eit godt døme på eit slikt system. I staden for eit kompakt kodesystem av ca. 50 ulike bøyingsklasser, er nomena delt inn etter finallyd, vokal(sekvens) eller konsonant. For kvar finallyd er det mest frekvente bøyingsmønsteret umarkert, det nest mest frekvente unntaket får markør 1, deretter

markør 2, osv., som regel med 3–4 undergrupper, men i eit par tilfelle fleire, opptil 17 undergrupper for ord på *-i*. Fordelen med dette mønsteret er at det eignar seg betre for brukarar som er avhengig av å bruke det heile tida. Dei aller fleste nomina har enten ingen markør eller markøren 1 eller 2. Når no SKP sitt system er i ferd med å bli de facto standard, forsvinn systema som er laga for framandspråklege brukarar.

Ei slik storstilt omlegging av ein heil leksikografisk praksis krev eksplisitt diskusjon. Den finske tospråklege leksikografiske tradisjonen er i ferd med å forkaste eit system som er godt tilrettelagt for målgruppa si, til fordel for eit system som er laga for ei anna målgruppe, nemleg morsmålsbrukaren. Kva som er den beste løysinga i dette konkrete tilfellet, er eit ope spørsmål, men det er heilt klart at SKP sitt system ikkje passar for den tospråklege leksikografien. Ca. halvparten av bøyingsklassane i SKP-systemet skil seg frå kvarandre berre ved kor mange ulike former leksema kan ha for genitiv og illativ pluralis. Dette kan vere greitt å vite for avanserte brukarar, men for ein andrespråksbrukar er det nok å få vite den eine, vanlegaste varianten, som han kan bruke i sin eigen aktive finsk. Helst skulle den grammatiske koden ha vore todelt, slik at det hadde vore mogleg å ignorere den detaljerte informasjonen om desse fleirtalsformene, og heller fått berre informasjon nok til å produsere alle dei andre bøyingsformene (inkludert i alle fall ein versjon av dei varierende kasusformene). Poenget her er likevel ikkje finsk leksikografi, men ordbokskritikk: Når ein slik radikal revisjon av gjeldande praksis får lov til å etablere seg som de facto standard, berre i kraft av autoriteten til ordboka han står i, ser eg det som eit klart teikn på at ordbokskritikken har svikta oppgåva si. Ein open og eksplisitt diskusjon om fordelar og ulemper med dei ulike systema ville ha gjeve eit anna resultat, og eit betre resultat for finsk tospråkleg leksikografi.

2.5.2 Kritikk og sjølvkritikk

Ordbokskritikk er svært sjangerbunde. Sjangeren krev at han skal publisert rett etter at ordboka er kome ut, at det er visse ting som skal med, opplysningar om pris osv., og at det skal vere mest mogleg vass-tette skott mellom kritikar og ordbok.

Dette er svært forståeleg viss ordbokskritikk er det same som forbrukarjournalistikk. Forbrukaren vil ha informasjon om det nye, og vil stole på informasjonen han får, utan å vere redd for at kritikken eigentleg er skjult reklame. Men viss ordbokskritikk i staden er metaleksikografi, blir alt dette irrelevant. Som leksikografar vil vi vere interessert i all god og innsiktsfull kritikk, framfor alt i kritikk

frå folk som kjenner ordboka godt. Og dei som kjenner ordboka best, er sjølvsagt dei som sjølv har skrive henne. Der ordboka konkurrerer med andre i ein kommersiell marknad, er det lite plass til sjølvkritikk. Men dei aller fleste ordbøker har ingen konkurrentar, og treng dermed heller ikkje bry seg med dei ulempene ein slik konkurransesituasjon fører med seg.

Ein god illustrasjon på den kritikken eg svært gjerne ser meir av, er Farbregd og Seppinen (2001), der forfattarane av to utgåver av same finsk-norske ordbok går gjennom dei to utgåvene, vurderer skilnaden dei i mellom, fortel om kva som førte til endringane frå den eine utgåva til den andre, og om erfaringar med det arbeidet. Denne artikkelen representerer ei svært velkomen utvikling i ordbokskritikken, den er nemleg skrive av ordboksforfattarane sjølve. Dei går gjennom dei redaksjonelle vala som dei har gjort i kvart tilfelle, set opp skilnadene mellom oppslagsord i førsteutgåva og andreutgåva av den same ordboka, og samanliknar dømaterialet og dei grammatiske opplysningane i dei ulike utgåvene.

Reint terminologisk må vi sjølvsagt skilje mellom ordbokskritikk skrive av andre enn ordboksforfattarane, og vurderingar forfattarar skriv av si eiga ordbok. Den første typen har kvalitetar den andre ikkje har, og er kritikk i ordets eigentlege forstand. Men for utviklinga av leksikografien er ordboksforfattarane si vurdering av eige arbeid òg av allmenn interesse, òg fordi det blir publisert langt færre slike vurderingar enn det blir publisert ordbokskritikkar.

2.5.3 Ordbokskritikarens tilgang til materialet

Optimale arbeidstilhøve får metaleksikografen, i dette tilfellet ordbokskritikaren, berre når han eller ho har tilgang til ordboksmanuset i elektronisk form. Ein CDROM-versjon av ei ordbok er noko anna, det er som regel berre ein annan måte å få tilgang til ordartiklar på, det kritikaren treng er sjølve manuset. Ei god vurdering av definisjonsvokabularet i ei ordbok får vi først når vi har tatt ut alle definisjonane, analysert dei morfologisk og lemmatisert dei, og laga ei ordliste over definisjonsvokabularet på grunnlag av dette. Tilsvarende gjeld det for mange andre problemstillingar vi gjerne vil ta opp: Korleis er lemmatutvalet? Kor mange markørar er brukt for ulike delar av lemmalista, er det mogleg å sjå skeivheiter i materialet? Svaret finn vi via ein datamaskinell analyse av det relevante stoffet.

I svært mange tilfelle vil ordboksredaksjonen ikkje vere interessert i å gje nokon utanfor redaksjonen tilgang til primærmaterialet, verken til heile materialet eller til delar av det. Andre ordboksprosjekt, t.d. akademiske prosjekt utan kommersielle bindingar, vil kanskje vere

interessert i å gje visse delar av manus (t.d. fordelinga av markørar, eller heile definisjonsvokabularet) til ein ordbokskritikarar, for dermed å få ei ekstern gransking av eige arbeid. Tilgang til slikt materiale vil i alle fall føre med seg kvalitativt betre ordbokskritikk, så får det vere opp til dei involverte partane om dei vil vurdere fordelane ved ei slik framferd som større enn ulempene.

Ein grunn til at vi gjerne ser ordboksforfattarar som kritikarar, er nettopp at dei har tilgang til sitt eige materiale, og at dei i tillegg til grundig kjennskap til eige verk òg har materialet i ei slik form at dei kan vurdere det.

2.5.4 Dialog mellom leksikografar og kritikarar

Ikkje all ordbokskritikk blir lese av dei den var meint for, og det er ikkje all kritikk som blir forstått slik det var meint. Denne erfaringa har sjølvsagt alle som skriv innlegg i den offentlege debatten. Vi har med jamne mellomrom leksikografiske konferansar i Norden, og desse er opplagte fora der ordbokskritikarar og -forfattarar kan møtast. Dette skjer allereie i dag, men ein måte å få meir ut av den ordbokskritikken som allereie skjer, er å setje desse møta meir i system. Ei ny ordbok (eller ordboksprosjekt) fortener ikkje berre ei melding i LexicoNordica, men òg eit eige seminar, på eller utanfor konferansar, der ordboksforfattarar, kritikarar, andre leksikografar og brukarar møtest for å diskutere resultatet. Dette høyrer kanskje mykje ut, men det er ikkje mykje merksemd, samanlikna med alle dei årsverka som ligg bak kvar einaste publiserte ordbok.

3. Ordbøker for minoritetsspråk

3.1 *Typar av tospråklege ordbøker*

Ein grov typologi over dei vanlegaste typane av tospråklege ordbøker, ordna etter språk heller enn etter ordboksinning, er denne fordelinga:

- majoritetsspråk <-> internasjonalt skolespråk (norsk <-> engelsk, norsk <-> tysk)
- majoritetsspråk <-> majoritetsspråk (norsk <-> italiensk, norsk <-> swahili)
- minoritetsspråk <-> majoritetsspråk utan overlappende domene (aymara <-> engelsk) (aymara blir snakka i spanskspråkege land)
- minoritetsspråk <-> majoritetsspråk med overlappende domene (norsk <-> samisk)

Ordbøker mellom majoritetsspråk og internasjonale skolespråk har lange tradisjonar. Dei er kommersielt interessante, forlaga har ofte konkurrerande utgåver, og dei er underlagt kontinuerlege attendemeldingar frå kompetente brukarar, enten det er lærarar eller elevar. Desse ordbøkene held dermed jamt over eit høgt nivå, samanlikna både med ein- og tospråklege ordbøker, og eg vil ikkje seie noko om dei her. Ordbøker mellom andre majoritetsspråk er ein langt meir tilfeldig kategori, desse ordbøkene kan vere gode eller dårlege, avhengig av eldsjelene som har fått dei i stand, men dei har leksikografiske tradisjonar frå ordbøker til og frå dei store språka å stø seg til, og det er i prinsippet klårt korleis dei skal sjå ut. Den typiske ordboka for minoritets- og majoritetsspråk utan overlappende domene er laga av og for lingvistar, med minoritetsspråket som kjeldespråk heller enn som målspråk, og som resepsjonsordbøker, ofte med ei antropologisk slagside (sterk vekt på å dokumentere ordforråd som er karakteristisk for minoritetskulturen). Eit godt døme frå Norden er ordbøkene til Finsk-Ugriska Sällskapet over språka til alle slektspråka til finsk, utgjevne i serien *Lexica societatis fenno-ugricae*. Utgangspunktet er ofte tekstsamlingar, språket kan til og med vere utdøydd, slik at oppgåva vi står ovafor er å lage ein kommentert konkordans over det materialet vi står att med, med maksimal informasjon om alternative dialektformer, etymologisk informasjon, osv. Desse ordbøkene blir ofte referert til som 'vitskaplege ordbøker', til skilnad frå dei 'praktiske' ordbøkene' som dei andre typane representerer. I moderne, skriftbaserte samfunn får innvandra minoritetar etter kvart òg tilgang til ordbøker. I typologien ovafor representerer dei ein femte type, majoritetsspråk <-> majoritetsspråk med overlappende domene. Ei ordbok mellom tyrkisk og norsk kan dermed stø seg på både norske og tyrkiske leksikografiske tradisjonar, men samtidig må ordboka ta omsyn til at dei fleste av brukarane faktisk lever i det norske samfunnet og treng terminologi til å dekke det moderne norske samfunnet. Eg vil ikkje ta opp desse ordbøkene her.

Temaet her er den fjerde og siste typen, ordbøker mellom minoritets- og majoritetsspråk med overlappende domene, vel det som potensielt sett er den talrikaste tospråklege ordbokstypen, og den viktigaste sett frå eit språkbevaringssynspunkt. Det finst ca. 4000 språk med eit skriftspråk, og spørsmålet er altså kva ordbøker vi skal ha mellom minoritetsspråka og dei majoritetsspråka dei lever i lag med. Dei resterande 2500 språka som ikkje har noko skriftspråk treng framforalt antropologiske, eller vitskaplege ordbøker, slik at leksikona deira kan bli dokumentert for ettertida. Slike ordbøker er viktige nok, men eg vil ikkje gå inn på dei her.

3.2 Ordbøker mellom minoritets- og majoritetsspråk med felles domene

For ordbøker av denne typen der minoritetsspråket er kjeldespråk, er det nærliggande å ta utgangspunkt i ordbøker frå den antropologiske tradisjonen referert til ovafor som vitenskaplege ordbøker. Dette er likevel eit problematisk utgangspunkt, i og med at måla for dei to ordbokstypene er så ulike. Der den vitenskaplege ordboka kan ignorere praktisk ortografi og normative spørsmål, er slike spørsmål heilt sentrale for ordbøker til og frå minoritetsspråk.

Eit anna startpunkt for desse ordbøkene er ordbøker majoritetsspråk i mellom, men her òg er det skilnader mellom ordbokstypene. For ordbøker mellom ulike ikkje-overlappende majoritetsspråk er det heilt klårt kva som er L1 og kva som er L2 for brukarane. Dei skoleordbøkene som blir laga mellom engelsk og norsk i Noreg har norske brukarar i tankane, med norsk som L1 og engelsk som L2. Dei engelsk-norske ordbøkene er resepsjonsordbøker, og dei norsk-engelske ordbøkene er produksjonsordbøker. For ordbøker mellom t.d. norsk og gresk er ikkje målgruppa like klår, fordelinga av L1 og L2 i prinsippet open, dei kan vere skrive for norske eller greske brukarar, eller dei kan vere laga som balanserte ordbøker, skrive mest mogleg for både grekarar og nordmenn.

Ei av dei store oppgåvene moderne leksikografi står ovafor, er å utvikle den fjerde ordbokstypen referert til ovafor, dvs. praktiske tospråklege ordbøker for dei 4000 minoritetsspråka i verda som har eit skriftspråk i aktivt bruk, framfor alt ordbøker med desse minoritetsspråka som målspråk. Oppgåva for ordbokskritikken blir å vere med og utvikle denne sjangeren, og å løfte fram både vellukka og mislukka måtar å møte denne utfordringa på. Utfordringa for oss blir dermed å sjå at dette er ein eigen sjanger, og å studere kva karakteristika han har og korleis han kan utviklast vidare.

Det store spørsmålet er forholdet mellom morsmål og framandspråk, mellom L1 og L2. Medlemmar av minoritetsspråkssamfunn i moderne samfunn er tospråklege, og lever i praksis i ein diglossisituasjon. Dei har fått skolegangen sin på majoritetsspråket, og er som regel betre i stand til å uttrykke seg skriftleg på majoritetsspråket enn på sitt eige morsmål, minoritetsspråket. I mange tilfelle vil minoritetsspråksbrukarar vere betre i stand til å snakke om fenomen knytt til storsamfunnet på majoritetsspråket, mens dei vil kunne bruke minoritetsspråket, morsmålet, framfor alt for fenomen knytt til privatliv og lokalsamfunn. Når det gjeld tospråklege samar i Noreg, er det derimot slett ikkje like opplagt kva som er L1 og kva som er L2, og dermed korleis ordbøkene skal bli strukturert.

I dag blir dette i praksis gjort slik i samiske ordbøker som t.d. Norsk-samisk ordbok (2000): Den sida ved morsmålet sitt brukarane kjenner dårlegast, er den formelle delen. Opplysningar om ortografi, både for grunnform og bøyingsformer, står dermed sentralt. Som morsmålstalalar kjenner brukarane tydingane til den sentrale delen av ordforrådet, dermed er det lagt lite vekt på semantiske forhold ved det sentrale ordforrådet. Derimot kan dei ha mindre kjennskap til samiske ord frå den delen av ordforrådet som blir tileigna i formelle samanhengar, enten det gjeld skoleverket (særleg høgare utdanning), offentlig administrasjon eller andre ting som blir formidla på majoritetsspråket. For denne delen av ordforrådet blir ordboka strukturert slik at det er majoritetsspråket som er L1, og minoritetsspråket som er L2.

Opgåva til metaleksikografien blir å vere med og utvikle ein metode for ordbøker for språksituasjonar der morsmålet er det ukjende språket. Ei oppgåve er å gå gjennom føresetnadene til dei ulike brukargruppene, og sjå på kva konsekvensar det får å møte behova til dei ulike brukarane. For samisk vil t.d. mange samar ha god morsmålskompetanse og kjenne språket sitt både skriftleg og munnleg. Andre vil ha langt dårlegare kjennskap til samisk, slik at det i praksis eksisterer ein glidande skala heilt til vi kjem til samiske brukarar som ikkje kan samisk, og som dermed i praksis kjem i same båt som alle andre andrespråksstudentar. Skal ordboka møte behovet til begge desse gruppene, må ho både fungere som ei ordbok der samisk er handsama som L2, ikkje berre for teknisk terminologi og fagspråk, men og for det meir grunnleggjande ordforrådet. Samtidig vil mange av brukarane faktisk ha langt dårlegare kjennskap til norsk enn det norske brukarar av ei norsk-gresk bok har. For ulike delar av ordforrådet vil dermed brukaren bruke ordboka som ei L2-L1-ordbok, og som ei L1-L2-ordbok.

Spørsmålet om metaspråk (språk for forkortingar, for metaforklaringar, osb.) blir komplisert med ei så heterogen målgruppe. Det språket alle brukarane vil kjenne best som formelt språk, er majoritetsspråket, dette talar i dette tilfellet for norsk som metaspråk for markørane. Det norsk-samisk ordbok (2000) gjorde, var å utstyre den norsk-samiske ordboka med norske ordforklaringar til dei norske oppslagsorda i parentes etter dei samiske omsetjingane, for dermed å vere sikker på at dei samiskspråklege brukarane forstod den norske termen dei omsette til samisk. Dette er ikkje ei optimal løysing. Kva som vil vere ei optimal løysing er derimot langt frå sikkert, dette er eit utforska landskap, som treng merksemd både frå praktiserande leksikografar og frå ordbokskritikarar. Ein naturleg strategi er å samanlikne ulike ordbøker av same type, t.d. norsk-samisk ordbok med ordbøker frå russisk til ulike minoritetsspråk snakka i Russland.

Ein kursorisk gjennomgang av to slike ordbøker, Russko-neneckij slovar' (1948) og Erzjan'-ruzon' valks / russko-erzjanskij slovar' (1993), viser at desse ordbøkene i større grad enn ordbøkene mellom norsk og samisk faktisk omsett grunnleggjande russiske ord til målspråket. Som eit døme kan vi ta den russiske preposisjonen *v*, som tyder 'i, inni' eller 'inn i', alt etter kva kasus komplementet har. I Norsk-samisk ordbok er den tilsvarande norske preposisjonen ikkje med, og heller ikkje sakna, *i* og med at den primære målgruppa, norskspråklege samar, kan denne preposisjonen på norsk, og veit korleis setningar med *i* i norsk skal vere på samisk. Både den nenetsiske ordboka frå 1948 og den erzjanske frå 1993 har russisk *v* som oppslagsord, med gode artiklar som fortel korleis dei ulike bruksområda til *v* (*v* + akkusativ, *v* + lokativ, *v* i tidsuttrykk, osv.) skal bli uttrykt på dei uralske språka, som jo er svært ulike, typologisk sett, og bruker kasus og ikkje preposisjon. Viss vi dermed ser på to skoleordbøker, Nenecko-russkij/russko-neneckij slovar' (1982) og Mansijsko-russkij/russko-mansijskij slovar' (1982), to tovegs skoleordbøker med 4000 lemma, utgjeve i ein serie av ordbøker for minoritetane i nordområda, ser vi at ingen av dei inneheld den russiske preposisjonen *v* som oppslagsord. Tydelegvis har den vorte oppfatta som irrelevant å ta med, vel av same grunn som ingen har sakna preposisjonen *i* i Stor norsk-samisk ordbok.

Normering òg er eit minefelt for ordbøker med minoritetsspråk som målspråk. Minoritetsspråk er under konstant press for å ta inn lånord frå majoritetsspråket, og det vil i dei fleste slike språksamfunn eksistere to tendensar, ein puristisk og ein liberal. Dette er ein strid der ordboka ikkje kan vere nøytral, uavhengig av kva preferansar redaksjonen har. Enten ordboka no oppgjev ein puristisk variant eller ein innlånt variant, vil det vere å ta stilling. Det å oppgje begge delar gjer sjølvstakt ikkje saka lettare, i praksis går ei slik løysing mot både den puristiske og den anti-puristiske varianten. Det same gjeld ortografisk variasjon der det er eit tema. I den grad ordbokskritikaren går inn i denne diskusjonen er han sjølvstakt del av den språkpolitiske debatten rundt normering, på same måte som ordboka sjølv er det. Det han uansett kan peike på, er i kor stor grad normeringa er konsekvent.

4. Ordbokskritikk for ordbokskjøparar

I 1993 kom det ut ein studie over ordbokskritikk i Danmark, Bergenholtz/Mogensens 1993. Av dei 252 resensjonane dei listar opp er 249 skrive "für Benützer", berre 3 er "(kürzere Rezensionen) für Lexikographen". Av desse 249 er 43 "ausführliche Rezensionen", resten er kortare resensjonar eller meldingar. Døme på grundig ordbokskritikk

for leksikografar finn dei ikkje i det heile i materialet sitt, og av ordbokskritikken skrive for ordbokskjøparar er den korte, informative typen dominerande, med 4/5 av artiklane. Den ordbokskritikken som har vore tema for denne artikkelen, er med andre ord ikkje representert hos Bergenholtz og Mogensen i det heile. I dag, etter ti år med Nordisk foreining for leksikografi og årlege utgåver av tidsskriftet LexicoNordica, ville denne statistikken sett svært ulik ut. Men framleis i dag vil nok dei korte ordbokskritikkane for ordbokskjøparar dominere.

Profesjonaliseringa av disiplinen har ført med seg at grundige kritikkar skrive for profesjonelle brukarar har vorte meir vanleg, i og med at kritikarar har fått eit forum å skrive i. Eit godt døme er Sölve Ohlander sine resensjonar av engelske einspråklege ordbøker i LexicoNordica. Ohlander (1996) er ei grundig melding av 4 store einspråklege engelske ordbøker berekna for brukarar med engelsk som andrespråk, mens Ohlander (2001) melder 4 einspråklege engelske ordbøker berekna for brukarar med engelsk som førstespråk. Meldingane er skrive på svensk, og målgruppa er LexicoNordica sine lesarar i kraft av at dei er ordboksbrukarar, heller enn LN-lesarane som leksikografar. Slik sett oppfyller artiklane absolutt det primære målet Ohlander sannsynlegvis har sett seg: Dei skal hjelpe oss brukarane å velje den ordboka vi helst vil ha, for det einaste språket som kan tilby så mykje som minst fire einspråklege store ordbøker for førstespråksbrukarar, og like mange for andrespråksbrukarar. I og med at ein stor del av lesarane òg er leksikografar, engasjert i prosjekt som har fellestrekk med ordbøkene Ohlander skriv om, bidrar meldingane òg til å bringe den allmenne leksikografiske diskusjonen framover, ikkje berre til å vere (avansert, og må eg legge til: svært velkomen) forbrukarjournalistikk. Men forfattarane av dei respektive ordbøkene skriv Ohlander sannsynlegvis ikkje for, må vi gå ut i frå, m.a. fordi han skriv på svensk og ikkje på engelsk.

Forbrukarjournalistikken er sjølv sagt mest naudsynt for engelsk, der det nesten alltid er fleire alternativ å velje mellom. For dei fleste språk og språkpar finst det berre éi ordbok, eller viss det finst fleire, er det nok å kaste eit blick på dei to, så veit ein kva ein skal ta. Mellom norsk og moderne gresk har vi t.d. berre to ordbøker, ei lita lommeordbok og ei mellomstor ordbok (Gresk lommeordbok og Norsk-gresk ordbok), og ordbokskjøparen treng ikkje ei bokmelding for å vite om ho skal kjøpe den eine, den andre, eller begge.

Skilnaden mellom det å skrive for leksikografar og for ordbokskjøparar er sjølv sagt at brukarperspektivet står sterkare. Kjøparen vil ha informasjon om tilhøvet mellom pris og kvalitet, og ei samanlikning der det finst fleire like ordbøker å velje mellom. Samanlikning mellom

ordbøker for ulike språk eller språkpar, som er svært viktig for metaleksikografien, blir mindre relevant for ordbokskjøparen.

Dermed er det ikkje sagt at opplysningar om pris, sidetal og manglande lemma er nok. Det eg som ordbokskjøpar gjerne vil få tak i, er filosofien bak ordboka. I dei tilfella der det er to konkurrerende ordbøker A og B, som dekkar same domene, lurer eg på kva som er den raude tråden i dei, essensen i skilnaden dei i mellom. Korfor har vi to ordbøker, kva skil dei frå kvarandre, eg vil kort sagt forstå kva som foregår. Der vi har berre éi, vil eg vite kva slags ordbok det er, kva eg kan forvente meg av henne, kva som er dei sterke og svake sidene hennar.

Det at ordboksbrukaren framfor alt vil ha informasjon om tilhøvet mellom pris og kvalitet, og om i kva grad ordboka er i stand til å løyse dei oppgåvene brukaren vil at ho skal løyse, treng ikkje hindre ordbokskritikaren i å skrive om andre ting i tillegg.

5. Konklusjon

Eg har i denne artikkelen gjort eit skilje mellom to ulike typar av ordbokskritikk, den for leksikografen og den for ordbokskjøparen, og deretter gått gjennom kva mål vi bør setje opp for desse typane.

Ordbokskritikk som metaleksikografi skal framfor alt vere med og utvide leksikografien framover, og gjere det vanskelegare for leksikografar å halde fram med å skrive dårlegare ordbøker enn dei treng skrive, med dei ressursane dei har til rådvelde og den innsikta som leksikografien har komme fram til.

Tematiske seksjonar på leksikografiske konferansar, der konkrete ordbøker blir diskutert, er ein måte å styrke dialogen mellom kritikarar og praktiserande leksikografar. Det å gje ordbokskritikarar tilgang til delar av eller heile manuset i elektronisk form vil gjere det mogleg å skrive langt betre resensjonar enn i dag.

For kritikk skrive for ordbokskjøparen må vi sjølvsaft framleis halde på dei krava som sjangeren krev, opplysningar om lemmabestand, kvalitet, tilhøve kvalitet/pris. I tillegg bør meldaren vere i stand til å gripe det karakteristiske ved ordboka, og få det formidla til lesaren på ein slik måte at lesaren blir i stand til å vurdere kva ho kan forvente og ikkje forvente av ordboka.

Eg har dessutan gått gjennom éin type ordbøker, nemleg tospråklege ordbøker mellom minoritets- og majoritetspråk med overlappende domene. Denne ordbokstypen representerer ei utfordring for den tradisjonelle distinksjonen mellom morsmål og framandspråk, og krev dermed andre leksikografiske metodar enn andre tospråklege ordbøker. Dette bør òg bli spegla i ordbokskritikken.

Den overgripande konklusjonen er at på same måten som leksikografi blir utvikla til ein akademisk disiplin, med teoretisk overbygning og vitskapleg fundert metodologi, bør ordbokskritikken òg sjå på seg sjølv som del av denne akademiske disiplinen. Ordbokskritikk er ein del av metaleksikografien, og bør utvikle seg i takt med den.

Litteratur

Ordbøker

- Bokmålsordboka = Landrø, Marit Ingebjørg og Boye Wangenstein (red): *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget AS.
- Erzjan'-ruzon' valks / russko-erzjanskij slovar' = Buzakova, R.N. og R.N. Tikhonova 1993: *Erzjan'-ruzon' valks / russko-erzjanskij slovar'*. Saransk: Mordovskij knizjnoj izdatel'stvas'
- Finsk-norsk ordbok = Farbregd, Turid og Hannele Seppinen 2000: *Finsk-norsk ordbok*. Oslo: Unipub.
- Gresk lommeordbok = Theophilakis, Elias 1999: *Gresk lommeordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- LDOCE = Quirk, Randolph et al. 2001: *Longman Dictionary of Contemporary English*. London: Longman.
- Mansijsko-russkij/russko-mansijskij slovar' = Rombandeeva, E.I og E.A Kuzakova 1982: *Slovar' mansijsko-russkij/russko-mansijskij*. Leningrad: Prosvesjtsjenie.
- Nenecko-russkij/russko-neneckij slovar' = Teresjtsjenko, N.M. 1982: *Slovar' nenecko-russkij/russko-neneckij*. Leningrad: Prosvesjtsjenie.
- Norsk-gresk ordbok = Garras, Liv Nilsen 2002: *Norsk-gresk ordbok / Norvegikó-hellenikó lexikó*. Oslo: Ad infinitum.
- Norsk-samisk ordbok = Kåven, Brita et al. 2000: *Norsk-samisk ordbok ~ Dáru-sámi sátnegirji*, Davvi Girji.
- NS = Sadeniemi, Matti m.fl. 1967: *Nykysuomen sanakirja* 1–3. WSOY.
- Nynorskordboka = Hovdenak, Marit, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit og Dagfinn Worren 2001: *Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. 3. utg. Oslo: Det norske samlaget.
- Russko-neneckij slovar' = Pyrerka, A.P. og N.M. Tereshtsjenko 1948: *Russko-neneckij slovar'*. Moskva: OGIZ. Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarej.
- SKP = Haarala, Risto m.fl. 1990: *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- SO = *Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm 1986.
- Stor norsk-samisk ordbok = Kåven, Brita m.fl. 2000: *Stor norsk-samisk ordbok/dáru-sámi sátnegirji*. Karasjok: Davvi Girji.
- Stora finsk-svenska ordboken = Birgitta Romppanen m.fl. 1997: *Suuri suomi-ruotsi sanakirja - Stora finsk-svenska ordboken*, WSOY og Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Stora svensk-finska ordboken = Karlsson, Göran m.fl. 1982–1986: *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja – stora svensk-finska ordboken 1-3*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Suomalais-ersäläinen sanakirja = Alhoniemi, Alho, Nina Agafonova og Mihail Mosin 1999: *Suomalais-ersäläinen sanakirja*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 64.
- Suomalais-marilainen sanakirja = Moisiö, Arto, Ivan Galkin og Valentin Vasiljev 1995: *Suomalais-marilainen sanakirja*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 52. Turku.
- Svensk-isländsk ordbok = Davíðsson, Aðalsteinn og Gösta Holm 1982: *Svensk-isländsk ordbok – Sænsk-íslensk orðabók*. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.

Sitert litteratur

- Bergenholtz, Henning og Jens Erik Mogensen 1993: Wörterbuchkritik in Dänemark. I: *Lexicographica* 9, 8–35.
- Farbregd, Turid og Hannele Seppinen 2001: Ordbøker mellom finsk og norsk. I: *LexicoNordica* 8, 45–66.
- Ohlander, Sölve 1996: "The Big Four". "Learners' dictionaries" inför 2000-talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
- Ohlander, Sölve 2001: Tolv kilo engelska lexicon. I: *LexicoNordica* 8, 203–233.

Jón Hilmar Jónsson

Sentrale temaer i islandsk ordbokskritikk

Reviews on dictionaries are not only commentaries on the characteristics of individual dictionaries; they are also a source of information on the status and characteristics of the lexicography in specific language communities, reflecting the tradition in each community. This paper contains reflections on the main trends in five reviews on Icelandic dictionaries of varied types, from the decade 1985 to 1995. These reviews show the ruling tradition in Icelandic lexicography, which is strongly influenced by language policy and purism.

1. Innledning

I et lite språksamfunn er det ikke å vente at det kommer ut mange seriøse ordbøker hvert år. Enkelte ordbøker kan bli ganske levedyktige som de nyeste (og eventuelt eneste) representanter for en bestemt ordbokstype, selv om alle er klar over at de lengst er blitt ufullstendige og foreldet, og at det må være et klart behov for nye ordbøker. Dette gjelder sikkert i mer eller mindre grad for alle nordiske språksamfunn, og ikke minst for det islandske med sine 300.000 innbyggere. Hvis man tar hensyn til språksamfunnets størrelse, kan man derimot si at det har kommet ut ganske mange ordbøker på Island i de siste årtier, spesielt i de seneste år, selv om visse viktige ordbokstyper fortsatt mangler, og andre ikke er blitt fornyet i den grad det er behov for. De fleste større ordbøker som har kommet ut på Island i denne perioden har fått en faglig kritikk, og denne kritikken gir på mange måter et interessant bilde av de forutsetninger og den tradisjon som har preget islandsk leksikografi og ordboksarbeid. Samtidig gjenspeiler den kritikernes, og til en viss grad også ordboksbrukernes, innstilling og forventninger når det gjelder ordbøker og deres funksjon. Jeg vil i denne artikkelen gi en kort oversikt over innholdet i denne kritikken med tanke på hva den forteller oss om karakteristiske trekk i islandsk leksikografi sett med kritikernes øyne. Jeg vil stort sett begrense meg til fem anmeldelser skrevet av fem kritikere fra en periode på 11 år, fra 1985 til 1995. Det dreier seg om fem ulike ordbokstyper.

Det dreier seg om følgende anmeldelser:

Jón Hilmar Jónsson 1985. Árni Böðvarsson (red.). Íslensk orðabók handa skólum og almenningi. 2. utg. 1983. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 7:188–207.

Reynir Axelsson 1987. Svavar Sigmundsson (red.). Íslensk samheita-orðabók. 1985. I: *Skírnir* 161:137–152.

Eiríkur Rögnvaldsson 1986. Sigrún Helgadóttir (red.). Tölvuorðasafn. 2. utgave. 1986. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 8:191–200.

Keneva Kunz 1988–89. Sverrir Hólmarsson, Christopher Sanders og John Tucker. Íslensk-ensk orðabók. Concise Icelandic-English Dictionary. 1989. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10–11:166–175.

Póra Björk Hjartardóttir 1995. Hrefna Arnalds, Ingibjörg Johannesen og Halldóra Jónsdóttir (red.) Dönsk-íslensk orðabók 1992. I: *LexicoNordica* 2:315–335.

Det er verdt å gjøre oppmerksom på hvor disse anmeldelsene er å finne. Tre av dem er publisert i *Íslenskt mál*, et tidsskrift om islandsk og allmenn språkvitenskap, én i tidsskriftet *Skírnir* som er utgitt av Hið íslenska bókmenntafélag (Det islandske litteraturselskapet), og én (den yngste) i *LexicoNordica*. Dette påvirker sikkert til en viss grad framstillingen av anmeldelsene, en anmeldelse i *LexicoNordica* vil f.eks. neppe kunne appellere til den alminnelige islandske ordboksbruker. *Skírnir* ville være et mer naturlig forum for det formålet, men heller ikke et tidsskrift av den type vil kunne formidle informasjon til den brede masse ordboksbrukere. Det eneste forum som kunne oppfylle den funksjonen, ville være kritikkspaltene i avisene, men her fins det ganske sjelden anmeldelser eller omtaler av islandske ordbøker. Dette betyr at brukerne er og trolig vil i økende grad være avhengig av og under påvirkning fra den informasjon som blir formidlet av forlagene, for en stor del i form av reklame.

2. Anmeldelse av *Íslensk orðabók* (Jón Hilmar Jónsson 1985)

Den eldste av disse anmeldelsene gjelder *Íslensk orðabók*, den eneste allmenne enspråklige islandske ordboken og den ordboken som har hatt størst virkning, og er blitt mest brukt av alle islandske ordbøker helt fra 1963 da den kom ut for første gang. Anmeldelsen gjelder 2. utgave av ordboken fra 1983. Den 3. utgaven av ordboken kom i 2002, men den har ennå ikke fått noen kritikk. Kritikken fra 1985 berører mange viktige egenskaper ved *Íslensk orðabók* som delvis er av grunnleggende betydning også for andre islandske ordbøker. Kjernen i denne kritikken kan oppsummeres i følgende punkter:

- Betydningsbeskrivelsen består i for stor grad i angivelse av synonymer i steden for regelrette definisjoner.
- Betydningsbeskrivelse i form av ekvivalenter blir for en stor del gjengitt som (en ukontrollert rekke) synonymer. Dette innebærer bl.a.:
 - Ufullkommen betydningsinndeling, overdreven bruk av etiketten *overført betydning* for å forene ulike delbetydninger.
 - Uklart skille mellom hyperonymer og synonymer som betydningsangivelser.

- Ufullstendig betydningsdifferensiering.
- Vokabularet i betydningsbeskrivelsen er i mange tilfeller for markert
- i forhold til de ord det skal beskrive.
- En forholdsvis ukontrollert betydningsbeskrivelse får for stor vekt i forhold til andre deler og elementer i ordboksbeskrivelsen.
- Knappe og utydelige eksempler, uklart skille mellom fraseologi og eksempler.
- Det historiske aspektet preger lemmautvalget og betydningsordningen i for høy grad.
- Leksikalisererte avledninger og sammensetninger er underrepresentert når det gjelder det samtidige språket; sammensetninger blir delvis framstilt som morfologiske eksempler.
- Utilstrekkelig lemmatisering av (produktive) ordledd.
- Personnavn blir tilføyet i 2. utgave, noe som gjenspeiler det formål å imøtekomme flest mulige tenkbare behov.
- For omfattende og detaljert diasystematisk markering.
- Sterkt normativt syn på språket, og ordforrådet preger ordboksbeskrivelsen i flere henseender:
 - Kommer direkte til uttrykk gjennom en særskilt markør som har den funksjon å markere det som blir ansett som "dårlig språk".
 - Kommer indirekte til uttrykk ved at en mengde etablerte fremmedord blir utelatt.
 - Den leksikografiske beskrivelsen påvirkes av ordenes sosiale og stilistiske status; negativ holdning til ordenes innholdsside (fenomenet) overføres til uttrykket.
 - Fører til en utilfredsstillende beskrivelse av mange lånord og fremmedord.
 - Fremkaller en mengde ad hoc-synonymer som avløserord for ord av fremmed opprinnelse.
 - Bidrar til at det oppstår sirkeldefinisjoner med fremmedord og tilsvarende avløserord.
 - Det normative synet gjelder ulike egenskaper av ordene, bl.a. ordenes uttale, skrivemåte og konstruksjonsmønstre.
 - Encyklopedisk og pragmatisk informasjon kommer dårlig til uttrykk.
 - Syntagmatiske egenskaper og konstruksjonsmønstre får en ufullstendig og usystematisk dekning.
 - Ingen ordboksgrammatikk.

Mange av disse kritikkpunktene er senere blitt understreket i andre sammenheng. Ásta Svavarsdóttir (1994) viser hvor sterkt ordboken preges av en tradisjonell puristisk holdning til islandsk språkpolitikk. Kristín Bjarnadóttir (2001) beskriver hvordan de syntagmatiske angivelser til verbene ble systematisert og standardisert for en ny elektronisk utgave av ordboken som kom ut i år 2000. Jón Hilmar Jónsson (2003) er inne på de problemer som gjelder plasseringen og framstillingen av fraser og ordforbindelser i ordboken.

3. Anmeldelse av *Íslensk samheitaorðabók* (Reynir Axelsson 1987)

Vi kan gjenkjenne viktige trekk i kritikken av *Íslensk orðabók*, i anmeldelsen av *Íslensk samheitaorðabók* fra 1987. Det gjelder for det første selve vokabularet i synonymordboken som for en stor del er hentet fra *Íslensk orðabók*, og som tar utgangspunkt i de synonymrelasjoner som fins der ved utformingen av synonymbeskrivelsene. Likheter med *Íslensk orðabók* viser seg bl.a. i at det ikke fins noen angivelser som forklarer forskjellen mellom de enkelte synonymer eller entydiggjør betydningen av det aktuelle synonym.

I sin kritikk legger anmelderen vekt på at han ser på ordboken fra brukers synsvinkel, og det betyr at hans oppmerksomhet først og fremst gjelder hvor godt ordboken dekker reelle og konkrete brukerbehov. Et sentralt tema i anmeldelsen i den sammenheng er at ordbokens forståelse av termen **synonym** kommer i konflikt med den oppfatning som vil være mest nærliggende for den gjennomsnittlige brukeren av ordboken.

I ordboken forutsettes det stort sett en synonymirelasjon mellom oppslagsord og enkelte synonymer, mens brukeren i det konkrete tilfellet ofte ville ha mest nytte av hyperonymer, ord med et videre begrepsomfang, som oppslagsord, for å komme på sporet av en benevnelse på et underbegrep. Dette forholdet er med på å begrense brukbarheten av ordboken som tesaurus.

Det har også til følge at ord som ikke står i synonymirelasjon til andre ord, ikke får adgang til ordboken, noe som fører til et heterogent og usammenhengende vokabular.

I anmeldelsen fremheves det også at det ikke fins noen redegjørelse for avgrensingen av lemmabestanden i ordboken. Det kritiseres likeledes at enkeltord er helt dominerende i forhold til fraser.

Et annet hovedpoeng i kritikken av *Íslensk samheitaorðabók* har med ordbokens strukturelle egenskaper å gjøre, spesielt ordbokens henvisnings- og tilgangsstruktur. For det første mener anmelderen at krysshenvisninger ikke er utførlige nok, og at det ikke skilles på en systematisk måte mellom de ulike henvisningsmarkører ordboksteksten inneholder. Henvisningene sikrer ikke at brukeren får en samlet oversikt over et sammenhengende ordforråd, og det forekommer ganske ofte at to synonymer (et synonympar) står helt isolert fra et større ordfelt med semantisk nærstående ord som i mange tilfeller ville være bedre egnet til å formidle den informasjon brukeren er ute etter. Derimot inneholder lemmalisten en hel del "passive" oppslagsord i og med at alle enkeltord som forekommer som synonymer i ordboksteksten, også blir oppført som oppslagsord.

Mye av det som blir nevnt og kritisert i denne anmeldelsen, er egenskaper som i mer eller mindre grad er typiske for synonymordbøker, f.eks. hvor bundet de er av den oppgave å vise synonymirelasjoner, mens de har problemer med å gi en helhetlig dekning av større ordfelt med en mer detaljert kartlegging av de semantiske relasjoner. Det ville være interessant å sammenlikne nordiske synonymordbøker i så henseende, i hvilken grad de viser en ulik strukturering og hvilke endringer vi har sett med nye utgaver og nye ordbøker. Få ordbokstyper forener i samme grad en begrenset og overskuelig informasjonsmengde, og brukerens forventninger om en enkel og umiddelbar tilgang til den tilsiktede informasjon, så her vil en adekvat strukturering ha avgjørende betydning.

4. Anmeldelse av *Tölvuorðasafn* (Eiríkur Rögnvaldsson 1987)

En betydelig del av det leksikografiske arbeidet på Island har i mange år bestått i utarbeidelse av ordlistor med terminologi på enkelte fagområder. Denne virksomheten, som har vært ganske omfattende på enkelte områder, står i nær forbindelse med det arbeidet som går ut på å fremme islandsk språkrøkt, og her har Islandsk språkråd spilt en viktig rolle ved å fungere som konsulent og organisator. De enkelte ordlistene er imidlertid blitt utarbeidet av en redaksjonsgruppe med spesialister fra vedkommende fagfelt.

Blant de viktigste fagordlistor av denne type fra de siste årene er *Tölvuorðasafn*, en terminologisk ordliste over datateknologi og databehandling. Denne ordlista er nu kommet i tre utgaver, først i 1983, 2. utgave utkom 1986 og den 3. i 1998. I 1987 skrev Eiríkur Rögnvaldsson en anmeldelse av 2. utgave av *Tölvuorðasafn* som på mange måter er den grundigste anmeldelse vi hittil har fått av en islandsk fagordliste. Kritikken i denne anmeldelsen gjelder delvis også den tradisjon *Tölvuorðasafn* bygger på, og som kan sies å ha preget de fleste terminologiske ordbøker og ordlistor gjennom årene.

Tölvuorðasafn består av to deler: 1) en islandsk-engelsk ordliste med korte definisjoner og forklaringer på islandsk og 2) en engelsk-islandsk ordliste. Hovedendringen fra 1. utgave er at det her tilføyes definisjoner.

Kritikken av *Tölvuorðasafn* kan i hovedtrekk gjengis i følgende punkter:

- Det tas utilstrekkelig hensyn til ulike brukere og brukerbehov; ordboken skal kunne appellere både til fagfolk og "nybegynnere".
- Vokabularet er ikke i tilstrekkelig grad i samsvar med den alminnelige brukers kunnskaper og erfaring.

- Encyklopediske forklaringer får for liten vekt.
- Definisjonene forutsetter i for høy grad at brukeren kan tolke innholdet av andre (beslektede) termer i ordboken.
- En del termer i den eldre utgave er blitt forkastet og i stedet er det kommet nye termer.
- Det tas for lite hensyn til etablert ordforråd og terminologi når det gjelder datateknologi og databehandling, f.eks. i håndbøker og oversettelser av dataprogrammer.
- Den engelske terminologien styrer i for høy grad det islandske termvalget, kravet om at hver engelsk term får en selvstendig ekvivalent, overskygger behovet for å dekke ensbetydende termer med én islandsk term.
- En del av terminologien ligger utenfor feltet, ordboken inneholder mange eksempler på nyord for begreper som (primært) tilhører et annet fagområde; ordboken brukes delvis som forum for å presentere nye termforslag der en eldre term anses å være uheldig.
- De islandske termene motiveres på ulike måter:
 - Et allmennspråklig ord får en ny betydning, enten med utgangspunkt i selve begrepet eller som oversettelse av den engelske termen.
 - Det lages et nyord som viser fonetiske likheter med den engelske termen.
 - Det lages nyord av islandske ordstammer med utgangspunkt i begrepet.
 - Den engelske termen blir gjengitt som oversettelseslån.

Det er vanskelig å se hva som er avgjørende for valget mellom disse ulike termtyper. Overdreven bruk av den andre typen understreker avhengigheten av det engelske utgangsspråket samtidig som den vitner om et forsøk på å tilsløre det forholdet ved å unngå direkte låneord.

- En islandsk ordstamme kan dukke opp på en tilfeldig måte i ulike termer uten noen som helst semantisk slektskap.
- Sammensetninger av islandske ordstammer som skal gjenspeile innholdet, kan presisere betydningen på en uheldig måte eller ha en uheldig stilistisk valør.

Den problematikk som gjenspeiles i denne kritikken, karakteriserer utarbeidelsen og framstillingen av de fleste islandske fagordbøker og termlister der nyskaping av termer av hjemlige ordstammer har en lang tradisjon, og det oppstår et spenningsforhold mellom ulike motiver for termvalget der den faktiske språkbruken og språkssystematiske hensyn kan komme i konflikt med hverandre (se Jón Hilmar Jónsson 1998).

5. Anmeldelse av *Íslensk-ensk orðabók* (Keneva Kunz 1989)

Kritikken av de to tospråklige ordbøkene går delvis på andre ting enn det vi har sett i de tre første anmeldelserne. I sin anmeldelse av den islandsk-engelske ordboken fra 1989 fokuserer Keneva Kunz på spørsmålet om hvilken funksjon ordboken skal tildeles, om det dreier seg om en resepsjons- eller en produksjonsordbok. Hun mener at ordboken ikke gir noe entydig svar på det spørsmålet, og den naturlige forklaring er at i et lite språksamfunn vil enhver ny ordbok som regel være den eneste fungerende representant for sin ordbokstype, uten konkurranse fra andre ordbøker. En islandsk-engelsk ordbok belastes ytterligere av det forholdet at den ikke bare skal tjene målspråksbrukere med engelsk som morsmål, den vil også i praksis fungere som en passiv ordbok for fremmedspråksbrukere med vidt forskjellige morsmål. Den aktuelle ordboken må dessuten påta seg et ekstra ansvar med hensyn til at den eneste enspråklige islandske ordboken ikke er tilgjengelig nok for fremmedspråklige brukere.

Alt dette gjør det vanskelig å komme fram til et representativt og balansert lemmautvalg, spesielt når det dreier seg om en liten ordbok med ca. 23.000 lemmaer. Det er derfor forståelig at det mangler en hel del viktige ord i lemmalisten, ikke minst ord som har med hverdagslige ting å gjøre, matlaging osv. Derimot mener anmelderen at allmenne fagord er godt representert med hensyn til ordbokens størrelse. Men denne begrensningen av lemmabestanden betyr, etter anmelderens mening, at leksikaliserte sammensetninger blir underrepresentert, noe som fører til at brukeren i svært mange tilfeller må gjette seg til betydningen av en sammensetning ved å slå opp på de enkelte orddeler. Til gjengjeld inneholder lemmalisten en rekke produktive forledd og etterledd, men problemet er at disse ordleddene sjelden får en fyllestgjørende betydningsforklaring.

Det fremheves også at det mangler en oversikt over islandsk ordlagning som en del av ordboksgrammatikken. Ordboken inneholder ellers en ganske utførlig og brukervennlig ordboksgrammatikk med en oversikt over det islandske bøyningssystemet. I selve ordboksteksten er de grammatiske angivelser av bøyningsmønstre derimot ikke alltid dekkende. Når det gjelder makrostrukturen, blir det påpekt at mange uregelmessige bøyningsformer og former med vokalveksling overfor den kanoniske formen blir lemmatisert som henvisningslemmaer til stor nytte for brukeren, uten at denne lemmatiseringen kan sies å være helt konsekvent eller omfattende nok. På målspråkssiden blir det først og fremst kritisert at betydningsangivelsene ikke alltid er presise nok, og at det i mange tilfeller mangler mer encyklopedisk informasjon, i andre tilfeller en klarere ekvivalentdifferensiering. Betydningsangivelsene til fraseologien er også som regel ganske kortfattet.

6. Anmeldelse av *Dönsk-íslensk orðabók* (Þóra Björk Hjartardóttir 1995)

Þóra Björk Hjartardóttirs bedømmelse av *Dönsk-íslensk orðabók* i *LexicoNordica* er på mange måter mer positiv enn de øvrige anmeldelsene, men den inneholder allikevel en skarp kritikk på enkelte punkter. Det ligger i sakens natur at en dansk-islandsk ordbok henvender seg til en ganske bred brukergruppe, men den viktigste funksjonen vil være å tjene som en resepsjonsordbok for islandske brukere, ikke minst skoleelever som står overfor den oppgave å lese og forstå danske tekster.

Kildespråkssiden, og for så vidt hele ordboken, preges av det forholdet at en enspråklig dansk ordbok (*Nudansk ordbog*) utgjør grunnlaget for den danske delen. Det framheves at sammensetningen av en enspråklig ordboksbase delvis styres av andre prinsipper og andre behov enn en ordboksbase for en (passiv) tospråklig ordbok, f.eks. når det gjelder konstruksjoner.

Anmelderen mener at det i visse tilfeller ikke tas tilstrekkelig hensyn til hvilke behov som er aktuelle for de islanske brukerne. Mange eksempler som skal illustrere bruken av de enkelte lemmaer har således forholdsvis liten informasjonsverdi ut over det som framgår av betydningsangivelsen, og det er derfor neppe nødvendig å gi en helhetlig dekning av alle eksempler med islandske oversettelser. Den danske ordboksbasen blir også modifisert på visse punkter for å tilpasse den denne nye funksjon. De angivelser som angår lemmaenes etymologi og deres slektskap med andre ord, blir f.eks. tatt bort. Den mest synlige endringen består i en annen makrostruktur. I stedet for en nisjefalfabetisk makrostruktur får den islandske ordboken en glattalfabetisk makrostruktur der hvert enkelt lemma utgjør en selvstendig paragraf i ordboksteksten, til fordel for de islanske brukerne. Derimot blir det ansett som en unyttig endring å tilføye en hel del uregelmessige ordformer som henvisningslemmaer (f.eks. preteritumsformer av sterke verb og komparativformer med voklaveksling) for de fleste brukerne vil ha tilstrekkelige grammatiske kunnskaper til å kunne identifisere slike ordformer. Mikrostrukturen er i de fleste henseender identisk med *Nudansk ordbog*, delbetydningene står f.eks. som regel i samme rekkefølge. Den viktigste endringen gjelder struktureringen av de større verbartikler, der man har en skarpere avgrensning av de konstruksjoner og forbindelser der verbet etterfølges av en preposisjon eller et adverb, etter forbilde fra *Íslensk orðabók*.

Den skarpeste kritikken i anmeldelsen rettes mot den nyhet å tilføye uttaleangivelser i form av en spesielt utarbeidet fonetisk transkripsjon. For det første settes det spørsmålsteget ved selve informasjonstypen,

det spørres om det er aktuelt å veilede om uttale i en ordbok av denne type. Men det nye transkripsjonssystemet blir også kritisert for å være unøyaktig, og for å stille større krav til brukerne enn brukerveiledningen antyder.

Lemmabestanden i den danske ordboksbasen blir begrenset på visse områder, det gjelder f.eks. for danske personnavn og stedsnavn. Men det blir også tilføyet nye lemmaer, og hovedparten av dette nye ordtilfanget er fagord om datateknologi og databehandling. En vesentlig del av disse ordene er blitt valgt med utgangspunkt i den terminologi som blir presentert i *Tölvuordasafn*, den islandske fagordlisten om datateknologi og databehandling som ble omtalt tidligere. Her inntar den islandske terminologien på dette feltet en ny stilling ved å bli angitt som ekvivalenter til danske fagtermer som på sin side i mange tilfeller er direkte lånord, og gjenspeiler de engelske termer som ligger til grunn for de islandske ordene. Det blir også pekt på at blant ekvivalentene får islandske nydannelser gjerne en framtredd plassering i sammenlikning med ensbetydende lånord, selv om fremmedord og lånord generelt blir behandlet på en mer avslappet måte enn i de fleste eldre islandske ordbøker. Inn i dette bildet kommer også eksempler på uheldige surrogatkvivalenter der en islandsk nydannelse blir foretrukket i stedet for en forklarende parafrase.

7. Avslutning

Jeg har i denne artikkelen gitt et kort innblikk i islandsk ordbokskritikk slik den blir framstilt i noen anmeldelser fra de siste tjue årene. Denne kritikken berører ganske mange ulike forhold, men visse temaer kan sies å være sentrale i den forstand at de anskueliggjør den tradisjon og de forutsetninger som har preget utviklingen av islandsk leksikografi og det praktiske ordboksarbeidet på Island. Disse forutsetningene henger nøye sammen med det språkpolitiske syn som rår i det islandske samfunn med en sterk bevissthet om kontinuitet i språket og verdien av å fornye og utvide ordforrådet med nye ord og uttrykk av hjemlig opprinnelse. Det framgår av denne ordbokskritikken at den islandske leksikografien har hatt visse problemer med å gi en objektiv og balansert beskrivelse av det islandske ordforrådet, en beskrivelse der det samtidig tas hensyn til den faktiske språkbruken og den språkpolitiske vilje til å understreke og framheve det som særpreger språket og dets forhold til andre språk. En saklig og konstruktiv ordbokskritikk vil kunne gi islandske leksikografer bedre forutsetninger når det gjelder å løse disse problemer i framtiden.

Litteratur

- Ásta Svavarsdóttir 1994. Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger. I: *LexicoNordica* 1, 119–137.
- Eiríkur Rögnvaldsson 1986. Sigrún Helgadóttir (red.). Tölvuorðasafn. 2. utgave. 1986. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 8, 191–200.
- Jón Hilmar Jónsson 1985. Árni Böðvarsson (red.). Íslensk orðabók handa skólum og almenningi. 2. utg. 1983. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 7, 188–207.
- Jón Hilmar Jónsson 1998. Normhensyn ved valg av ekvivalenter. Islandsk som ekvivalentspråk i Nordisk leksikografisk ordbok. I: *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*, red. av Ruth Vatvedt Fjeld og Boye Wangenstein. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 304–312.
- Jón Hilmar Jónsson 2003. Fraseologien i forgrunnen — fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6. Tórshavn: Nordisk forening for leksikografi, 151–167.
- Keneva Kunz 1988–89. Sverrir Hólmarsson, Christopher Sanders og John Tucker. Íslensk-ensk orðabók. Concise Icelandic-English Dictionary. 1989. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10–11:166–175.
- Kristín Bjarnadóttir 2001. Verbal Syntax in an Electronic Bilingual Icelandic Dictionary: A Preliminary Study. I: *LexicoNordica* 8, 5–23.
- Reynir Axelsson 1987. Svavar Sigmundsson (red.). Íslensk samheita-orðabók. 1985. I: *Skírnir* 161, 137–152.
- Þóra Björk Hjartadóttir 1995. Hrefna Arnalds, Ingibjörg Johannesen og Halldóra Jónsdóttir (red.) Dönsk-íslensk orðabók 1992. I: *LexicoNordica* 2, 315–335.

Carl-Erik Lundblad

Kritiken av SAOB

The great historical dictionary of the Swedish language, Dictionary of the Swedish Academy (SAOB), has been published since 1893 onwards. It has not been the object of very many critical reviews. During the first years of publication SAOB was superficially described in praising articles. In the early years of the 20th century some more seriously critical articles were published, the heaviest one though restricted to lamenting omissions and accusing the editors of neglecting the language of modern authors and ordinary people. In recent decades SAOB has been the object of description in informal reviews, which have been only incidentally critical. The dictionary has not been offered substantial and helpful criticism since 1913, perhaps with the exception of a couple of articles reviewing the effects of reforming the editorial work in the twenties. All reviews show a complete lack of concern for semantic principles of the definitions. Also lemmatization as well as user-convenience is rarely or hardly ever an issue. A comprehensive and creative criticism has never been offered. The scale of the work may have daunted reviewers. The fact that the dictionary is not yet completed may be a reason for critics to wait. The fierce defence provided by SAOB when attacked is probably a third reason why there has never been an effective dialogue between the dictionary and its critics.

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) har inte blivit föremål för kritisk granskning i särskilt många recensioner eller anmälningar. Här behandlas sådana artiklar som mest påminner om eller verkligen är en allmän, faktainriktad granskning.

En sovring har gjorts bland artiklar och uppsatser om SAOB. Helt uteslutna är sådana reportage som handlar om redaktionen och dess arbete. Tidningsartiklar som, ofta med anledning av ett nyutkommet häfte, kritiklöst och lovprisande, översiktligt och ytligt beskriver innehållet och presenterar ordboksprojektet, t.ex. GHT (1895), är ganska vanliga under de första årtiondena. De är ju inte recensioner i modern mening. De faktiska upplysningarna i dem härrör nog från presentationer som skrivits av personer knutna till redaktionen, t.ex. Hjelmqvist (1894). Dessa var oftast mer återhållna i panegyriken men inte heller de har refererats. Så inte heller var och en av de artiklar som mer eller mindre kåserande visar fram ordboken eller ett nytt häfte i ett bildligt strövtåg genom ordmassan och påpekar vilka kulturhistoriska vittnesbörd, kuriositeter, lustigheter eller annat intressant som ordboken bjuder den uppmärksamme läsaren. De första av det slaget är Bååth (1907) och Cederschiöld (1907). Johannisson (1946) uppehåller sig mycket vid ordformer. Dessa artiklar är lättsamma och trevliga presentationer. De beskriver ofta projektets bakgrund och ordboksartiklarnas uppbyggnad, uttrycker förtjusning över de illustre-

rande språkproven och innehåller undantagsvis lätta beklaganden att artiklarna är svåröverskådliga, beskrivningen snårig eller betydelseuppdeleningen långt driven (jfr Widmark 1994). Nästan alltid visas artig uppskattning av redaktionens arbete. Den här typen av artiklar är i stort sett den enda uppmärksamhet ett nytt häfte fått under senare decennier, t.ex. Holm (1985), (1994), (1997), (1999), Stolpe (1993), Widmark (1994), Fries (1997), Reinhammar (1998), Sigurd (2002). Kritiska granskningar har inte gjorts sedan Beckman (1913) eller möjligen Ekwall (1926). Artiklar som granskar och diskuterar SAOB:s omfång och utgivningstakt refereras inte heller. Det fördes bl.a. en fejd i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1908–1909. En detaljerad bedömning av en omläggning av redaktionsarbetet i början av 1920-talet gjordes av Ekwall (1925a och b) samt Ekwall (1926). Den senare artikeln är också en recension av häftena med partiet *flugpapper till fulgerit*. Se Sigurd (1986:149ff, 161ff).

Under årens lopp har det kommit några artiklar som uteslutande eller mest handlar om ord som saknas i SAOB. Ett exempel är Sandin (1986), som beklagar att SAOB missar många av arbetslivets ord (jfr Berg 1903)¹. Han får svar från ordboksredaktionen (Jonsson 1986).

Litteratur där ordboken görs till forskningsobjekt har fått ingå under rubriken *Övrig litteratur*. Förteckningen är inte fullständig, men där nämns de flesta grammatiska, semantiska eller metalexikografiska studier som mer eller mindre kritiskt beskriver något i ordboken eller tar den som utgångspunkt för sitt ämne. Målgruppen för dessa uppsatser är språkforskare.

Recensionerna av SAOB har ofta skrivits för användare bland den bildade allmänheten. Även om de står i akademiska publikationer tycks de som målgrupp ha haft läsare utanför den inre språkliga fackkretsen. Möjligen är Beckman (1902), (1904) och (1913) den ende som skrivit för såväl språkfolk, eller synnerligen ordboksredaktionen, som den bildade allmänheten.

Blygsam kritik

De första anmälningarna lovordar mer än granskar. Blygsamma men inte alltid oviktiga anmärkningar gäller ofta uttalsbeteckningar, be-

¹ Sandin (1986) har inspirerats av Lindqvist (1978:150–151). Denne fann 4 av 18 sökta ord med anknytning till cementindustrin hos SAOB, den enda ordbok som överhuvudtaget hade något av orden. 3 av de återstående 14 fick Lindqvist upplysning om hos ordboksredaktionen. Han förklarar språkvetenskapens bristande kännedom om arbetsplatsord dels med att ordböckerna i allmänhet bara omfattar skriftspråk, dels med att språkforskarna inte har varit särskilt intresserade av arbetsplatsernas språk. Jonsson (1986) kommenterar Lindqvists uppgifter.

handlingen av lånord, missade ord eller ordformer och för sena dateringar. Wulf (1893) framför bl.a. åsikten att ett ord, uttryck eller en ordform som faktiskt används i tal borde redovisas även om skriftligt belägg saknas. Han menar också att redaktionen egna exempel är snålt tilltagna. Brate (1894) kritiserar att språkproven inte i vederbörlig utsträckning visar ordens konstruktion; t.ex. framgår det inte att man säger *abonnet på en tidning* eller *abdikera från tronen*. Gering (1895) presenterar mest ordboksprojektet men kritiserar också etymologierna (bl.a. att nordiska motsvarigheter inte redovisas genomgående) och att ordboken behandlar alltför många franska lånord. Wadstein (1895) gillar att ordboken är generös i upptagandet av lånord, men invänder mot att dialektord tas upp om redaktionen anser att de behövs i riksspråket. Han menar att de orden inte gagnas i SAOB utan att de hellre borde stå i en särskild samling. Vidare saknar Wadstein några verk i källförteckningen som borde ha excerperats. Han visar också var det hade varit befogat med hänvisning från alfabetisk plats till uppslagsord där ett verbalsubstantiv eller ett ords variantform behandlas.

Seriös och skarp kritik

Natanael Beckman arbetade som redaktör vid SAOB 1897–99. Senare var han flitig excerptist åt ordboken, skrev Svensk språklära (första upplagan 1904) och var professor i svenska vid Göteborgs högskola 1918–34. Han gav mild men seriös och principiellt viktig kritik. Betydligt hetsigare var Ruben G:son Berg i en serie artiklar från 1903. Berg var 26 år när han skrev den första men redan uppmärksammad litterär stilforskare som satt i redaktionen för tidskriften Språk och stil.

Beckman, Natanael 1902

Beckman redogör först för redaktionsarbetets uppläggning. Som före detta anställd kan han lägga precisa synpunkter. Bl.a. beklagar han att chefredaktören har svårt att skaffa sig en enhetlig överblick över det i flera omgångar bedrivna arbetet.

Beckman betonar att ordboken har höga krav på fullständighet men meddelar några randanmärkningar om ord, uttryck och betydelser som enligt honom planerligt borde ha behandlats men fallit bort.

Ett principiellt viktigare påpekande gör han när han meddelar dels att excerptisternas rättesnöre (*Anvisningar till insamlade af språkprof*) uppmanar excerptisten att vara sparsam med romanska lånord, dels att

redaktionens senare praxis emellertid är att ta med sådana ord. De blir således inte tillräckligt tidigt daterade eftersom det finns för få excerpter. Han ger exempel på några ord som fått alltför sena första-belägg (*anarkism* 1885 i.st.f. 1789, *anomalisk* 1837 i.st.f. 1730, *andante* 1790 i.st.f. 1753).

I fråga om uttalsangivelserna menar Beckman att redaktionen har tagit på sig uppgifter som den inte kommer att klara av, särskilt inte att rätt ange det svaga bitrycket (ordboken markerar med siffran 1) vid sammansatta ord och avledningar. Han menar vidare att ordbokens praxis att markera uttal vid alla uppslagsord men att använda en mall vid fall då redaktören inte känner till uttalet är otillfredsställande. Ordboken borde i stället ha avstått från att ange tryckförhållande. Han kritiserar också vågstrecket mellan sammansättningsled, som ska ange det starkare bitrycket på senare leden. Detta bitryck antas vara starkare än bitryck på senare stavelse i icke sammansatta ord med grav accent (*rökfång* resp. *röka*). Han invänder mot ordbokens uppgift att vågstrecket markerar en paus mellan sammansättningsleden.

Han menar att ordboken noggrannare borde ange ords genus i källorna men att den är för generös i angivande av varierande ordformer som sannolikt beror på oskickligt versmakeri.

Ordbokens provisoriska förord ger besked om att etymologin ska meddelas om ett ords grundform och grundbetydelse kan anses avgjord. Detta menar Beckman att ordboken bryter mot när man beträffande lånord meddelar mer än bara ordets betydelse och form i det långgivande språket. Vidare etymologiserande hör hemma i ordböcker för det långgivande språket, anser han.

Betydelsebeskrivningen lovordas som den vida viktigaste och bästa delen i ordboken, men Beckman granskar den inte. Den enda anmärkning han gör är att *alveol* inte betecknar 'tandhåla', som ordboken uppger, utan 'tandvall'.

Slutligen riktar Beckman några anmärkningar mot hur redaktionen ibland väljer att citera språkprov ur mindre lyckade upplagor av vissa källor.

Berg, Ruben G:son 1903

Berg säger inledningsvis att när nu två häften (3000 spalter) har kommit ut är det på plats med en granskning inte av detaljer utan av ledande principer, vilket det hittills utkomna "verkliga ger anledning till". Därefter kritiserar han huvudsakligen ordbokens excerptering.

Recensenten anmärker att ordboken inte följer sitt i förordet tydligt uttryckta syfte att bl.a. beskriva "vår egen tids svenska språkbruk", eftersom den försummar att upplysa om det moderna talspråket. Den

ger inga talspråksformer eller -fraser. Därigenom minskas dess värde avsevärt.

Recensenten menar att redaktionen har gjort ett skevt val av skrifter att hämta språkprov ur; man har luckor i excerperingen. Som belysande exempel anförs att *bang* ('rädd') bara citeras av finlands-svenska författare men att ordet är minst lika vanligt i Sverige, vidare att det vid ordet *arbetare* meddelas alltför få sammansättningar. Orsaken förstår man enligt recensenten om man ser vilka böcker och tidningar som citeras; förutom tidningen *Arbetet* en gång bara sådana med "överklassprägel". Berg menar att specialundersökningar borde göras när ett ord eller en ordgrupp är särskilt rikt företrädd på ett visst håll för att ordboken inte som nu ska brista i vetenskaplighet.

Ordboken försummar alltså talspråk och vardaglig stil men också nutida skriftspråk över huvud taget. Även resten av svenskan är egendomligt och skevt representerad; ordboken citerar oproportionerligt mycket poesi och negligerar prosan. Dessutom verkar det enligt Berg som om redaktionen har tagit särskild hänsyn mot Svenska Akademien och exacerperat ledamöters skrifter men försummat mer betydande författares verk, främst Almqvists och Strindbergs. Han visar med statistik att inte bara de mest betydande författarna har negligerats utan också samtidens författare (förutom Strindberg rör det sig om Selma Lagerlöf, Per Hallström, Verner Heidenstam och Oscar Levantin). Han undersöker hur många gånger 13 av de mest kända författarna har citerats på lite mer än 1/10 av de två utkomna häftena (360 godtyckligt valda spalter).

Utän att stödja påståendet med statistik hävdar Berg att även valet av tidningar är orätt genom att sydsvensk press är överrepresenterad medan Stockholmspress och arbetartidningar är sällsynt företrädda.

För att tillbakavisa en invändning att det viktigaste är att ord och betydelse blir uttömmande beskrivna, inte vilken litteratur som citeras, ger han några exempel på ord som saknas, "på måfå ur högen": *abominabel*, *abbreviera sig*, *adressregister*, *advokatisk*, *afbeläta*, *afbespisa*, *afbeväpna*, *afcivilisering*, *affesta*, *afkall*, *afkugga*, *afkväsa*, *afmanna*, *andinna* och *araberspann*. Han upprepar att excerperingen är lokalpatriotiskt sydsvensk (redaktionen i Lund) och undviker moderna författare, såvida de inte sitter i Svenska akademien, samt försummar prosan.

I sammanfattningen säger han att ordboken inte håller måttet vare sig som ett verk för hela folket (eftersom folkets språkbruk inte beaktas) eller för språkvetenskapsmannen, speciellt inte stilforskaren. Han påpekar här också att tidskriften *Phosphoros* och tidningen *Polyfem*, viktiga för en betydelsefull litterär riktning under romantiken, helt har förbigåtts, "naturligtvis därför att de representerar en rörelse utgående från Uppsala och Stockholm, ej Lund". Han beklagar att ett så

välbehövligt verk som ordboken i väsentliga avseenden är misslyckat. Berg omvittnar att han som språkforskare många gånger förgäves har sökt upplysning i SAOB och påstår sig med många kolleger dela beklagandet att ordboken förfuskas.

Beckman, Natanael 1904

Artikeln handlar om uttal och kritiserar hur ordboken markerar bitrycket (ordbokens upphöjda etta). Beckman menar att uttalsangivelsen i SAOB lider av systemtvång som gör att man inte kan vara säker på att det uttal som ordboken meddelar verkligen förekommer. Han formulerar regler för vilken stavelse som uttalas med bitryck. Han menar att ordboken inte borde ange dubbelform om en sådan uppträder bara som resultat av varierande satsrytm. Ordboken bör inte heller markera bitryck i ord som redaktören aldrig har hört, såvida ordet inte är en fackterm.

Polemik

Kritiken av Berg (1903) och Beckman (1902 och 1904) bemöts av Hoppe (1904) och Ljunggren (1904). Avgörande för att bemöta Berg (1903), som publicerats i en dagstidning, är att Berg hänvisar till sin artikel i en not i Nordiska studier (1904:268). Först sedan kritiken på det sättet offentliggjorts i ett vetenskapligt forum bedöms det som angeläget att bemöta (se Hoppe 1904:156 och Ljunggren 1904:2).

Hoppe, Otto 1904

Hoppe kommenterar kritiken i Beckman (1902) av SAOB:s uttalsbeteckning. Han finner det enastående för en vetenskaplig recension att Beckman endast beaktat de tidigare delarna av ordboken, bara en tredjedel av det utkomna. Hoppe erkänner inkonsekvenser men försvarar ordbokens djärvhet att inlåta sig på svårigheterna. Han yttrar bl.a. oenighet med Beckman i uttalet av några enskilda ord, försvarar redaktionens arbetsrutiner samt garanterar att uttalet blir föremål för noggranna överväganden. Han hänvisar till redaktionens samlade kompetens och att man använder frågelistor för att konsultera kompetenta personer. Redaktionens teknik för att citera ur lämplig källa förklaras, kryddat med spydigheter mot Beckman som under kort tid själv varit redaktionsmedlem och enligt Hoppe borde känna till förhållandena bättre.

Även mot Berg (1904) invänder Hoppe att han huvudsakligen tycks ha granskat ordbokens tidigare delar. Mot Bergs påstående att talspråket har försummat invänder Hoppe att detta, men inte slangen, tvärtom ägnas stor uppmärksamhet. Ordboken ger ju bruklighetsuppgifter vid varje betydelse. Om en sådan saknas innebär det att ordet är fullt brukligt i alla stilarter, alltså även i talspråket. Han betonar nödvändigheten att begränsa omfånget och anföra måttligt med såväl talspråks- som skriftspråksuttryck. Som garanti för att talspråket beaktas framhåller han att redaktionen har framstående kännare av svenskt talspråk samt att frågelistor används.

I fråga om Bergs kritik av excerperingen är Hoppe bitvis bitsk och yttrar sig sarkastiskt bl.a. om recensentens slutledningsförmåga. Han medger att det finns luckor i excerperingen, men att dessa är rimliga. Han beskriver excerperingen som grundlig och avvisar Bergs beskrivning av den som otillfredsställande, inriktad på författare i Svenska akademien, lokalpatriotiskt sydsvensk och löjligt liten för prosan. Han kallar detta obevisade, löjliga påståenden.

Hoppe ifrågasätter värdet av Bergs statistik över citerad litteratur, eftersom ingen kan kontrollera den då det inte uppges vilka ställen i ordboken som har undersökts. Hoppe betonar också att ordboken inte har åtagit sig att låta vissa författare vara representerade i viss proportion. Han meddelar att redaktionen har avhjälpt bristen att Almqvists och Strindbergs verk blivit för lite undersökta. Detta, säger han, har gjorts långt innan Bergs artikel utkom. Vidare erkänner han svårigheter att vid excerpering fånga in äldsta eller yngsta förekomst av ett ord. Han naglar fast recensenten vid misstaget att ha påstått att ordet *anklang* är orimligt sent belagt (Berg har läst fel i ordboken). Hoppe upplyser också att redaktionen gör specialundersökningar när ord misstänks förekomma i icke excerperad litteatur. Därför skulle det inte ha skadat om recensenten hade "gjort sig något underrättad om redaktionens arbetssätt, innan han uppträdde såsom undervisare". Hoppe manar till måttlighet i medtagande av ord, så att det beräknade omfånget inte överskrids. Om Bergs rekommendationer skulle ha följts, så skulle ordboken ha svällt ut i det oändliga.

Hoppe menar att Bergs artikel måste uppfattas som "partisak", dels genom att den har publicerats på Svenska akademiens högtidsdag, den tjugonde december, dels genom "artikelns hela läggning, dess rikedom på öfverdrifter, orimligheter, oriktiga uppgifter, obevisade och obevisbara påståenden, liksom dess fullkomliga saknad af hvarje erkännande". Att Bergs kritik har varit orättvis gör han slutligen troligt genom att hänvisa till berömmande omdömen som har getts av "kompetenta ut- och inländska granskare".

Berg, Ruben G:son 1904

Berg betonar i detta svar till Hoppe att hans kritik uteslutande gäller excerperingen.² I fråga om ordbokens beaktande av talspråket vidhåller Berg att redaktionsexemplen är få och torftiga, att fler skrifter som representerar ett vardagligt språkbruk borde ha valts och att det nord- och mellansvenska talspråkliga ordförrådet inte blir fullgott beskrivet p.g.a. redaktionens sydsvenska sammansättning. Han bestyrker detta med exempel på tvivelaktig eller saknad beskrivning. Han vidhåller också sitt påstående att poesin har fått för stort utrymme vid excerperingen och nämner förmenta skevheter. Han hävdar också att orddateringen har blivit fel som följd främst av att nyromantikernas skrifter inte har excerperats i rättmätig omfattning. Han ger många exempel på äldre belägg än ordbokens. Han återkommer också till, och stöder med exempel, att excerperingen tycks vara anlagd på författare i Svenska akademien och missgynna betydande författare. Han besvarar Hoppes anmärkning att han huvudsakligen skulle ha varit inriktad på de äldsta häftena av ordboken och förtecknar nu ord och uttryck som saknas i de senare.

Berg genmäler mot Hoppes försäkran att antalet sammansättningar med *arbetar-* skulle vara tillfyllest. Hoppe hade jämfört ordbokens antal med bl.a. äldre svenska ordböcker och funnit att SAOB har betydligt fler. Berg framhåller att de flesta *arbetar-*sammansättningar är bildade efter de jämförda ordböckernas tillkomst. Han visar vidare genom jämförelse med dialektologen Lundells ordlista hur ordboken har större andel sammansättningar med *ambra-*, *ande-* och *azur-* än med *affärs-*, *alkohol-* och *arbetar-*. Med detta och med uppräknig av några medtagna resp. saknade sammansättningar stödjer Berg sitt påstående att SAOB gynnar poesin och försummar det allmänna språkbruket.

Ljunggren, Evald 1904

Evald Ljunggren, som presenterar sig som f.d. fast anställd medlem av ordboksredaktionen, tar nu till orda i en broschyr. Skälet till att han går i polemik är detsamma som Hoppes, nämligen att Berg har luftat kritiken mot ordboken i en vetenskaplig skrift (festskriften till Adolf Noreens femtioårsdag, där Berg yttrat sig om ordbokens excerpering och hänvisat till artikeln i DN (Berg 1903)).

² Det är anmärkningsvärt att ingen vid det här laget, vare sig kritiker eller ordboks-företrädare har klargjort begreppen *excerperad* resp. *citerad litteratur*. Det görs först i Ljunggren (1905) (se nedan). Inte heller har det påpekats att antalet språkprov ur en källa kan variera högst avsevärt.

Ljunggren tecknar bakgrunden sålunda: "En ung språkman, Dr Ruben G:son Berg [...] menar sig ha upptäckt luckor, förbiseenden och lokalpatriotism i ordboken. Och härmed tror han sig berättigad att beteckna den såsom förfuskad." Det går enligt Ljunggren som en susning genom en del av pressen.

Ljunggren invänder mot Bergs anklagelser och säger att talspråket inte har blivit försummat, även om det enligt Ljunggren borde ägnas större uppmärksamhet. Som stöd ger han exempel på litteratur där ordboken hämtar exempel på vardagligt språk. Han erkänner att ordet *arbetarpress* borde ha tagits med men menar att ordbokens 75 sammansättningar på *arbetar-* står sig väl i jämförelse med den holländska ordbokens motsvarande 18.

Ordbokens höga andel citat ur poesi försvarar Ljunggren bl.a. med att poesin har sitt eget ordförråd (*ambra, arla, azur*), sina egna ordformer (*ban* i.st.f. *bana*) och egna ordbetydelser. Dessutom upplyser den ibland om ords uttal, är djärv med nybildning och fasthåller döende ord. Den är också lätt att komma ihåg och kan därför tänkas påverka vårt språk i högre grad än prosan.

För att bemöta Bergs påstående att ordbokens urval av författare och böcker är högst otillfresställande resonerar Ljunggren om några excerperade verk. Han erkänner att Almqvist och Strindberg är intressanta men förnekar att de skulle vara de ur ordbokens synpunkt viktigaste författarna. Strindberg, som enligt Ljunggren förvisso ännu inte har excerperats i önskvärd omfattning, har ofta ett personligt språk som gör honom mindre intressant för en ordbok som beskriver allmänt språkbruk.

Bergs statistik över citerad litteratur menar Ljunggren vara missvisande. Han presenterar en egen som visar delvis annorlunda resultat, bl.a. för de yngre författarna. Ljunggren diskuterar också några författare och försvarar eller förklarar varför de är rikligt citerade. Bergs påstående att Stockholms- och arbetarpressen skulle vara försummad bemöter Ljunggren med statistik över citerade tidningar i det s.k. C-häftet. Han försöker vidare förlöjliga Berg som gjorde en lista med ord som saknas i ordboken. Han granskar orden i detalj och menar att listan upptar mest kuriosa som inte bör ha plats i en ordbok.

Bergs påstående att tidskriften *Phosphoros* och tidningen *Polyfem* skulle vara förbigångna bemöter Ljunggren med att räkna upp var i ordboken de är citerade. Han resonerar också lite småspydigt kring frågan om fosforisternas (nyromantikernas) ordskapelser har beaktats i önskvärd utsträckning.

Ljunggren, liksom Hoppe, framhåller med skoningslös tydlighet att Berg vid ett tillfälle (i fråga om *anklang*) har tagit källans utgivningsår för beläggsår. För övrigt erkänner han redaktionens svårigheter många gånger att finna äldsta språkprovet men menar att ordboken har

kommit långt i sina ansträngningar. Berg misstänks ha kritiserat av annat än sakliga skäl, och hans kritik är av mikroskopisk betydelse. Ljunggren beklagar slutligen att ordboks kritik i Sverige inte bedrivs som i England, där varje nytt häfte av Oxfordordboken har uppmärksamats med referat och erkännande anmälningar.

Berg, Ruben G:son 1905

Berg vidhåller sin mening från artikeln i DN 1903 att det hittills ukomna av SAOB rörande beläggsår m.m. är "i väsentliga stycken misslyckadt". Han framför åsikten att ordboken bör behandla vår egen tids språk fylligare och inskränka 1500- och 1600-talsspråket och poesins. Han kritiserar åter SAOB:s val av sammansättningar och ger exempel på sådana som är tvivelaktigt förbigångna (*affärshemlighet, affärsprincip, affärssynpunkt, arbetardemonstration, arbetarorganisation, arbetarpress* "m.fl.") och sådant som med orätt har tagits med (*andeläpp, anemonkransad*). Han återkommer till enskilda ord som han saknar i SAOB. Han meddelar förstabelägg för många ord (oftast ur nyromantiska källor) som är äldre än vad SAOB uppger och upprepar att "SAOB:s datering är absolut missvisande".

Som svar på Ljunggrens beskrivning av statistiken i Berg (1903) presenteras nu en grundligare. Han har räknat alla citat av ett antal författare från A till *Bemärkansvärd* (4000 spalter). Det visas bl.a. att Wirsén (framträdande ledamot av Svenska Akademien) är den mest citerade av alla levande författare och att han har uppmärksamats mer än dubbelt så mycket som Strindberg. Minst uppmärksammade är Fröding, Hallström, Levertin och Selma Lagerlöf. Statistiken i Ljunggren (1904) kastas omkull.

Ljunggren, Evald 1905

I sitt andra genmäle karakteriserar Ljunggren först motståndaren Bergs debatteknik. Han bemöter sedan spetsigt och spydigt Bergs anmärkningar och lämnar långa, faktiska redogörelser för redigeringsprinciper, excerpering, citatfrekvens, beläggförhållanden o.dyl.

Ljunggren nämner indirekt och i förbigående den viktiga skillnaden mellan citat i ordboken och antalet excerperade språkprov som står till redaktionens förfogande.

Han resonerar kring sammansättningar och försvarar i stort sett ordboken mot Bergs kritik. Han visar att poesisammansättningar har blivit förhållandevis färre och prosasammansättningar fler i ordbokens senare häften men menar att Berg inte har haft tillräckliga belägg för

sitt kategoriska påstående att sammansättningar ur poetiskt språk skulle vara vanligare än sammansättningar i det gemensamma språket, riksspråket.

I fråga om 1600-talsord genmäler Ljunggren att de inte får bedömas efter deras värde för nutida språkkänsla och diskuterar ord som Berg anfört.

Ordbokens redigeringsprinciper förklaras, främst vad gäller val av representativa skrifter. Ljunggren ifrågasätter Bergs påstående att nyromantiska författare skulle vara förbisedda och diskuterar omständigheter kring andra enskilda författare eller verk. Han uttrycker i förbifarten att det kanske skulle vara viktigare för SAOB att ange tidpunkten då ett ord upptagits i allmänspråket hellre än ordets tillfälliga första belägg. Dock har ordboken enligt Ljunggren i huvudsak lagt mer vikt vid att hitta förstabelägg, men också beaktat krav att citera ur stilistiskt god litteratur. Han berör också främmande, främst tyskt inflytande samtidigt som han kommenterar Bergs listor med ord som saknas i ordboken eller kunnat dateras tidigare. Han framför då synpunkter på tidigare nyromantikers stil, särskilt ifråga om tyskans inflytande, och försvarar ordboken om den har varit försiktig med att använda nyromantisk litteratur. Dock menar han att nyromantikerna har gynnats i betänkelig grad. Ljunggren anser att Bergs ordförteckningar inte har mycket att bjuda och att ordbokens försummelser har varit ringa.

Statistiken över citatfrekvens i Berg (1904) granskas och jämförs dels med Berg (1903), dels med Ljunggrens egna beräkningar (1904). Fortfarande menar Ljunggren att ordboken inte drabbas hårt av Bergs anmärkningar. Bl.a. försvarar han att ordboken i viss mån uppmärksammar akademiska författare mer, eftersom planen är att undvika slang och dialekter. Han diskuterar också och förnekar att citatfrekvenser skulle tyda på sydsvensk lokalpatriotism.

Beckman, Natanael 1913

Artikelförfattaren hänvisar till polemiken ca 10 år tidigare och speciellt Ljunggren (1904), som önskade grundligare recensioner. Beckman förmodar att orsaken till att objektiva granskningar har varit få är att polemiken har kommit att föras i en hetsig ton. En annan orsak är att en verklig genomgång av en ordbok är en så krävande uppgift att den känns omöjlig.

Beckman nämner några allmänna brister hos ordboken. Den största är att boken är för stor och kommer ut för långsamt. Andra är att uttalsangivelserna är för detaljerade och etymologiredogörelsen för utförlig. Det av andra andagna att redaktionen ligger i Lund medför

enligt Beckman inga större brister. Vårre är redaktörernas dåliga arbetsvillkor, som gör att de söker tjänster med bättre lön och möjligheter till vetenskaplig meritering.

Beckman framhåller att redaktionen inte skulle förlora på att erkänna när misstag har begåtts. Enskilda förbiseenden är ju inte så viktiga som genomgående fel, varav han nämner ett par. Han anser sålunda att pietet mot det s.k. A-häftet (det 1870 enda publicerade resultatet av ett försök då att skriva ordboken – också kallad Hagbergs ordbok) har fått till följd att orden på A i den senare ordboken har kommit att innehålla stoff från den äldre på bekostnad av jämgott eller bättre material. Vidare efterlyser han en förkortning för den s.k. dansk-norskan (som senare kom att förkortas ”bokm.”, dvs. bokmål). Han framför sådana synpunkter på excerpningen som bär vittne om att han har arbetat på redaktionen och beklagar t.ex. att det inte blivit någon förbättring efter den i Beckman (1902) påpekade purismen i excerpingsanvisningarna, som lett till alltför unga belägg för de i alla fall behandlade romanska lånorden. Han kommenterar också kritiken i Berg (1903), som han menar är överdriven; ett ord som är daterat på 20 år när menar Beckman är bra daterat.

Författaren övergår till att ge råd om hur ordboken kan användas och har väl då tidskriften Verdandis läsekrets, sannolikt en intellektuell medelklass, i tankarna. Han skjuter också in några anmärkningar om språkprov och rekommenderar ordboken att redovisa talspråket fylligare genom att inte bara som nu ha redaktionsexempel som visar allmänt bruk utan också exempel med förklaring av typ ”antecknat från Stockholm”.

Pressreferat av polemiken

Polemiken mellan Berg (1903), (1905) och i viss mån Beckman (1902) å ena sidan och Hoppe (1904) och Ljunggren (1904), (1905) å den andra gav genljud i pressen, t.ex. Vetterlund (1904), Söderbergh (1904), Mjöberg (1904), Vetterlund (1905) och Mjöberg (1905), som refererade och tog ställning. Deras artiklar är engagerade och ganska noggranna i referaten. De kan vara ett utslag av ett genuint intresse för ordboken utanför en trängre krets under de första årtiondena. Även det faktum att Hoppe väljer att polemisera mot Berg (1903) i Pedagogisk tidskrift tyder på att lärarkåren uppfattades som en viktig användargrupp eller åtminstone att man fortfarande på redaktionen hoppades att så var fallet. Det rådde dock sannolikt delade meningar om hur värdefull ordboken var. I en artikel i tidningen Skolan (1/1901:235) uttalar Beckman (enl. Hoppe 1904:156 not) att ordboksarbetet i Lund är ”i reklamsyfte väl mycket uppskrutet”.

Kritikens resultat

Den allvarligaste kritiken som har framförts är den av Beckman och Berg. Har den beaktats och gett resultat? Sannolikt i viss mån. Bl.a. har uttalsangivelserna förbättrats och förenklats i fråga om tryckangivelser. Senare författare har uppmärksammats mer, inte minst Strindberg och moderna författare i varje senare tidsperiod, fast förkärleken för författare i Svenska Akademien höll i sig mycket länge. Möjligen tyder antalet excerpter av nyromantiska författare på att SAOB har varit känslig för Bergs kritik i den saken. Men också kritiken i Brate (1894), nämligen att ordboken inte upplyser om hur orden konstrueras, kan ha lett till att SAOB oftare ger sådan information, framför allt som upplysning att ordet används i det eller det uttrycket eller genom att anföra s.k. redaktionsexempel. Det är i allmänhet svårt att säga om förändringar har gjorts oberoende av kritiken, som resultat av erfarenheter vid redaktionen.

Varför inte mer kritisk granskning?

Ett av skälen till att SAOB inte har granskats i större utsträckning är nog ordbokens storlek, som förskräcker. Många är sysselsatta med verket, kunniga personer som behandlar ett obearbetat fält, och projektet har stora ekonomiska resurser. Så blir det i viss mån ett storverk (jfr Berg 1905:64), som förtar modet; allt förutsätts vara väl genomtänkt. Dessutom spelar det antagligen roll att ordboken inte är klar; man väntar tills allt är färdigt för en helhetsbedömning och tänker att det nu vore för sent att komma med förbättringsförslag. Att den glansomgärdade och mystiskt upphöjda Svenska Akademien är huvudman skrämmer sannolikt ibland till gapande beundran eller retar till hätskhet (jfr de flesta recensionerna resp. Berg (1903 osv.)). Att Svenska Akademien sitter på penningkistor varur stipendier och belöningar delas ut hämmar kanske också en öppen kritik. Detta är obevisbara antaganden, svåra att inte göra, men vördnad, kryperi och dess motsats har nog inte spelat den viktigaste rollen. Svenska Akademien skulle möjligen kunna komma till rätta med det olyckliga att SAOB är så obeaktad genom att ge stöd åt och uttryckligen uppmuntra en ingående granskning.

Man kan också anta att det intensiva försvar som ordboksredaktionen har uppbringat vid ifrågasättanden och angrepp har avskräckt. Ljunggren (1904) och (1905) försvarar ordboken i en bitvis arrogant och spydig ton. Han breder i (1904) dessutom på med två bihang till sin artikel, dels ett med anmärkningar mot Bergs "Monografi över prologen till Phosporos", dels ett som visar att en så stor språklig

auktoritet som Adolf Noreen har anledning att konsultera SAOB (Noreen skulle ha hittat äldre belägg att anföras i en uppsats betitlad "Vårt modersmål" om han hade anlitat ordboken och dess arkiv).

Enligt Osselton (1990) hade Oxford English Dictionary en kunnig granskare i Henry Bradley, som förstod både produktionsvillkor och användarnas behov. Om SAOB hade värnat saken hade kanske också den kunnat få dugliga granskare utöver Beckman, som nu framstår som den kunnigaste och skickligaste. Hans insats värderas inte efter förtjänst i den artikel där han bemöts (Hoppe 1904).

Ytterligare anledningar till att ordboken granskas dåligt är väl dels att den används måttligt, dels att intresset brister för de allmänna principerna för en historisk ordbok. Kritiken handlar mest om saknade eller för sent daterade ord. Beckman (1902), (1904) och (1913) är den ende som har gjort en kvalificerad, kritisk kvalitetsbedömning³, fastän han valt bara delar av ordboken och t.ex. inte granskar betydelsebeskrivningen. Den semantiska beskrivningen har nästan aldrig diskuterats av andra än redaktionsmedlemmar (se Eriksson (1975 och 1993) och Loman (1965)), inte heller lemmatisering eller användarvänlighet. En samlad, hela ordbokens innehåll omfattande vetenskaplig granskning har SAOB aldrig fått.

Man får hoppas att ordboken blir föremål för ett större intresse i framtiden. De som använder SAOB när de gör historiska studier eller av annat skäl läser äldre texter skulle kunna ge intressanta omdömen om nyttan. Det finns forskningsinriktningar som borde leda till större intresse för historisk lexikografi, t.ex. begreppshistorisk forskning i Reinhart Koselleks anda, den kognitiva semantikens studium av betydelseutveckling eller prototypsemantiken. Insiktsfull användning kan stimulera till klok granskning. Inom det s.k. ORDAT-projektet (se Malmgren 2000) har SAOB och dess webbaserade variant använts och kommenterats i ett flertal rapporter.

En bedömning ur användarsynpunkt av ordboken som faktaupplysare och som hjälp vid läsning är alltså önskvärd. För att åstadkomma en omfattande kritisk granskning som beaktar SAOB:s allmänna principer är det sannolikt nödvändigt med en uppdelning av ansvaret så att flera recensenter tar sig an var sin del av ordboksstrukturen. Som Beckman (1913) säger är en fullständig granskning övermäktig för en person. Ordboken i webbversion bör också recenseras. Den s.k. OSA-databasen (<http://spraakdata.gu.se/saob/>) är den ordboksversion som det "slås upp" mest i. Den är en stor tillgång och förtjänar uppmärksamhet för att utveckla sin användbarhet.

³ Se dock inledningsavsnittet om bedömningen av redaktionsarbetets omläggning i Ekwall (1925a och b) och (1926).

Litteratur

Recensioner, anmälningar, polemik o.d.

- Beckman, Natanael 1902. Anmälan av häfte 1–20 i *Göttingische gelehrte Anzeigen*. Nr. 10, 796–805.
- Beckman, Natanael 1904a. Några ord om rytmisk betoning. I: *Nordiska studier tillagnade Adolf Noreen*. Uppsala, 129–135.
- Beckman, Natanael 1904b. En akademisk dementi. I: *Pedagogisk tidskrift*, 208–210.
- Beckman, Natanael 1913. Rec. i tidskriften *Verdandi*. 31, 36–52.
- Berg, Ruben G:son 1903. Svenska akademiens ordbok. I: *Dagens Nyheter*. (B) 20/12 1903.
- Berg, Ruben G:son 1904. Svar till Otto Hoppe. I: *Pedagogisk tidskrift*, 225–238.
- Berg, Ruben G:son 1905. Beriktiganden till Evand Ljunggrens "Svenska Akademiens Ordbok". I: *Språk och Stil* V, 64–77.
- Brate, Erik 1894. Svenska Akademiens ordbok. Rec. av häfte 1 i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven av Letterstedtska föreningen*. Stockholm: P.A. Norstedts och söners förlag, 74–83.
- Bååth, A.U. 1907. Kors och Tvärs. Anmälan i *Fyris* 4/1 1907.
- Ekwall, Eilert 1925a. Svenska Akademiens ordbok 1920–1924. I: *Svenska Dagbladet*. 9/3 1925.
- Ekwall, Eilert 1925b. Artikel i *Svenska Dagbladet*. 13/3 1925.
- Ekwall, Eilert 1926. Svenska Akademiens ordbok 1925. I: *Svenska Dagbladet*. 11/5 1926.
- Fries, Sigurd 1997. Livstecken från en 100-åring. I: *Västerbottenskuriren*. 24/6 1997.
- Gering, Hugo 1895. Rec. av A-fråda i *Zeitschrift für Deutsche Philologie*. Sid. 394–398.
- Cederschiöld, Gustaf 1907. Artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. 9/1 1907.
- GHT 1895. Anmälan av häfte 3 i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. 1/5 1895.
- Holm, Gösta 1985. Vägen genom *Sp*. Artikelserie i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, omfattande: 19 spalter om spiraler (24/12), Spetsfundiga barnmorskor (27/12), Spioner och talrör (28/12), Den nyttiga spenaten (29/12), Om spis och spisar (30/12) och Spola och spot (31/12).
- Holm, Gösta 1994. Strövtåg i en ordbok. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 1/3 1994.
- Holm, Gösta 1997. Från stå an till sulkylog. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 18/8 1997.

- Holm, Gösta 1999. 15 882 spalter med plats för S. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 3/10 1999.
- Hoppe, Otto 1904a. Ett par kritiker af Svenska akademiens ordbok. I: *Pedagogisk tidskrift*, 152–165.
- Hoppe, Otto 1904b. Svar till hr Nat. Beckman. I: *Pedagogisk tidskrift*, 210–211.
- Hoppe, Otto 1904c. Genmäle till Ruben G:son Berg. I: *Pedagogisk tidskrift*, 238–247.
- Johannisson, Ture 1946. Strövtåg i en ordbok. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 7/1 1946.
- Jonsson, Hans 1986. Ordboken och arbetslivet. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 13/1 1986.
- Lidforss, E. 1894a. Rec. I av häfte 1 i *Vårt Land* 7/4 1894.
- Lidforss, E. 1894b. Rec. II av häfte 1 i *Vårt Land* 10/4 1894.
- Ljunggren, Evald 1904. *Svenska Akademiens ordbok. Ett genmäle*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Ljunggren, Evald 1905. *Svenska Akademiens ordbok. Genmäle n:r 2*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri.
- Mjöberg, Josua 1904. Artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. 13/7 1904.
- Mjöberg, Josua 1905. Anmälan av häfte 29–30 och Ljunggren 1905 i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. 27/12 1905.
- Reinhammar, Maj 1998. Ståuppare efter drygt 100 år. Svenska Akademiens ordbok har stannat till vid bokstaven S. I: *Uppsala Nya Tidning*. 17/2 1998.
- Sandin, Gunnar 1986. Flera ord efterlyses. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 3/1 1986.
- SDS 1894. Rec. av häfte 1 i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 31/1 1894.
- Sigurd, Bengt 2002. Från svär till *talkumera*. I: *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. 29/9 2002.
- Stolpe, Jan 1993. Årets roligaste bok. I: *Expressen*. 7/11 1993.
- Söderberg, Herman 1904. Artikel i *Lunds Dagblad*. 6/6 1904.
- Vetterlund, F. 1904. Artikel i *Aftonbladet*. 13/6 1904.
- Vetterlund, F. 1905. Anmälan av Berg (1905) i *Aftonbladet*. 5/7 1905.
- Vising, J. 1894. Rec. av häfte 1–2 i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. 5/9 1894.
- Wadstein, Elis 1895. Rec. av häfte 1 i *Arkiv för nordisk filologi XI. Ny följd VII*, 374–384.
- Widmark, Gun 1994. En hundraårig ordbok. Strutshöner och studenter. I: *Uppsala Nya Tidning*. 3/2 1994.
- Wulff, Fredrik 1893. Rec. av häfte 1 i *Svensk tidskrift*. 3:e årg., häfte 18,19.

Övrig litteratur

- Allén, Sture 1980. Hur djupt går SAOB? I: *Nysvenska Studier* 60, 119–129.
- Cederschöld, Gustaf. 1893. *Några meddelanden om Svenska akademis ordbok öfver svenska språket*. Lund.
- Christensen, Lisa 2002. Universitetssemantik och ordbokssemantik. I: *Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson den 28 februari 2002*. Stockholm: Norstedts, 24–39.
- Ekbo, Sven 1980. Reflections on some kind of information given in historical dictionaries. I: W. Pijnburg & F. De Tollenaere (eds.) *Proceedings of The Second International Round Table Conference on Historical Lexicography*. Dordrecht: Foris Publications, 303–319.
- Eriksson, Ulrik 1975. Om betydelse, betydelseanalys och betydelsebeskrivning. I: *Kring en ordbok. Festskrift till Sven Ekbo*. Stockholm: Norstedts, 1–45.
- Eriksson, Ulrik 1993. Koloss på lerfötter. I: *Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson*. Stockholm: Norstedts, 16–33.
- Hast, Sture 1983. Om SAOB:s material. I: *Nysvenska Studier* 63, 55–84.
- Hast, Sture 1993. SAOB och dess likar. De fyra stora historiska nyspråkliga germanska ordböckerna. En kort redogörelse och jämförelse. I: *Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson*. Stockholm: Norstedts, 55–84.
- Hellberg, Staffan (red.) *Vad står i SAOB?* (Färsk forsk 6) Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet. 1984.
- Hjelmqvist, Th. 1893. *En ny källa för vår fosterländska odling, några anteckningar om Svenska akademis ordbok*. Lund.
- Hjelmqvist, Th. 1894. *Om begagnandet av Svenska akademis ordbok*. Lund.
- Jonsson, Hans 1975. "Passivum med intransitiv betydelse" och genera verbi i svenskan. I: *Kring en ordbok. Festskrift till Sven Ekbo*. Stockholm: Norstedts, 73–105.
- Jonsson, Hans 1981. Ekeblad och SAOB. I: *Nysvenska Studier* 61, 134–138.
- Jonsson, Hans 1983. Om historisk lexikografi typ SAOB. I: *Nysvenska Studier* 63, 127–158.
- Lindqvist, Sven 1978. *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb*. Stockholm: Bonniers.
- Lundbladh, Carl-Erik 1994a. Grammatik i SAOB. I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring. Festskrift till Ulf Teleman*. Lund, 189–198.

- Lundbladh, Carl-Erik 1994b. SAOB som vetenskaplig ordbok. I: *Språk och Stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 4 Ny följd, 189–195.
- Lundbladh, Carl-Erik 1995. Avledninga i Svenska Akademiens ordbok. I: *Nordiske studier i leksikografi* 3. (Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 7.–10. juni 1995. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 3.) Reykjavík, 265–273.
- Lundbladh, Carl-Erik 2001. Medan kunden rakas växer skägget. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6. (Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 2001. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7) Tórshavn, 221–226.
- Lundbladh, Carl-Erik 2002. Betydelseförändring och definitionsformler. I: *Alla ord är lika roliga. Festschrift till Lars Svensson den 28 februari 2002*. Stockholm: Norstedts, 106–117.
- Loman, Bengt 1965. Betydelseanalys (kap. 3) resp. Nya uppgifter för historisk leksikografi (kap 5). I: Sven Ekbo & Bengt Loman: *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, 32) Stockholm: Läromedelsför-lagen.
- Malmgren, Sven-Göran 2000. *Projektet Det svenska ordförrådet utveckling 1800–2000. Utgångspunkter*. Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet.
- Mattisson, Ann-Christin 2001. Behandlingen av ord på *-erska* och *-inna* i SAOB. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6. (Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 2001. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7) Tórshavn, 241–245.
- Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen*. Uppsala. 1904.
- Osselton, Noel Edward 1990. The History of Academic Criticism. With Reference to Major Dictionaries. I: *Wörterbücher. Ein Internationales Handbuch zur Lexicographie*. Hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.1) Berlin, New York: Walter de Gruyter, 225–230.
- Sigurd, Bengt 1986. Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd: *Svenska Akademien och svenska språket*. Stockholm: Norstedts, 143–231.
- Stille, Per 2001. Sammansättningar i ordboksarbetet. Med utgångspunkt från *teater*. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6. (Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 2001. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7) Tórshavn.

- Stille, Per 2002. Redaktionsexempel i SAOB. I: *Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson den 28 februari 2002*. Stockholm: Norstedts, 152–168.
- Svensson, Lars 1991. Om SAOB:s material och en bibliografisk databas. I: *Nordiske studier i leksikografi* 1. (Rapport fra Konference om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991. Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 2.) Oslo, 369–379.
- Wendt, Bo 2001. Multifunktionalitet hos prepositionen *till*. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6. (Rapport fra Konference om leksikografi i Norden 2001. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7) Tórshavn, 397–403.
- Wendt, Bo 2002. Prepositionernas grammatik i SAOB. I: *Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson den 28 februari 2002*. Stockholm: Norstedts, 181–192.

Flerspråkiga juridiska ordböcker

1. Fackordböcker och översättning

Juridiska fackordböcker ägnar man sig företrädesvis åt när man skall sätta igång och översätta juridiska texter eller som en följd av det. Problem vid översättning av juridiska texter leder nämligen mer eller mindre omärkligt fram till lexikologiska och lexikografiska frågeställningar. Det sker av olika orsaker. För det första är det som skall översättas – en oenhetlig juridisk terminologi – inte tillräckligt avgränsat från allmänspråket, för det andra kan de översättningsproblem vi träffat på lösas bara med hjälp av juridiska ordböcker (Mattila 2002:739). Det är därför nödvändigt att reflektera över grundvalarna för lexikologisk aktivitet och över framtidsperspektiven för den.

Juridisk översättning sker i regel mot bakgrund av flera ofta mycket olika rättssystem som skall uttryckas på flera olika språk. Dessutom översätter man t.ex. i EU-länderna juridiska texter till olika språk inom ramen för en enhetlig men inte fullbordad EU-rätt, och när det gäller att skapa en enhetlig rättsterminologi för det mångspråkiga EU uppstår det terminologiska frågor. En motsats till detta utgör språk som används för att beskriva flera olika rättsordningar (tyska, engelska, franska) och flerspråkiga nationella rättssystem (t.ex. i Finland och Belgien). Så länge det inte finns något enhetligt referenssystem för olika rättsspråk kommer frågor kring juridisk lexikologi och frågor kring lexikografi att vara ett av de centrala forskningsområdena när det gäller juridisk översättning (Galdia 2003b:4).

2. Lexikografiska problem

Det ligger nära till hands att ty sig till ordböcker när man ställs inför problem vid översättning av juridiska texter. På grund av detta behov inom fackkretsar har det sammanställts många olika juridiska fackordböcker (Mattila 1999:809). De lexikografiska principer som författarna till sådana publikationer implicit eller explicit iakttar är mycket varierande och i sin mångfald måste de förklaras (Lundmark 1999:59). Att undersöka de principer som hittills tillämpats vid redigeringen av juridiska fackordböcker är ytterst nödvändigt också med tanke på att de lexikografiska problemen i samband med flerspråkiga juridiska ordböcker hänger ihop med de fackspecifika

juridiska förutsättningarna, något som å andra sidan påtagligt försvårar det teoretiska och praktiska arbetet på detta område.

Kännnetecknande för de flesta fackordböcker som finns tillgängliga på marknaden idag är att de är tämligen provisoriska till sin karaktär. Författarna verkar snarare ha försökt uppfylla praktiska tidsmässiga krav än att problematisera lexikologiska och lexikografiska spörsmål. En sådan inställning är rentav förståelig i ljuset av den forskning som hittills bedrivits: det har tills vidare inte framlagts något klart och teoretiskt välunderbyggt koncept för hur en juridisk ordbok bör se ut. Forskningen och förlagsvärlden har dock under de senaste åren utvecklat nya arbetsmetoder som torde kunna bidra till att föra diskussionen om lämpliga lexikografiska principer för flerspråkiga juridiska ordböcker framåt.

3. Sammankoppling av lexikografiska och juridiska problem

Hittills har man utgått ifrån att en ordbok som redigerats på fackspråkliga grunder principiellt kan stödja sig antingen på begrepp eller på termer (Manuila 1981:58). En ordbok som utgår från fackbegrepp kan utarbetas antingen i form av en encyklopedi, där begreppen definieras och kommenteras, eller som en klassifikation, där fackbegreppen från ett visst område innehållsligt ordnas eller listas enligt logiska eller ontologiska principer. För begreppsorienterade ordböcker används också benämningen *thesaurus*, som avser ett mycket omfattande verk, oftast en utförlig encyklopedi, där uppslagsorden är alfabetiskt ordnade. I en *thesaurus* kan dock också termer och inte bara begrepp tas med.

Facktermer dokumenteras i ordböcker, ordlistor, glossarier, termlistor samt i *thesaurusar* (numera också elektroniska) sammanställda på olika vis. När det gäller rättsspråket är det framför allt följande typer som är relevanta:

- ordförteckningar/ordlistor med korta definitioner och orden ordnade alfabetiskt eller enligt klass
- glossarier, som för det mesta innehåller mindre brukliga eller mindre kända facktermer och som ofta förekommer i anslutning till vetenskapliga avhandlingar, varvid facktermerna också definieras eller kommenteras utförligare än i ordlistor
- termlistor, som mestadels innehåller termer från en viss vetenskapsgren ordnade systematiskt och utan definitioner.

De praktiska behoven leder ofta till att denna typologiska indelning inte gäller enskilda ordböcker och att blandformer är vanliga. Detta faktum behöver inte nödvändigtvis ses som något negativt, men det

tydliggör de praktiska behov som måste tillgodoses genom det lexikografiska arbetet. Forskningen kan dock inte oreflekterat acceptera alla de lösningar de praktiska behoven lett till utan måste tvärtom ställa frågan i vilken grad de verkligen motsvarar faktiska problem och i vilken grad de är uttryck för vetenskapligt ohållbara föreställningar om översättning av juridiska texter (Galdia 2002a: 5).

En flerspråkig juridisk ordbok behöver inte nödvändigtvis vara ett hjälpmedel med uppslagsorden alfabetiskt ordnade. Den alfabetiska uppställningen skymmer ofta de semantisk-systematiska kopplingar mellan juridiska termer som vore ytterst informativa för användaren (beträffande begreppsordböcker se Hausmann 1985:368). Det är visserligen möjligt att genom hänvisningar och förklaringar vid de enskilda uppslagsorden kompensera denna brist. Men att försöka åskådliggöra semantisk-systematiska grupptillhörigheter inom ordförrådet i en alfabetiskt ordnad fackordbok så att det skulle tillgodose användarens behov lyckas sällan. Semantisk-systematiskt utformade fackordböcker som presenterar ordförrådet t.ex. inom avtals- eller försäkringsrätt används gärna i praktiken. Att tydligare än förr försöka åskådliggöra de här kopplingarna vid utarbetandet av lexikografiska verk löser dock inte problemet med klassificeringen av lemmen i problematiska fall, dvs. när rättssystemen är inkompatibla. En semantisk-systematiskt uppställd ordbok är när allt kommer omkring bara ett praktiskt hjälpmedel och inget instrument för tillförlitlig dokumentation av lexikal ekvivalens inom flera fackspråk.

Största delen av de juridiska fackordböckerna klassificeras som "restricted (special) dictionaries" i motsats till "general dictionaries" eftersom de baserar sig på en språklig variant som är empiriskt fastställd eller förmodad (Zgusta 1971: 204). Detta behöver dock inte betyda att de dokumenterar uteslutande fackvokabulär. Det är tänkbart och ändamålsenligt att ta med ordklasser och uttryck som visserligen inte hör till fackordförrådet men som ofta används i förbindelse med fackord och som därför representerar fackordförrådet i en vidare bemärkelse. I sådana fall vore det dock önskvärt att tillfälligt fackartat bruk av icke-fackuttryck anges och markeras klart i ordboken.

De juridiska ordböckerna uppkom ur ordlistor med motsvarigheter på ett främmande språk. Ordböcker av det slaget var förteckningar över de mest använda begreppen och inte en dokumentation över det juridiska fackordförrådet. Några reflexioner kring sambandet mellan de begrepp som listades och det rättssystem de ingick i förekom sällan, för att inte tala om vilka följder vilseledande angivelser emellanåt kunde ha. Författarna diskuterade visserligen ibland de fackspråkliga aspekterna på det ordförrådet de behandlade men gick inte in på specifikt rättsliga och lingvistiska frågeställningar som sambandet mellan olika rätts- och språkssystem. Så står det t.ex. i förordet till *Dictionary*

of *Legal and Commercial Terms (English-German)*, London, 1983, s.V av Alfred Romain:

The language of law is closely interrelated with the language of economics and of the business, at least in the fields of trade, money and banking, insurance and commercial associations. Legal language also boards on technology, for instance in the fields of patents. The relationship of legal language to the state and to political matters – administration, democratic institution, foreign relations – is obvious. This dictionary is intended to be comprehensive within this scope, including recent developments, also taking into account the many legal terms overlapping with those in common parlance. The development of law in England for a thousand years continues to be mirrored in present-day English and its American outgrowth; this explains why many terms and expressions of former times have also been included.

I det här förordet tas specifikt juridiska översättningsproblem inte upp. Svårigheten med att föra över ett rättssystemets fackbegrepp till ett annat rättssystemets fackspråk diskuteras inte. Därvidlag handlar det inte bara om en brist hos det citerade förordet utan också om ett lexikografiskt problem i själva ordboken. För användaren blir den här försummelsen särskilt graverande i fråga om lemman eller rättsbegrepp som är centrala inom ett rättssystem men som inte förekommer i den funktionen i ett annat. T.ex.:

Rechtsgeschäft n juridic act, legal transaction, legal act, act of party, private act, also: contract, dealing or transaction; ... (Romain 1985).

Ingen av de betydelser eller förklaringar som författaren anger motsvarar tillnärmelsevis betydelsen hos termen *Rechtsgeschäft* inom det tyska civilrättssystemet, något som dock inte framgår av artikeln. I denna ordbok utnyttjas ofta förklaringar som på grund av de allmänt hållna formuleringarna inte fångar kärnan i det främmande rättsbegreppet:

writ gerichtlicher Befehl ... Schriftstück.

Den historiska bakgrunden och den specifika betydelse denna speciella skrivelse har för "common law" förklaras inte (jfr *writ* i David (1978: 327); Heinrich (1971:17); Hiltunen (1990:14). Ibland förekommer det att relevanta kvalifikationsproblem varken anges eller antyds, t.ex.:

trust Vertrauen n, Treuhand f, ... Trust.

Här saknas i synnerhet angivelser om de sakrättsliga verkningar en "trust" har (jfr *trust* i Ferid (1986:146, 153f). Ibland är angivelserna

förvirrande på grund av mängden heterogen information som ges för ett uppslagsord, exempelvis:

administrator Verwalter m, Beamter m, gerichtlich eingesetzter Nachlaßtreuhänder (=N), Intestatnachfolgeabwickler m, (in diesem Sinne Nachlaßverwalter = N) Nachlaßpfleger m (bes bei Intestatserbfolge), Kurator m.

De många olika tyska motsvarigheterna till *administrator* gör inte en översättares uppgift lättare, i synnerhet som han eller hon förses med förklaringar som "gerichtlich eingesetzter Nachlaßtreuhänder" eller en neologism som "Intestatnachfolgeabwickler", som väl knappast ens följer den tyska språknormen, i stället för att få ett behövligt rättsbegrepp. Inom tysk materiell rätt skulle *administrator* motsvaras antingen av *Testamentsvollstrecker* 'testamentsexekutor' eller *Nachlaßverwalter* 'boutredningsman' (Ferid, 1986: 394). Begreppet "administrator" ger alltså upphov till felaktiga konnotationer om det översätts till tyska med hjälp av arvsrättsliga termer, eftersom det av en sådan översättning inte tydligt framgår, att begreppet inte har någon exakt motsvarighet inom tysk arvsrätt. En lösning för den här exempelartikeln vore att ge en förtydskad motsvarighet, t.ex. *administrator* – *Administrator*, och förse artikeln med en tydlig förklaring om att arvet inte tillfaller arvingarna direkt i det angloamerikanska rättsystemet utan enligt rättsordningen går antingen till en "executor" som utsetts av rätten, eller om testamente saknas till en "administrator" som fungerar som personlig representant för arvlåtaren (Ferid 1986:392). En sådan teknik används redan, närmare bestämt just i sådana fall då en översättning av ett främmande rättsbegrepp med en rättsterm ur det egna rättssystemet skulle ge vilseledande associationer och det är möjligt att bilda en neologism som inte utgör något allvarligare brott mot språknormen. En neologism ger nämligen användaren signaler om att ett översättnings- och kvalifikationsproblem föreligger. Tillgrips existerande terminologi vid översättning skymmer problemet lätt.

Utifrån det lexikografiska material som hittills presenterats kan man konstatera att juridiska ordböcker också måste ha som uppgift att göra användaren medveten om fackspecifika egenheter. Alltid när det är nödvändigt måste den historiska kontexten (som vid *writ*), det rättsystematiska sammanhanget (som vid *Rechtsgeschäft* eller eng. *consideration*) eller kvalifikationsproblemen (som vid *administrator* eller *trust*) anges eller indexerats, då en explicit förklaring ofta inte är möjlig på grund av ordbokens praktiska egenskaper. I problematiska fall bör också litteraturanvisningar kunna ges som lösning på kvalifikationsproblem. Om det inte är meningsfullt att ge en översättning, som t.ex. vid *administrator*, så gör man det inte. I stället tillgrips ett översättningslån eller en neologism och översättningen

motiveras i form av en kommentar om den rättssystematiska innebörden hos lemmat. De ovan framställda kraven kan förefalla överdrivna men är absolut nödvändiga om den flerspråkiga juridiska ordboken skall hålla måttet i praktiken.

4. Juridiska facklexikografiska strävanden i Finland

I Finland kan man inte minst tack vare att myndigheterna är tvåspråkiga blicka tillbaka på en lång tradition av två- och flerspråkiga juridiska ordböcker (Kemppinen 1999:363). Redan 1881 utkom en finsk-svensk ordlista över myndighetsterminologi *Ruotsalais-suomalainen virkakielen sanasto* ['Svensk-finsk kurialordlista'] utgiven av det finska litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura). Ordlistan vidareutvecklades av en kommitté inom den kejsrerliga senaten och utkom, även nu utgiven av finska litteratursällskapet, under namnet *Ruotsalais-suomalainen laki- ja virkakielen sanasto / Svensk-finsk lag- och kurialterminologi*. I den lilla boken på bara 89 sidor finns främst fackbegrepp listade. På sina ställen förekommer dock också verb och till och med hela fraser som enligt redaktionskommitténs uppfattning i och för sig hade hört hemma i en allmän ordbok men som på grund av sin frekvens i förvaltnings- och domstolsspråket har tagits med. Redaktionskommittén hade också som strävan att utveckla det finska rättsspråket, något som framgår av förordet (här i [modern] svensk översättning):

Detta verk bygger på en materialsamling som Kirjallisuuden Seura låtit trycka och som är sammanställd på grundval av lagboken och förordningarna och en del andra källor. Vid redigeringen har kommittén blivit allt mer övertygad om att det finska språket är ett gångbart redskap inom alla de områden som hör till kommitténs arbetsfält, även om många olika ord ibland används för samma begrepp. Den största nyttan med ordlistan torde vara att den kan bidra till att finskan kanske i högre grad än vad som annars vore fallet befästs i fråga om användningen av ord och fraser som inom lag- och ämbetsspråket, så kallade *termini technici*. För att bidra till att skapa större enhetlighet har kommittén i allmänhet valt ut ett enda av de ord eller uttryck som språket kan uppvisa för ett och samma begrepp. Två eller fler finska betydelser har angetts bara då det varit påkallat på grund av dialektskillnader och i de fall då kommittén ansett att det ord som varit i bruk varit så illa utformat att den försökt introducera ett annat förslag.

Kommittén har alltså haft språkvård för ögonen och har bidragit till standardiseringen av det finska rättsspråket.

Svenskans inflytande på finskan är därvidlag uppenbar:

abandon abandonni, meriwakuutetun omaisuuden luovutus
abandonnera abandonnita, luovuttaa meriwakuutettua omaisuutta
acceptera akseptata, hyväksyä wekseli; a-s till betalning i Helsingfors hyväksytään maksettawaksi Helsingissä.

Inte bara explicit juridiska begrepp togs med, t.ex.

backstugusittare, -hjon mäkitupalainen, möckilainen

utan också latinska fackuttryck som exempelvis

curam agens kirkkoherran-wiran hoitaja

och verb

förhjelpa; f. ngn till dess rätt, saattaa l. auttaa jku hänen oikeutensa l. oikeutensa nautintoon.

Ett verk som blivit särskilt känt är dock Y.J. Hakulinens *Suomalais-ruotsalais-saksalainen lakikielen sanakirja hakemistoineen* ['Finsk-svensk-tysk juridisk ordbok med register'], som kom ut 1944 i Helsingfors. En förbättrad upplaga kom ut i Borgå 1974 under titeln *Uusi lakikielen sanakirja. Laki ja liikekielen sanasto. Suomi-ruotsi-saksa* ['Nya juridiska ordboken. Lag- och affärsspråksvokabulär. Finsk-svensk-tysk']. Ordboken ger både svenska och tyska motsvarigheter till de finska lemmarna, det senare ursprungligen för att göra finsk rätt mera känd utanför Skandinavien (Hakulinen, 1944: s. V). Vidare är det värt att notera att riktningen inte längre är från svenska till finska och tyska utan att finskan är utgångsspråket. På sextio år har alltså det finska rättsspråket vidareutvecklats och stabiliserats i så hög grad att det fungerar som verktyg för att hantera ett rättssystemets komplexitet. I vissa fall har författaren, med stöd av finska litteratursällskapet (SKS) språkkommitté, stannat för att skapa neologismer, t.ex. *varhennuspäiväys* 'antedatering' och *myöhennuspäiväys* 'postdatering'. Hakulinen utgår ibland från mycket vida begrepp inom rättsspråket och tar med ord som *aika/tid/Zeit*, *alkoholipitoinen/alkoholhaltig/alkoholhaltig*, *alkukieli/originalspråk/Ursprache*. Rättssammanhanget åskådliggörs emellanåt med fraser, tex. *tarjous on tullut perille oikeassa ajassa/anbudet har kommit i rätt tid/ der Antrag ist rechtzeitig zugegangen* (för uppslagsordet *aika*), ibland däremot, som t.ex. för *alkoholipitoinen* anges det inte. Också vissa allmänna verb lemmatiseras, t.ex. *alkaa* 'börja', varvid dock endast den fackspråkliga användningen anges, t.ex. *vanhentuminen alkaa, vanhentumisaika alkaa kuluäpreskriptionen börjar löpa/die Verjährung beginnt*. En användare som inte kan finska kan med hjälp av artikeln inte dra en

direkt slutsats om vad uppslagsordet betyder. Annorlunda förhåller det sig med verb med regelrätt juridisk betydelse som t.ex. *aiheuttaal/förorsaka/verursachen*. För dessa ges den regelrätta verböversättningen före frasmaterialiet. Vidare ingår artiklar som *aikaansaaminen/åstads-kommandel/Zustandekommen, Erzielen, Herbeiführung* och *aikayksikkö/tidsenhet/Zeiteinheit*, som knappast kan klassificeras som rättsliga begrepp även om de förekommer ibland i juridiska texter. På det hela taget är den förhärskande tendensen i Hakulinens ordbok att lexem som är vanliga i det juridiska språket tagits med även om de inte kan anses vara regelrätta rättsbegrepp i snäv bemärkelse.

Däremot söker man förgäves efter begrepp som "positive Forderungsverletzung" eller "Drittschadensliquidation" som är en utmaning för varje översättare av juridiska texter. I fall där det för den juridiska översättaren handlar om begreppsliga motsvarigheter ger ordboken för det mesta bara omskrivningar av begreppsinnhållet, t.ex. *vireillepanokeino, -tapa – sätt för anhängiggörande – Art der Herbeiführung der Rechtshängigkeit, der Erhebung einer Klage*. Vilken den funktionella motsvarigheten till det finska fackbegreppet är inom den tyska rättegångsterminologin anges dock inte.

Rättsligt relevanta lexem tas upp också i icke fackspråkliga ordböcker. I förordet till *Suomalais-venäläinen sanakirja* ['Finsk-ryska ordbok'], Moskva 1977, skriver författarna I. Vahros och A. Scherbakoff (här i svensk översättning):

Vid översättningen av finska ord och uttryck har författarna försökt hitta så stil- och nyansmässigt exakta motsvarigheter som möjligt för att stil och expressiv nyans i mån av möjlighet skall framgå. Ytterst svåra att översätta till ryska är ord som speglar begrepp inom det finska administrativa och samhällspolitiska livet. Författarna har i dessa fall mycket ofta blivit tvungna att ty sig till beskrivande översättningar och lägga till erforderliga lämpliga förklaringar för ryska användare.

I jakten på ekvivalenter inom det juridiska fackområdet försöker sig författarna alltså på beskrivningar. Så är fallet t.ex. för *oltermanni* 'ålderman' (historiskt):

oltermanni / 4 hist 1 (ammattikunnan vanhin) stárosta m céha (t.gild'ii) (v Fin.). 2 (kylänvanhin) sél'skij stárosta (v Fin.).

Beskrivningen av fackbegreppet förmedlar betydelsekärnan hos det finska begreppet och även den sociala funktionen hos "oltermanni" anges. Dessutom ges ryska översättningsekvivalenter som kan utnyttjas i en text som skall översättas. Efter det finska lemmat finns flera angivelser som preciserar ordet grammatiskt, stilistiskt och kontextuellt. De ryska förklaringarna är utformade så att de kan användas som ekvivalenter. Ett sådant tillvägagångssätt borde användas allmänt också

i fackordböcker, eftersom det på ett mycket ekonomiskt sätt erbjuder förklaringar som är användbara som översättningar samtidigt som det utesluter språknormsbrott och intetsägande förklaringar av typen *Intestatnachfolgeabwickler* som inte är acceptabla som ekvivalenter. Typologiskt skulle I. Vahros och A. Scherbakoffs ordbok klassificeras som allmänordbok. På grund av sin lexikologiska och lexikografiska underbyggnad är den vad gäller framställningen överlägsen många specialarbeten.

Vad gäller tysk-finska ordböcker har frasologiska fackordböcker fått allt större tyngd. De viktigaste exemplen på detta är *Liikekielen sanakirja suomi-saksa* av Outi Steuer och Liisa Tiittula (1983) och *Kauppakirjeenvaihdon lausesanakirja suomi-saksa* av Hannu Teräs och Kaius Sulonen (1967). Den senare innehåller ett urval av 4500 uttryck med tyska motsvarigheter som är centrala inom handelskorrespondens.

För att karakterisera lemmat använder man sig både av metoder som är välkända ur andra ordböcker och av kontextprov. Dessa består mestadels av en hel sats på utgångsspråket med översättning till mål-språket (jfr *illustrative quotations* i Landau 1991:166). Det förekommer alltså inga definitioner utan bara kontextprov och ur dessa skall användaren själv sluta sig till betydelsen, m.a.o. det riktiga bruket av ordet. Detta tillvägagångssätt befriar författarna från arbetet med besvärliga och bristfälliga definitioner som ändå är för snäva eller för vida. Användarna förses med autentisk och empiriskt framtagen kontext som visar hur ett lexem används i stället för med föreställningar, ofta författarens egna, om hur ett uttryck skall användas. För mindre avancerade användare med annat modersmål är metoden dock förbunden med nackdelar. De blir tvungna att försöka sluta sig till betydelsen hos ett uttryck enbart utifrån kontext. Illustrativa exempel är till särskilt stor hjälp om det utgångsspråkliga lemmat i fråga om ordklass och syntaktiska egenskaper inte motsvarar ekvivalenten på målspråket, t.ex. Steuer & Tiittula (1983):

päämies (vertreten; i,a-e) seuraavan edustussopimuksen osapuolet ovat Martin Schröder edustajana ja Kauppakumppanit Oy päämiehenä / die Vertragspartner des folgenden Vertretungsvertrages sind Herr Martin Schröder als Vertreter und Kauppakumppanit Oy als vertretene Firma
['parter i följande representationsavtal är MS som representant och K som huvudman'].

Vidare fungerar det bra för att åskådliggöra användningen av polysema lemmat (Teräs & Sulonen 1967):

liike die Firma, -en, das Geschäft, -e, das Haus, -er, der Betrieb, -e; liike (toiminimi) nauttii suurta arvonantoa (ks. myös yritys)/ die Firma steht in hohem Ansehen
[firman har gott anseende]

Att ge kontextprov i lexikografiska arbeten av ovan diskuterade typ är dock vanligt bara i problematiska fall.

Ett försök av ett nytt slag utgör den femspråkiga glossaren *Tuomioistuinsanasto* ['Domstolsordlista'] (2001), som hänför sig till domstolarnas verksamhet i Finland. Den metodik som använts i den är ägnad att bilda grundval för en ytterst omfångsrik och uttömmande framställning över det relevanta juridiska ordförrådet. Ordboken baserar sig på ett koncept som är mycket användbart, också för databehandling, där terminologiska aspekter inom rättsspråket behandlas på flera språk ur såväl juridisk som lingvistisk synvinkel.

Ovan diskuterade arbeten har för det mesta kommit till genom mer eller mindre intuitiva undersökningar av finskt juridiskt språk. I Finland saknas tills vidare en omfattande lexikografisk framställning över det juridiska språket, en *Thesaurus Linguae Iuridicae Fennicae*, som kunde utnyttjas både för enspråkiga analyser och vid redigeringen av flerspråkiga ordböcker. I ett sådant verk kunde finskt juridiskt språk kartläggas både diakront och synkront och det skulle inkludera juridiskt språkmateriel utgående från innehållssidan och inte från uttrycksidan. Om rättsinformatisk teknologi utnyttjas kan en nästan obegränsad mängd sakinformation (språkexempel, definitioner, litteraturhänvisningar) läggas in, och även rättsterminologi på andra språk. Som situationen ser ut i dag vad gäller rättslexikografiska arbeten över finskan skulle det gälla att infria de krav som ställs också på andra håll (Mattila 2002:536).

5. Kontextsensitiva ordböcker

Moderna lexikografiska arbeten tenderar att i allt högre grad beakta kontexten när artiklarna till de enskilda uppslagsorden utarbetas. Den nederländsk-spansk-nederländska juridiska ordboken påminner redan i hög grad om en lexikologisk studie genom att fackordförrådet åskådliggörs i sin kontext (Oosterveld-Egas Repáraz & Vuyk-Bosdriesz (ed.) 1990). Ordboken ger inte bara kontext för lemman på ett sätt som gör det lättare att använda dem i satser utan den förmedlar även juridiska fakta i den mån det behövs för översättning. Makrostrukturen i ordboken har kommit till genom att lemmalistor tagits in från existerande ordböcker, från enspråkiga ordböcker, genom ett urval på basis av en utvärdering av juridisk litteratur och genom att vardagsspråkliga uttryck tagits med, t.ex. holländska *nader* 'närmare' och *uitvoering* 'export'. Kontextangivelserna ges med hjälp av syntagmer; hela satser förekommer inte av tekniska skäl. Uttryck som är karakteristiska för nederländskt rättsspråk markeras särskilt (t.ex. *waterhouding*). Nederländskan utgör utgångspunkten för den concep-

tuella ramen och för de juridiska faktaupplysningarna. Ordboken dokumenterar på ett föredömligt sätt det nederländska och det spanska rättsspråkets status. Den råkar dock av tekniska skäl ut för begränsningar som knappast kan lösas med traditionella lexikografiska metoder. Det har inte varit möjligt att ta med hela satser eller textprov, utan kontexten anges syntagmatiskt eller antydningssvis och måste rekonstrueras av användaren eftersom den har abstrakt form. Vidare har det inte varit möjligt att beakta både det nederländska och det spanska receptionsperspektivet; ordboken är principiellt sammanställd från nederländsk utgångspunkt. De juridiska faktaupplysningarna, slutligen, har kunnat tillhandahållas bara genom markeringar vid de enskilda uppslagsorden; hänvisningar till facklitteratur, illustrerande exempel eller encyklopediska förklaringar har inte gått att få med. Problemen med den nederländsk-spanska ordboken tydliggör de lexikografiska problemen med en flerspråkig juridisk ordbok. En dokumentation av rättsspråket kan fylla den praktiska funktionen som översättningshjälpmedel optimalt först när den facklexikaliska kontexten återges genom textprov och hänvisningarna till juridiska data stöder sig på ett omfattande textmaterial.

I och med att datorn gjort sitt intåg i den moderna vetenskapen har också de lexikografiska metoderna förändrats (Landau 1991:272–293). Nya tekniska procedurer har framför allt gjort det möjligt att i mycket större omfattning ta med kontext och textprov och även teoretiskt informationsmaterial. I databanker av det slag som också kan fungera som ordböcker kan en mängd information inkluderas: juridiska kärnbegrepp (substantiv, adjektiv, verb), juridisk fraseologi, andra fenomen inom juridiskt språkbruk som kan fogas till de enskilda kontexterna och textsorterna och rättsspråkliga textstrukturvarianter. Databanken är till skillnad från de lexikografiska verk som hittills framställts en dynamisk materialsamling. I den kan en stor mängd information lagras, tas fram och kombineras. Därigenom är svårigheten med var i ett statiskt lexikografiskt material man skall lägga in element från olika juridiska områden redan övervunnen. Det är i gengäld nödvändigt att arbeta ut metoder för hur urval skall göras och hur det lagrade materialet skall bevaras.

Den traditionella lexikografien har genomgått talrika innovationer i och med de nyaste lexikografiska arbetena och projekten med de flerspråkiga juridiska ordböckerna. Det som först och främst märks är att den gräns mellan ordbok och encyklopedi som hittills iakttagits så strängt nu har upphävts (beträffande det traditionella synsättet jfr Landau 1991: 6: "Dictionaries are about words, encyclopedias are about things.") och att definitionens roll har försvagats i och med att det kommit in fler exempel på hur lemmat används i kontext och kotext. Vidare har det visat sig att databanker – så snart redskap för

selektion och administration av de lagrade texterna står till förfogande – är ägnade att bidra med fler positiva förslag om hur man principiellt skall lösa översättningsproblem med hjälp av juridiska fackordböcker. I det läget är det tillrådligt att den lexikografiska forskningen koncentrerar sig på databanksprojekt och bygger under dem med teoretiska argument. Andra lexikografiska försök verkar idag med hänsyn till den snabba utvecklingen inom informatiken mindre relevanta. Så snart de motsvarar de fordringar modern lexikografisk forskning ställer bör sådana emellertid föras in i en databank.

Den utveckling de flerspråkiga juridiska ordböckerna hittills uppvisat, alltså att kontexten ges större tyngd genom språkexempel och textprov och genom att hänvisningstekniken har förbättrats, innebär en bestående förbättring av ordböckernas brukbarhet för den praktiskt orienterade användaren. En ordbok som sammanställts i den formen motsvarar de ändrade anspråk modern lexikografi ställer, dvs. att lemmarna definieras eller karakteriseras i sin kontext.

En ordbok som däremot begränsar sig till kontextangivelser dokumenterar visserligen den fackspråkliga användningen av lexemen utifrån språkssystemet men bortser från problemet med inkompatibla rättssystem. Den lämpar sig därför inte heller som hjälpmedel för problematiska översättningsfall. I regel undviker fackordboken kvalifikationsuppgiften för inkompatibla begrepp genom att helt enkelt utelämnar problematiska ord och därmed låtsas att det inte finns några problem.

Om frågeställningarna kring de flerspråkiga juridiska ordböckerna beskrivs ur juridiskt perspektiv kommer man tillbaka till grundproblematiken, som hänger samman med språk- och rättssystemet. Om man hänvisar till detta beroendeförhållande innebär det samtidigt att man utvidgar det nödvändiga undersökningsperspektivet med rättslingvistiska aspekter. Den komplexa problemställningen förutsätter att man beaktar de resultat som hittills nåtts inom rättslingvistik – som ju fortfarande befinner sig i utveckling – och den verifierar än en gång hur nödvändigt det är att utveckla en rättslingvistik som utgår från empiriskt material och praktiska problem.

Litteratur

- David, R. 1978: *Les grandes systèmes de droit contemporains*. Paris.
 Ferid, M. 1986: *Internationales Privatrecht*. Frankfurt a.M.
 Galdia, M. 2003a: Juridisten tekstien kääntäminen erityisesti suomalais-saksalaisen vertailun näkökulmasta [’Översättning av juridiska texter med särskild jämförelse mellan finska och tyska’]. I: *Lakimies* 2003/1, 3–22.

- Galdia, M. 2003b: Rechtsvergleichendes Übersetzen. I: *The European Legal Forum* 1/2003, 1–5.
- Hakulinen, Y. J. 1974: *Uusi lakikielen sanakirja. Suomi-ruotsi-saksa* ['Nya juridiska ordboken. Finsk-svensk-tysk']. Porvoo.
- Hausmann, F.J. 1985: Lexikographie. I: C. Schwarze, D. Wunderlich (eds.) *Handbuch der Lexikologie*. Königstein /Ts, 377–411.
- Heinrich, D. 1971: *Einführung in das englische Privatrecht*. Darmstadt.
- Hiltunen, R. 1990: *Chapters on Legal English*. Helsinki.
- Kemppinen, K. 1999: Lakikieli ['Lagspråk']. I: *Encyclopaedia Iuridica Fennica*, 7. vol. Helsinki, 363–366.
- Landau, I.S. 1989: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge.
- Lundmark, Th. 1999: Über die grundlegende Unmöglichkeit ein juristisches Wörterbuch mit der Zielsprache Englisch zu erstellen. Ein Plädoyer für eine Rechtszyklopädie. I: de Groot/Schulte (eds.) *Recht und Übersetzen*. XXXX, 59–65.
- Manuila, A. 1981: *Progress in Medical Terminology*. Basel.
- Mattila, H. 1999: Oikeussanakirjat ['Juridiska ordböcker']. I: *Encyclopaedia Iuridica Fennica*, vol. 7, 809–815.
- Mattila, H. 2002: *Vertaileva oikeuslingvistiikka* ['Kontrastiv rättslingvistik']. Helsinki.
- Oosterveld-Egas Repáraz M.C./ Vuyk-Bosdriesz (eds.) 1990: *Juridisch Woordenboek Nederlands-Spaans met register Spaans-Nederlands*. XXX
- Romain, A. 1983: *Dictionary of Legal and Commercial Terms English-German*. London.
- Romain, A. 1985: *Dictionary of Legal and Commercial Terms German-English*. London.
- Tuomioistuinsanasto* ['Domstolsordlista'] 2001. Helsinki.
- Vahros I./ Scherbakoff A. 1977: *Suomalais-venäläinen sanakirja* ['Finsk-rysk ordbok']. Moskva.
- Zgusta, L. 1971: *Manual of Lexicography*. The Hague/Paris.

Översättning från tyska: Nina Martola

Bengt Sigurd

Svenska Akademiens ordbok har passerat S!

A new volume (nr 33) of the Dictionary of the Swedish Academy has been published. The dictionary is known for its long time of publication – it was started in 1892 and has just reached the letter T – and the review article gives a survey of the history of this unique project and comments on the latest volume. It is observed that the articles keep to the standards of the previous volumes and that it is hard to find any missing words, missing meanings or mistakes. The future of the dictionary has recently been discussed because of financial and editorial problems. It is difficult to find and keep an expert staff of editors these days. The Swedish Academy has now decided that the dictionary is to be finished by 2017.

Ett nytt häfte av Svenska Akademiens ordbok (SAOB) har utkommit och därmed är det trettio tredjebandet (SVÄR-TALKUMERA) färdigt. Det motiverar några kommentarer om bandet och om denna stora historiska ordbok känd för sin långsamma utgivningstakt. Den startade 1892 och har först nu kommit in på T.

En vanlig fråga när det gäller SAOB har under alla år varit: ”När blir den färdig?” Pelle Holm, legendarisk ordbokschef 1942–1957 som också gav ut *Bevingade ord*, brukade svara: ”Om 30 år” och tillägga med ett underfundigt leende: ”Det har jag alltid sagt”. Efter många utredningar (se Sture Allén i Allén, Loman & Sigurd 1986:240 ff), där årtalen 2035 och 2045 nämns som slutår om man håller nuvarande takt, har Svenska Akademien nu bestämt att SAOB skall bli färdig 2017. En överslagsberäkning baserad på Svenska Akademiens ordlista (SAOL) visar att det finns ungefär en sjättedel av alfabetet kvar. Redaktionen får helt enkelt rätta sig efter akademiens beslut och uttrycka sig så kort och skriva så snabbt att slutåret 2017 stämmer. Det innebär säkert begränsningar i valet av ord, i exemplifieringen och i betydelseanalysen, men inte alla läsare kommer att klaga över det.

SAOB möttes med entusiasm när de första häftena kom år 1892 – antalet prenumeranter var 2389 år 1893 – konungen hade själv beställt fem exemplar. SAOB nådde över 3000 exemplar kring sekelskiftet 1900 men prenumerantskaran har sedan minskat och är nu under 1000. Man trycker dock fortfarande 1200 ex. Eftersom SAOB numera också finns på Internet (på adressen <http://spraakdata.gu.se>) så är det onödigt att skaffa boken om man inte har speciella skäl. Flera av dem som har de tidigare banden – kanske t.o.m. i den gyllene originalbindningen – vill nog fortsätta att köpa de tryckta häftena för att kunna ställa nya band vid sidan av de gamla som redan täcker tre hyllmeter – och spekulera i ett stigande bibliografiskt värde.

Det är uppenbart att initiativet att ge ut en stor ordbok fick stor respons i slutet av 1800-talet. Den historiska och jämförande språkforskningen åtnjöt stor prestige och väckte intresse för svenska språket och dess historia. Svensk Lärartidning prisade företaget som ett nationellt verk icke minst för folkskolan och meddelade att Göteborgs skolstyrelse verkställt subskription för samtliga folkskolor.

Man måste erkänna att intresset för SAOB har svalnat betydligt och dess framtid är t.o.m. under diskussion. Det har förekommit notiser i dagspressen om ekonomiska problem och problem på redaktionen. Patentverket vill inte längre stödja SAOB genom att obligatoriskt annonsera i Post- och Inrikes tidningar vilket varit den ekonomiska grunden för SAOB. Kontakter om finansieringen har enligt uppgift förekommit mellan Svenska Akademien och Kulturdepartementet. Att arbeta som ordboksredaktör framstår inte som så lockande idag. Under 1900-talet var SAOB en eftersökt arbetsplats och en rad professorer i svenska och nordiska språk arbetade en tid inom ordboksredaktionen. Det finns så många andra intressantare arbetsmöjligheter inom Högskolan numera och SAOB betraktas på sina håll som en museal verksamhet, vilket den egentligen också är.

SAOB torde vara världens största historiska ordbok – säkert också den som hållit på längst. Första häftet trycktes som nämnts 1892, men Svenska Akademien hade försöksvis börjat arbeta på den kort efter instiftandet av Akademien år 1786. Att ge ut en ordbok var en av Akademiens primära uppgifter (SAOB:s historia behandlas detaljerat i Allén, Loman & Sigurd 1986).

Det som kännetecknar SAOB är det stora material som man tar ansvar för, dvs. excerpter (lappar med exempel) ur texter från 1521 till idag, närmare 8 millioner lappar. Det är en del av detta material en ordboksredaktör får i sin hand när han skall skriva en artikel om ett ord. Ett ord kan representeras av hundratals lappar, exempelvis gamla kärnverb som *få, göra, gå, lägga, se, säga, sätta, tala*, ned till några tiotal eller endast ett enstaka belägg. Det kan ta månader att skriva en artikel, men även ett ord som bara finns belagt på en excerptlapp kan bereda redaktören tidsödande huvudbry. Redaktörerna arbetade länge på ackord baserat på hur många lappar han eller (numera också) hon behandlade, men det systemet är numera avskaffat.

Behandlingen av lapparna resulterar i en strängt formaliserad artikel där man först ser uppslagsordet med uttal och genusuppgifter (inklusive variationer). Uttalsuppgifterna ges enligt ett fonetiskt system som fungerar hyggligt, men numera inte används någon annanstans. I genusuppgifterna hänger genussystemet med maskulinum och femininum kvar. Det fanns i äldre svenska men förekommer numera bara dialektalt. Därefter följer uppgifter om variationer i ordets form (formparentesen), formen kan variera starkt på grund av den långa

tidsrymd som behandlas – stavningen var ju inte standardiserad i äldre tid. Kontrollen av alla uppgifter och citat från källor är minutiös och sköts av särskilda assistenter.

Efter formparentesen kommer en etymologisk parentes samt sedan den största och viktigaste delen som är betydelseanalysen med stödjande exempel ur litteraturen, ofta uppdelad på flera moment med undermoment. Kravet att behandla denna långa tid på omkring 500 år gör att analyserna kan bli mycket omfattande och svårlästa för den som inte speciellt vill studera språkets förändringar. För ordboksredaktören är det ett stort problem att sortera upp beläggen på olika betydelsemoment och ordna dem helst så att den äldsta och mest grundläggande betydelsen kommer först, variationer av den därefter ordnade så att närliggande betydelser kommer nära varandra. Man ser ofta korshänvisningar mellan olika moment. Huvudmassan av texten i SAOB utgörs av exempeltext och när det krävs förkortning talas det ofta om att minska antalet belysande exempel – även om de av många anses vara det enda levande i ordboken.

Det nya bandet SVÄR-TALKUMERA

Det senaste bandet visar att man hållit den beskrivningmall som initierades i slutet av 1800-talet. Det är sant att det har hänt mycket inom språkvetenskapen och lexikografin under de senaste 100 åren, men det gör det inte motiverat att ändra den beskrivningsmetod som SAOB med små variationer använt med framgång för sina speciella syften. Den historiska inriktningen av SAOB gör att den moderna synkroniska lingvistikens svårigheter är svårare att tillämpa. Redaktionen har tagit till sig datatekniken för ordbehandling och sökning i databaser.

En läsare frågar sig naturligen omedelbart vad som menas med *talkumera*, men behöver inte känna sig obildad eftersom SAOB uppger att ordet *numera* är utdött. Det betydde: beströ med talk. Men man frågar sig kanske också om det är nödvändigt att ha med ett sådant fackspråksord som bara förekommit inom boktryckeri, men redaktören har varit generös.

Ett annat fall som kanske inte var nödvändigt att ta med är: moment 2 under uppslagsordet *sy* spalt S 15464. Det enda belägget är: *Faderdråparer, och barnemördarers syys i en lädersäck, tilhopa medh Ormar, Schroderus Comenius 669 (1639), och kommentaren "utlöst av (l. möjligen felaktigt för) sy in"* visar att redaktören tvekat. Om man vill förkorta arbetet kan man nog underlåta att ta med vissa tveksamma belägg och försvara sig med att SAOB:s uppgift inte är att behandla samtliga excerptappar utan att beskriva det svenska språket.

Band 33 erbjuder en provkarta på ord från livets alla skiften. Om man till äventyrs inte vet var ordet *talor* kommer ifrån kan man få kompetent svar i SAOB, där det står att ordet kommer av medeltidslatin *talarius*, med betydelsen: som hör till l. har avseende på anklarna, till *talus*, ankel, av ovisst ursprung. I artikeln finns ett välfunnet exempel, nämligen: "De svarta kaftanerna, talarerna, infördes vid Lunds Universitets doktorspromotioner av förre rektorn, Philip Sandblom, antagligen för att inte heller han trivdes i frack" (DN 20/2 1970, s. 8).

Slår man upp ordet *tafatt* finner man två artiklar. Den ena behandlar det adjektiv som är utvecklats av *tag* och den fornsvenska formen *fa* motsvarande modern svenska *få*, alltså ungefär liktydigt med: som tar lite/dåligt. Den andra (med en helt annan betoning) behandlar leken och är en sammandragning av *tag fatt*. Man får där också hänvisningar till *pjätt* och *datt*. Ordet *datt* har i ett tidigt band fått en fyllig behandling med en målande beskrivning av hur leken går till. Den typen av beskrivning förekommer knappast längre i SAOB och kommer väl att bli ändå mera sällsynt i framtiden om det skall sparas på utrymmet

Blir man nyfiken på ordet *tachism* får man reda på att det kommer av franska *tachisme*, till *tache*, fläck och betecknar: "riktning inom bildkonsten där konstverk åstadkommes gm mer eller mindre slumpmässigt stänkande av färg på på duk l. dyl." Slår man upp *söpe* förklaras det med *supanmat* vilket i varje fall undertecknad måste slå upp vidare för att finna betydelsen: (tjock) flytande mat som ätes med sked, skedmat, soppmat. Ordet *särbo* finns naturligtvis med, enligt citat från DN 1974 bildat till *sambo*. Ordet *taliban* är fylligt behandlat med många exempel (de första från 1995).

Vill man studera konsekvensen i SAOB kan man slå upp likartade ord, t.ex. vindord som *nord*, *ost*, *syd*, de ord som SMHI använder som standard i sina rapporter. I SAOB sägs *syd* (spalt S 15479 moment 2) vara mindre brukligt och definieras med: vind från söder, sydlig vind, sunnanvind. Eftersom ordet *syd* används nästan dagligen i väderleksrapporter är inte det bruklighetsbetyget korrekt, men kanske menar SAOB att det är det fullt brukliga substantivet *syd* (moment 1) som föreligger i SMHI:s rapporter. Det är inte alltid så lätt att se vilket moment som är tillämpligt. Ordet *ost* har i SAOB ingen bruklighetsinskränkning alls (spalt O 1487). Spalt N 656 finns ett ord *nord* som definieras som vind från norr, nordanvind, nordan som fick brukligheten dött i SAOB 1947, vilket förvånar eftersom *nord* numera är standardordet för nordlig vind hos SMHI. Numera kan ju redaktionen också utnyttja det material som finns i databaserna hos Språkbanken och det skapar nya möjligheter att stödja de bruklighetsbetyg SAOB skall ge.

Ibland tillmötgår SAOB mycket högt ställda etymologiska krav. Det gäller t.ex. artikeln *sälg* där man haft tillgång till omfattande forskning, nämligen Sigurd Fries studier av nordiska trädnamn, till vilka det också hänvisas. SAOB hänvisar annars mera sällan till den vetenskapliga litteraturen. Formvarianterna och den etymologiska parenteserna upptar en halv spalt och har väl blivit oproportionerligt stor. SAOB har inte sänkt den etymologiska ambitionsnivån, men talar numera om besläktade ord snarare än rekonstruerade indoeuropeiska stjärnformer.

SAOB upptar nästan alltid de ord, fraser eller betydelsenyanser man själv kan komma på, men det är inte alltid så lätta att hitta dem i texten. Ordet *säkerhetsrisk* finns med och i det första belägget 1963 står ett välvalt exempel: *Wennerström betraktades som en "säkerhetsrisk"*. Ordet *säga* tillhör de större i detta band med sina 30 sidor och 19 olika huvudmoment. Moment 19 a är den högst speciella betydelse som finns i "Katten säger miau", moment 19 b den som föreligger i "Klockan säger tick-tack".

Sidorna i SAOB är förvisso inte så lätta att läsa med alla olika stilsorter, olika typer av siffror och alfabet och många betydelsemoment vart och ett belyst med några exempel med noggrant angiven källa. Man måste nästan vara ordboksredaktör för att kunna få ut all information. Man kan numera också använda de konkordans- och frisökningsprogram som finns på Internet. Det gör det lättare att söka på ord och fraser, men sökresultatet blir ofta också svåräst med alla parenteser och olika stilsorter.

SAOB utgör en oersättlig källa för kunskapen om svenska ords liv. SAOB är inte så känd och blandas tyvärr ofta ihop med den lilla blå boken Svenska Akademiens ordlista (SAOL). Men den som vill veta mycket om ords former, etymologi och betydelser under århundradena har i SAOB en källa som inget annat land har. Och de som besvarar allmänhetens språkfrågor i medierna har en auktoritet som de kan utnyttja.

SAOB är ett nationalmonument – en del av vårt svenska kulturarv – och måste få fortsätta att beskriva det svenska språkets historia till slutet av alfabetet. Det som är styrkan hos SAOB är dess språkvetenskapliga och lexikografiska expertis med kompetens inom olika språkperioder och olika språk. Inga datorresurser kan uppväga denna mänskliga kompetens. Ingen institution hade väl startat ett sådant projekt som SAOB idag och Svenska Akademien hade nog inte startat ordboken om man vetat att den skulle medföra sådana bekymmer och ta över 100 år. Man är tacksam att Svenska Akademien har hållit ut och hoppas att redaktionen får arbetsro, får behålla sina medarbetare och lyckas rekrytera nya så att man kan fortsätta med samma kvalitet till det planerade slutåret 2017.

Litteratur

Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd 1986. *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts.

Martin Gellerstam

Nya reseparlörer

Norstedts engelska reseparlör. Stockholm: Norstedts Ordbok 2002.
Norstedts franska reseparlör. Stockholm: Norstedts Ordbok 2002.
Norstedts italienska reseparlör. Stockholm: Norstedts Ordbok 2002.
Norstedts spanska reseparlör. Stockholm: Norstedts Ordbok 2002.
Norstedts tyska reseparlör. Stockholm: Norstedts Ordbok 2002.

Reseparlörer diskuteras sällan i vetenskapliga lexikografiska sammanhang. Detta är kanske inte så förvånande med tanke på att de inte ger djupare kunskap om ett språks ordförråd utan snarare är språkliga hjälpredor i främmande land. Ordet för dessa hjälpredor vittnar om deras praktiska natur: på engelska *travel phrase guide*, på tyska *Sprachführer*, på franska *guide de conversation*. Ändå har de vissa drag gemensamma med tvåspråkiga ordböcker: ofta innehåller de alfabetiska ordförteckningar med översättningar av ord, översatta exempelmeningar (ämnesmässigt ordnade, typ "Hos doktorn"), uttal, grammatiska uppgifter (vanligen i ett separat avsnitt) etc. Problemet är att kärnan i reseparlörer är brottstycken av text. Vad säger man när man går till doktorn och vad kan doktorn tänkas säga? Det är egentligen samma dilemma som lexikaliserats i historien bakom "Goddag yxskaff" – man vet kanske vad man själv kan behöva säga men dels är det svårt att fatta vad mottagaren på det främmande språket säger, dels kanske inte doktorn säger det som han eller hon enligt parlören förväntas säga. Denna svårighet har inte undgått parlörförfattarna. I Berlitz utgåva *Grekiska på resan* heter det i avsnittet om besök hos doktorn: "Uppriktigt sagt – vilken nytta har man av en parlör när man är allvarligt skadad eller sjuk? Den enda mening man då behöver är 'Hämta en läkare – fort!'".

Om äldre reseparlörer ibland med rätta kritiserades för osannolika brottstycken ur samtal (i min Litauisch-Deutsches Gesprächsbüchlein (1960) kan man läsa meningen "Ich habe zu viel Früchte gegessen und mir den Magen verdorben. Was empfehlen sie mir dagegen?") så tycks utvecklingen gå mot en parlörtyp med färre specialiserade dialoger och istället standardmeningar där man kan sätta in alternativa ord som förtecknas inom ett ämnesområde. En sådan profil har den samling reseparlörer som Norstedts har givit ut under de senaste åren med namn som *Norstedts engelska/tyska/franska/spanska/italienska reseparlör* (utgivna i samarbete med det tyska Ernst Klett Verlag). Resultatet

är en samling språkliga hjälpredor i vissa situationer som en turist kan tänkas hamna i (knappast "varje situation" som baksidestexten utlovar). Innehållet delas upp i följande huvudavdelningar som var och en ger exempel på ord, standarduttryck och meningar: Allmänt, Människor emellan, Se dig omkring, Resa med barn, Resa med funktionshinder, Logi, Äta och dricka, Sightseeing och utflykter, Aktiv semester, Nöjen, Shopping, Hälsa, Bra att veta A till Ö. Till detta kommer (exempelvis i den spanska reseparlören) en kort spansk grammatik och två ordlistor, en svensk-spansk och en spansk-svensk. Vad Klett Verlag bidragit med i samarbetet framgår inte men enligt uppgift från Norstedts rör det sig om det generella parlörkonceptet. För det redaktionella arbetet står olika team med medarbetare från Norstedts Ordbok som minsta gemensamma nämnare.

Grundritningen för de olika parlörerna är densamma men de skiljer sig naturligt nog åt av kulturella skäl: *Fish and chips* förväntar man sig finna i den engelska parlören men knappast *paella* och *Riojavin*. Andra exempel på kulturella skillnader: i den engelska parlören talas om *non-smoking area*, något som man inte hittar i de andra parlörerna (där man dock förväntas fråga sitt sällskap om man får röka). Sådana här implicita skillnader kombineras med explicita goda råd till turisterna. I den spanska parlören kan man t.ex. få följande upplysningar: "Går man ut tillsammans med vännerna till restaurangen brukar man dela notan jämnt mellan alla, oavsett vad man beställt." – "Man är inte tvingad att lämna dricks, men det är brukligt att man lägger en slant extra. Vill man lägga lite dricks lägger man den helt enkelt på det fat notan kom på. Om man inte väntar på växel är det sedan fritt att lämna lokalen.". Sådana nyttiga kommentarer förekommer olika frikostigt i olika parlörer.

Dialoger förekommer sällan i parlörerna – i de flesta ämnesområden ges några meningar som yttras av turisterna, t.ex. när det gäller inköp av kläder: "Kan ni visa mig ...", "Kan jag få prova", "Den passar bra" osv. I några fall, t.ex. återigen hos doktorn, förekommer en tänkt dialog, dock så att man av innehållet i utsagan får räkna ut vem som säger vad: "Var gör det ont?" – "Jag har ont här", "Var vänlig ta av er kläderna", "Jag är vaccinerad mot ...". I äldre parlörer ges sådana här dialoger som ett rollspel men detta har man uppenbarligen velat undvika i detta fallet. Huvudtenden tycks generellt vara att undvika den här typen av lite misskrediterade dialoger.

Parlörerna innehåller alltså kortare ordlistor, till och från respektive målspråk, ungefär 1200 ord i varje lista. Ordlistorna är ordnade efter principen av tvåspråkiga ordböcker så att listan som utgår från svenskan är tänkt för produktion och listan som utgår från det främmande språket är tänkt för reception. Många ord som saknas i ordlistorna ingår i parlörens kapitel, ordnade efter ämnesområde. Vill

man alltså veta vad spanska *caballa*, *lenguado* och *anguila* betyder, så får man gå till avsnittet med fisk och skaldjur. Detta är opraktiskt men ett totalt index kanske skulle ha blivit för omfattande. Ett alternativ vore att komplettera parlörerna med separata och något mer utförliga ordlistor som åtminstone innehöll det ordförråd som presenteras i parlören. En hastig jämförelse mellan parlörernas svenska del och Norstedts första svenska ordbok visar att ordlistan saknar vanliga ord som *tacksam*, *tag*, *tak*, *takt*, *tand*, *tank*, *tanke* (även om en del av dem kanske gömmer sig i parlörens ämnesordnade delar).

Allt som allt är Norstedts reseparlörer behändiga tillskott till floran av parlörer. Man undviker äldre parlörers alltför specificerade dialoger och leder läsaren vid handen med språkliga och allmänna råd och tips. Kanske skulle man inför nya upplagor fundera mera på samspelet mellan parlör och ordlistor.

Lars-Gunnar Larsson

Birgitta Romppanen: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. (Acta Wasaensia 91: Språkvetenskap 18.) Vasa: Vaasan yliopisto/University of Vaasa 2001. 365 s. ISBN 951-683-931-2. ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia). ISSN 1235-791X (Acta Wasaensia Språkvetenskap).

Under senare år har intresset för ordbokshistoria ökat vilket bl.a. resulterat i en rad för denna tidskrifts läsare välkända doktorsavhandlingar i nordiska språk, alltifrån Monica Johanssons (1997) undersökning av Lexicon Lincopense till Lennart Larssons (2003) undersökning av svenskan i en fyrspråkig vokabulär från 1705. Intresset för lexikografihistoria har emellertid inte begränsats till att gälla svenska språket: 2001 utkom Birgitta Romppanens doktorsavhandling *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*, som lades fram vid Vasa universitet. Finsk ordbokshistoria har studerats även tidigare. Ett arbete som måste nämnas särskilt i det sammanhanget är Osmo Hormias (1961) doktorsavhandling om källorna till Gananders ordbok; Hormia blev den förste professorn i finska vid Stockholms universitet 1965 och spelade en framträdande roll i det sverigefinska samhället. Romppanen har visserligen sina akademiska rötter i Hormias institution i Stockholm, men det är andra erfarenheter som lett till hennes val av avhandlingsämne: hon var huvudredaktör för *Suuri suomi-ruotsi-sanakirja/Stora finsk-svenska ordboken* (1997; hädanefter förkortad *Su-ru*), den ordbok som skulle ersätta Castrén. Hennes erfarenheter från praktiskt ordboksarbete ligger till grund för hennes avhandling och sätter också sin prägel på arbetet, på gott och ont.

Romppanens avhandling är disponerad i fem kapitel. I kapitel 1 (s. 10–77) presenteras på brukligt sätt arbetets utgångspunkter, syfte och hypoteser, lexikografisk terminologi samt material och metod. Det förhållandevis korta kapitel 2 (s. 78–94) söker se ordböckerna i deras historiska och samhälleliga sammanhang. Där beaktas inte endast skola och litterär produktion utan också sådana konkreta faktorer som pappersproduktion och böckernas distributionsmöjligheter. I det stora kapitel 3 (s. 95–299) går Romppanen så igenom den finska lexikografiska traditionen, ända från 1600-talet fram till och med dagens elektroniska ordböcker. Kapitel 4 (s. 300–312) ägnas en sammanfattande diskussion. Kapitel 5 (s. 313–321) utgör arbetets sammanfattning på engelska. Därefter följer käll- och litteraturförteckning (s. 322–365) och där hittar man även bilagorna 1 och 2 som består av ett

par tabeller som åskådliggör artikeltätheten i *Su-ru* (1997). Dessa tabeller borde hellre ha placerats i avhandlingens textdel, nu är de lösryckta ur sitt sammanhang. Ett annat diskutabelt förhållande är att Romppanen gör så flitigt bruk av sammanfattningar i slutet av ett flertal kapitel. Detta har blivit allt vanligare och kan säkert vara nyttigt om det används med måtta, men ändå undrar man om det verkligen är nödvändigt med så täta sammanfattningar som hos Romppanen. De tio sidorna 66–76 sammanfattas på åtta rader på sidan 77 och kapitel 3, som visserligen är det mest omfattande, innehåller totalt sju sammanfattningar av varierande längd. De talrika sammanfattningarna gör paradoxalt nog boken mer svåröverskådlig.

I stora drag kan Birgitta Romppanens doktorsavhandling sägas bestå av tre delar: ett inledande avsnitt och en genomgång av den finska lexikografiska traditionen, först fram till 1908 och slutligen för tiden efter 1908. På detta vis kan avhandlingen sägas bestå av tre ungefär lika omfattande delar. Gränsen 1908 kan motiveras med att det var det året Cannelins miniordbok byggdes ut till en handordbok med över 61 000 lemman (Romppanen s. 202). Om man jämför Romppanens uppgift med det som var ämnet för Osmo Hormias avhandling – ett studium av en enda ordboks källor, dvs. en uppgift som är snarlik t.ex. Lennart Larssons (2003) – inser man att Romppanen tagit på sig en utomordentligt stor och svår uppgift. Man kan därför knappast förvänta sig att hela undersökningen skall vara lika fullödig eller att Romppanen skall kunna ge lika mycket över hela den genomgångna tidsperioden.

Sitt syfte formulerar Romppanen (s. 11) övergripande och i ganska allmänna ordalag som att ”belysa hur de finsk-svenska ordböckerna utvecklats genom århundradena och hur ordboksstrukturen vuxit fram till den form den har idag”. Romppanen urskiljer ett antal perioder i lexikografins utveckling, där finska språkets ställning i lexikografiskt hänseende förändras i grunden: från att ha varit ett målspråk i latin-språkiga lexikon till att beskrivas i enspråkigt finska ordböcker.

Under perioden fram till mitten av 1700-talet har alltså finska ord fogats in i lexikon med latin som källspråk och svenska som målspråk. Finska har därmed seglat upp som ett extra målspråk i ordboken. Schroderus *Lexicon latino-scondicum* (1637) är det första exemplet. Samma tidsperiod ser också en rad svensk-finska parlörer avsedda att hjälpa svenskspråkiga tjänstemän till rätta i enspråkigt finska trakter, en funktion som illustreras av exempelsatser som ”Piga, Twätta mina strumpor, Pijca, pese minun Suckani” (Romppanen s. 190).

I ordböckerna från perioden 1745–1829 utvecklas finskan till källspråk. Av de tre viktigaste ordböckerna från denna tid blev emellertid en – Gananders *Nytt finskt lexicon* – outgiven och förelåg som handskrivet manuskript ända fram tills den gavs ut som faksimil 1937–

1940. Ändå försvarar denna handskrift sin plats i en lexikografisk tradition, eftersom den tydligen varit känd och utnyttjats av senare tiders lexikografer redan långt innan den publicerades. Sålunda utnyttjade Renvall Gananders manuskript för sin *Suomalainen Sanakirja* som kom ut 1823–1826 (Romppanen s. 142).

Ordböckerna från den följande perioden, som sträcker sig fram till 1903, är tvåspråkiga och finskan uppträder både som käll- och målspråk. Under denna period är ordboksproduktionen mycket hög med Elias Lönnrots finsk-svenska ordbok i två delar och med ca 200.000 lemman som det kanske mest kända verket. Även om åtskilliga av lemmarna är Lönnrots egna skapelser utan täckning i folkspråket rör det sig ändå om ett i många hänseenden viktigt lexikon. Från Lönnrots ordboksprojekt till senare tiders finns också en brygga. En av Lönnrots redaktörer hette Gustaf Cannelin, vars släktnamn skulle bli ett av de allra mest välbekanta i finsk lexikografi.

Perioden 1908–1998 karaktäriseras enligt Romppanen dels av de tvåspråkiga ordböckerna, dels av den enspråkigt finska lexikografins uppkomst. Namnet Cannelin börjar dominera. Gustaf Cannelins son Knut blev en mycket känd ordboksförfattare och han fostrade i sin tur sin son Aulis till lexikograf. "Mellan åren 1889 och 1998 har det utkommit totalt 112 [!] upplagor av vilka 83 upplagor är finsk-svenska och 29 svensk-finska ordböcker med Knut och/eller Aulis Cannelin som redaktörer" (Romppanen s. 177). Även om det i flera fall rör sig om omtryck torde rekordet vara svårslaget. Det mest genomgripande försöket att bryta med den cannelinska traditionen är utan tvivel *Suuri suomi-ruotsi-sanakirja/Stora finsk-svenska ordboken* (Su-ru 1997), som Birgitta Romppanen själv varit huvudredaktör för. En förutsättning för en ordbok av detta slag är emellertid den enspråkiga finska lexikografi som finska riksdagen fattade beslut om redan 1927. Under tiden 1951–1961 utkom *Nykysuomen sanakirja*, 'nufinskans ordbok', med Knut Cannelin som en av sina arkitekter (Romppanen s. 248). Ordboken kom ut i sex band om sammanlagt närmare 4600 sidor och 201.000 lemman. Redan 1990–1994 följdes den av den mer kortfattade och uppdaterade *Suomen kielen perussanakirja* (hädanefter förkortad *PS*). Denna ordbok skall vara både deskriptiv och normerande – en uppgift som verkar nog så motstridig – men den är enspråkig och på den bygger lemmaselektionen i *Su-ru* (1997). Kopplingen mellan enspråkig och tvåspråkig lexikografi måste ha lett till ständiga överväganden i det dagliga ordboksarbetet. Många besvärliga frågor döljs säkerligen bakom Romppanens beskrivning: "Vid redigeringsarbetet av *Su-ru* (1997) beaktades de specifika krav som en tvåspråkig ordbok ställer jämfört med en enspråkig, liksom det faktum att *PS* (1990–94) är en normativ enspråkig ordbok och *Su-ru* (1997) är en tvåspråkig finsk-svensk produktionsordbok, i vilken deskriptiviteten omfattar två

språk och i vilken ekvivalensen mellan två språk har satts i främsta rummet” (Romppanen s. 224). Detta spänningsfält mellan cannelinsk tradition, normativ enspråkig lexikografi och nyskapad finsk-svensk produktionsordbok hade man gärna läst ännu mera om, det är ett område där Birgitta Romppanen besitter unika kunskaper och erfarenheter. Frågan är om inte denna frågeställning ensam hade räckt som avhandlingsämne.

Det senaste skedet i ordbokshistorien kännetecknas av att ordböcker blir elektroniska. I sista avsnittet i det omfattande kapitel 3 behandlar Romppanen sådana ordböcker. Även här vet hon vad hon talar om: *Suru* finns också tillgänglig i denna form. På senare tid har kommersiella företag givit sig in i lexikografin och Romppanen granskar dem med kritisk blick. *Elektroninen suursanasto*, ’elektronisk storordbok’, utlovar rent av att den kan åstadkomma råöversättningar ”av orden i en sats eller ett dokument i A4” (Romppanen s. 290, not 306). Att en sats jämföras med en A4-sida verkar oroväckande och Romppanen test av sådana elektroniska översättningar ger närmast parodiska resultat: frasen *tulla miehen ikään* ’bli fullvuxen’ (ordagrant ”komma till mannens ålder”) blir i den elektroniska storordbokens råöversättning ”ankomma mansnamn som om” (Romppanen s. 295). Försäljningschefen för företaget i fråga säger till Romppanen att det ”pågår en kontinuerlig produktutveckling” (Romppanen s. 290). Det förefaller välbetänkt.

För att urskilja traditionens makt över lexikograferna undersöker Romppanen vissa bestämda ordboksartiklar i alla genomgånga ordböcker, nämligen *mies* ’man’, *maata* ’ligga’ och homonymerna *pyykki* ’röse’ och *pyykki* ’tvätt’. Ibland tar hon upp också några andra ord, bl.a. *musta* ’svart’. Detta visar sig vara ett tillräckligt finmaskigt nät för att fånga både brott i traditionen (t.ex. s. 218) och hörsamhet mot äldre ordböcker, en hörsamhet som inte endast gäller lemmaselektionen utan också valet av exempelsatser (t.ex. s. 229). Ordet *pyykki* ’tvätt’ är naturligtvis väl valt också därför att det belyser den sverigefinska varietetens ställning i ordböckerna; den finlandssvenska ekvivalenten är ju ’byk’.

En ordbok påverkas av det samhälle där den utarbetas. Det gäller bokens konkreta produktion lika väl som lemmaselektionen. Det sistnämnda illustrerar Romppanen (s. 233) elegant med ordet *bogvisir* som knappast skulle ha excerperats för en vanlig ordbok före september 1994 (då Estoniakatastrofen inträffade). Kapitel 2 beskriver bok- och pappersproduktionens förändringar på ett ambitiöst sätt. Det är långt ifrån betydelselöst att bokbindarna hade monopol på försäljning av bundna böcker under dryga 100 år (s. 82). Ökad läskunnighet och järnvägsbyggande (s. 91) påverkar naturligtvis både efterfrågan och utbud av böcker och förbättrad pappersproduktion har stor

betydelse (s. 201). Det är viktiga faktorer Romppanen lyfter fram på detta sätt. Ibland orkar hon emellertid inte hålla detta perspektiv i minnet och de ordböcker och ordboksartiklar hon undersöker tenderar då att leva sitt eget liv. I tabell 20 (s. 169 f.) förtecknas sammansättningar på *-mies* 'man' och antalet bland dessa som fallit ur bruk mellan Schroderus och *Su-ru*. Men att Schroderus är ensam om t.ex. ordet *Peidhi-mies* 'pikenerare' är väl som det skall vara? Bättre handeldvapen gjorde pikenerarna till ett föråldrat truppslag redan vid sekelskiftet 1700 (NE s.v. *pik*). (Som historisk term används idag *pikenieeri* för sådana soldater; NS.) Andra fall av obsoleta ord (*och yrkesgrupper!*) bildade dem *-mies* som andra led finns i tabell 28 (s. 194), bland dem *luttamies* 'färjkarl'; finns det någon mer sådan än Charon i våra dagar? En historisk okänslighet finner man på s. 85, där det heter att Finland "knöts närmare till Sverige" under Vasa- och stormakts-tiden. Där påstås det också att Greifswald blev svensk universitetsort 1648 "vid sidan av Uppsala, Lund, Åbo och Dorpat"; 1648 återstod ännu 20 år till grundandet av Lunds universitet.

Genomgående har Romppanen beskrivit de olika ordböckernas struktur i form av tabeller. Där framgår lemmaformen, huruvida böjnings- och uttalsuppgifter tas med, vilket metaspråk som används osv. Det är alldeles utmärkta sammanfattningar som ger en mängd information på ett översiktligt sätt. Möjligen hade hon kunnat hitta på en bättre benämning på dem än "hypotesschema" (t.ex. s. 152, 180).

En intressant fråga som Romppanen (s. 231–233) tar upp är i vilken utsträckning könsfördelningen i redaktörsstaben påverkar lemmaselektionen. Materialet till *Nykysuomen sanakirja* excerperades av 19 män och 1 kvinna och även bland redaktörerna var männen i bastant majoritet. Av redaktörerna för *PS* var endast huvudredaktören man. I frågan hur detta påverkat ordboken kommer nog inte Romppanen så nära något svar, vilket hon är medveten om. Till en del beror det på vagheter t.ex. i definition av vad som är att anse som ett typiskt manligt område. Till en del beror det också på att Romppanen inte trängt så djupt som man önskat. Hon jämför lemmorna i *PS* med dem i *Su-ru*, men hon redovisar inte hur många kvinnor och män hon haft i sin redaktionsstab vid *Su-ru*. Dessutom har hon endast angivit de båda ordböckernas lemmor av specialterminologisk natur i absoluta tal (tabellerna 35 och 36), men det är uppgifter om den procentuella andelen i den totala mängden lemmor som hade varit förutsättningen för att de skulle kunna jämföras; *Su-ru* har nästan 40 000 fler uppslagsord än *PS*. Det intressanta är därför inte att *PS* har färre lemmor inom områdena "sport" och "militär" än vad *Su-ru* har (1307 och 894 resp. 1647 och 1358), intressantare är att den militära terminologins andel är lägre i *PS* än i *Su-ru* (0,98% resp. 1,04%). Men eftersom *Su-*

ru utarbetats på grundval av ordförrådet i *PS* är frågan vad en studie av detta slag egentligen kan ge.

I en avhandling som undersöker en period av drygt 350 år kommer naturligtvis en mängd personer att uppträda. Det vore orimligt att begära att alla skulle bestås med någon utförlig presentation, men Romppanen har lagt sig i andra ytterändan. I det stora flertalet fall anför hon endast personernas födelse- och dödsår i form av en fotnot. Detta blir så ytligt att man ibland undrar om hon själv vet vem hon skriver om, ibland gör slumpmässigheten uppgifterna rent löjliga. Nordisten Valter Jansson omnämns som "dåvarande docenten" (s. 108) tydligt baserat på uppgiften i Hesselman (1941), men det är en torftig presentation av professorn i svenska vid Uppsala universitet 1947–1973. Lönnrots ordbok skulle egentligen ha utarbetats av Keckman. Om honom får man veta (s. 163, brödtext resp. not 198) att han var lektor, levde mellan 1793 och 1838 samt att hans förnamn var Kaarle Niklas. Hade inte en hänvisning till Pääkkönens (1994) utmärkta biografi varit på sin plats? Keckman var ingen obetydlig figur i finsk lärdomshistoria. Antero Warelius, välkänd i finsk dialektologi, uppträder på s. 164 också i formen "Anders Warenius". Och Castréns båda efterföljare på lärostolen i Helsingfors, Elias Lönnrot och August Ahlqvist, presenteras även de endast med fullt utskrivna förnamn samt årtal för födelse och död (s. 163 resp. 158), vilket i Lönnrots fall blir närmast komiskt. Något utförligare personhistoria – eller också inga uppgifter alls – hade varit att föredra, även om det är lätt att förstå att Romppanens lösning är en följd av den långa tidsperiod hennes arbete skall täcka.

I avsnittet över 1600-talets och det tidiga 1700-talets lexikografi, där namnen Schroderus och Florinus är de viktigaste, tar Romppanen (s. 104) även upp Martin Fogels *Nomenclator Latino Fennicus. Serenissimo Cosmo. Magno Etruriæ Principi* från 1669, som till skillnad från övriga ordböcker endast omfattar två språk, latin och finska. Men inte endast det förhållandet skiljer ut Fogels arbete: det är, som Romppanen nämner (i tabell 4) en handskrift. En handskrift kan påverka traditionen, som t.ex. Gananders gjorde, men endast om den är känd av andra. Fogels ordlista däremot låg obeaktad i arkivet fram till det sena 1800-talet. Det finns säkert en lång rad andra ordförteckningar i olika universitetsbiblioteks handskriftsavdelningar, som upprättats av olika skäl (t.ex. Larsson 2001:86 om Whelins finsk-ungerska ordlista från 1736, upprättad med etymologiskt syfte), men det har inte varit Romppanens uppgift att leta efter sådana. Fogels ordlista intar emellertid en särställning av helt andra skäl, som det kan finnas skäl att kort presentera här.

Martin Fogel fick i uppdrag av furst Cosimo III av Toscana att skaffa honom bl.a. en finsk ordlista. Fogel kopierade då ett antal ord

ur *Variarum rerum vocabula latina cum Svetica et Finnonica interpretatione*, 1668 års upplaga (Stipa 1990:79). Ordlistan sändes tillsammans med en utredning av finska och ungerska överensstämmelser till furst Cosimo. Ordlistan och utredningen hamnade i arkiv (Fogels material, det han inte sände till Cosimo, hamnade dock inte i Hamburg som Romppanen s. 356 påstår utan i Hannover; Stipa 1990:365) och låg obeaktade tills de upptäcktes av E.N. Setälä 1888. Setälä, som dominerade och organiserade Finlands fennougristik runt förra sekelskiftet, tilldelade på grund av detta material Fogel rollen som den finsk-ugriska språkforskningens grundare (vidare Larsson 2001) och namnet Fogel fick en särskild nimbus i fennougristiken just på grund av materialet han sänt fursten av Toscana. För den lexikografiska traditionen är emellertid Fogels kopierade ordlista gjord efter en tryckt källa alldeles betydelselös. Att "forska i Martin Fogels *Nomenclator...*", som Romppanen (s. 312) urskiljer som en viktig framtida forskningsuppgift, är därför ointressant för ordbokshistoriker. Det man inte finner om Fogel hos Stipa (1990), ett arbete som saknas hos Romppanen, torde kunna letas upp hos Wis (gift Wis-Murena, se Stipas litteraturförteckning), den främsta kännaren av Fogel idag.

I ett stort material hinner man sällan fundera över varje fråga som dyker upp. I Romppanens arbete finner man många egendomliga ord att fundera över. Ett exempel taget ur Lea Lampéns ordbok *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1975) är ordet *musta* i betydelsen "kolrapp". Romppanen (s. 237) noterar att det är belagt i SAOB men förbiser att sist belägget där är från 1859 och att ordet är dödförklarat i SAOB. Varifrån har då Lampén fått denna betydelse? Det första man tänker på är finlandssvenska dialekter, men där är ordet *kolrapp* okänt (jag tackar docent Peter Slotte vid Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors, för vänlig hjälp).

Inte heller har Romppanen observerat att vad Ganander i den återgivna ordboksartikeln *susi* (s. 140 f.) anför som provinsiella former, bl.a. savolaxiska, karelska, estniska, faktiskt inte bara är "regionala varieteter" som Romppanen (s. 141) påstår. I estniskans fall rör det sig om belägg från både det nordliga och det sydliga skriftspråket. Båda var i bruk på Gananders tid (vidare Raag 1999:37–44)

Birgitta Romppanens doktorsavhandling *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken* är den första studien av hela den finska lexikografiska traditionen och som sådan ett mycket välkommet arbete. Författaren har en bedövande erfarenhet från ordboksproduktion och denna drar hon god nytta av i sin undersökning av det sena 1900-talets ordböcker. För att inte spränga alla ramar för en doktorsavhandling måste hon behandla äldre skeden mer kortfattat och hennes studie är vad dessa

beträffar ofta tämligen ytlig. Även om Romppanen gör många viktiga påpekanden och väcker en rad intressanta frågor, återstår således många framtida uppgifter för den finska lexikografiska forskningen.

Litteratur

- Hesselman Bengt 1941: *Ericus Schroderus Lexicon latino-scondicum 1637*. Utg. Med alfabetiska register över de svenska och de finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala.
- Hormia, Osmo 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. Helsinki.
- Johansson, Monica 1997: *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. (Meijerberg's arkiv för svensk ordforskning 21.) Göteborg.
- Larsson, Lars-Gunnar 2001: Stiernhielm, Skytte och Ihre – en äldre finsk-ugrisk forskningstradition i Sverige. I: *Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 2001*. Stockholm, 79–87.
- Larsson, Lennart 2003: *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 81.) Uppsala.
- NE = *Nationalencyklopedin*. Band 15. Höganäs 1994.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja*. 1–6. Porvoo 1951–1961.
- Pääkkönen, Irmeli 1994: *Suomalainen sydämeistä. Carl Niclas [sic!] Keckmanin toiminta suomen kielen kehittäjänä*. Helsinki.
- Raag, Raimo 1999: *Från allmogemål till nationalspråk. Språkvård och språkpolitik i Estland från 1857 till 1999*. (Acta universitatis upsaliensis. Studia multiethnica upsaliensia 12.) Uppsala.
- Stipa, Günter Johannes 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. (MSFOu 206.) Helsinki.

Sven-Göran Malmgren

En fyrspråkig 1700-talsordbok och dess bakgrund

Lennart Larsson: *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*. Uppsala 2003.

I början av 1700-talet rasade det stora nordiska kriget. Huvudkombatanter var Sverige och Ryssland och Danmark stred på samma sida som Ryssland. De flesta av de stora slagen utkämpades i Sveriges baltiska provinser och i Polen och Ukraina. År 1700 slogs ett ryskt anfall mot Narva i nordöstra Estland tillbaka. Men ryssarna kom igen och inledde 1709 belägringen av Riga, den viktigaste staden i Baltikum. Samma år led svenskarna ett förkrossande nederlag i Poltava i Ukraina, och året därpå föll Riga i ryssarnas händer. Därmed var den svenska stormakts-tiden i praktiken slut. Den hade varat ungefär 100 år; Riga och norra Lettland hade tagits i besittning av svenskarna 1621, Estland något tidigare.

Mitt under brinnande krig utkom en på sitt sätt rätt märklig ordbok i Riga 1705. Som lexikografisk produkt var den inte betydande, och dess lemmaantal var blygsamt; titeln "Wörter-Büchlein" var i hög grad berättigad. I vissa avseenden var ordboken ändå ett pionjärbete. Det var en fyrspråkig, tematiskt uppbyggd ordbok där tyska möjligen kunde karakterisas som huvudspråk och polska, svenska och lettiska – möjligen – som en sorts målspråk. Det var första gången svenska konfronterades med polska och lettiska i en ordbok, och Wörter-Büchlein var också den första ordboken där svenska ingick men inte latin. För lettiskan som skriftspråk innebar ordboken ett avsevärt steg framåt.

Den lettiska och polska vokabulären i "Wörter-Büchlein" (W) har redan för rätt många år sedan blivit föremål för ingående studier. Ordbokens svenska vokabulär behandlades första gången kortfattat i Holm (1986). Under de senaste åren har Uppsalaforskaren Lennart Larsson (LL) publicerat flera uppsatser i samma ämne, bl.a i *LexicoNordica* 7 (Larsson 2000). Hans forskning kring ordboken har nu resulterat i avhandlingen *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*, som för-svarades i Uppsala i mars 2003.

Vilka var den fyrspråkiga ordbokens förlagor? Hur var den avsedd att användas? Vilka målgrupper hade den? Varför blev svenskan ett av språken? Varifrån kommer den svenska vokabulären och vem var dess upphovsman? Dessa och andra liknande frågor formulerar LL på s. 12 i sin avhandling, och ungefär 300 sidor senare har han lyckats besvara de flesta av dem. Dessa välmatade sidor erbjuder läsning inte bara om svensk utan också i viss mån om polsk och lettisk lexikografihistoria och dessutom om sådana ämnen som svenskans ställning i de baltiska provinserna och boktryckeriverksamheten i Riga under den knappt hundraåriga svensktiden. I den följande diskussionen kommer jag huvudsakligen att koncentrera mig på avhandlingens lexikografiska inslag i snävare mening.

Det är således en innehållsrik avhandling LL har skrivit. Den är också mycket klart och överskådligt disponerad. I kap. 1 får vi en översikt över tidigare forskning och en diskussion kring vissa meta-lexikografiska och textkritiska problem. Kap. 2 beskriver W:s uppbyggnad med tonvikt på de svenska artikelfältens utformning. I kap. 3 diskuteras ordboken från funktionell synpunkt, och kap. 4 ägnas åt W:s tillkomstmiljö, med viss tonvikt på språksituationen i Riga under svensktiden. I kap. 5 diskuteras förlagorna till W, medan kap. 6 ägnas åt Liborius Depkin, en lettisk präst och kulturpersonlighet som har utpekats som upphovsman till W och som i varje fall har utarbetat dess lettiska del. Kap. 7–9 ägnas helt åt ordbokens svenska inslag. Möjliga förlagor till den svenska vokabulären diskuteras och ett försök görs att teckna den anonyma upphovsmannens "profil". Efter sammanfattningen följer som bilagor W:s tyska och svenska vokabulärer och ett register över de svenska ekvivalenterna eller med LL:s term "motsvarigheterna". Det kan slutligen nämnas, att LL har lagt ut ordboken i faksimil på Internet.

En reflexion som man nästan oundvikligen gör – och den innebär beröm i minst lika hög grad som kritik – är att den energi och det skarpsinne som LL utvecklar hade varit värda ett "tyngre" forskningsobjekt än W. LL tycks själv någon gång snudda vid sådana tankar. De första orden i själva avhandlingen är ett citat från Collison (1982) som inleds: "No dictionary, however poor, lacks some virtue, and no dictionary is completely out of date, for each represents to some extent the position and use of the language at a particular stage in history and reflects the contemporary thought." Och när LL på s. 12 anger som sitt huvudsyfte att "ur olika synvinklar undersöka och belysa Wörter-Büchlein och dess svenska vokabulär", tillfogar han i en not: "Syftet skulle också kunna ges en annan och betydligt vidare formulering." Ett sådant vidare syfte, som alltså bara antyds i inledningen, har LL utan tvekan uppnått. Möjligen kan man säga att det är lite synd att av-

handlingens titel snarast återspeglar det snävare syftet – den lovar faktiskt alldeles för lite i förhållande till vad avhandlingen innehåller.

Den metalexikografiska diskussionen i kap. 1 (s. 17–21) gör på det hela taget ett kompetent intryck. Som LL understryker är det ofta svårt att tillämpa t.ex. terminologin i NLO på en ordbok av W:s slag. De drygt 1000 ”artiklarna” i W ser i de flesta fall ut som följande exempel visar (betr. kursiveringen av det polska ordet se nedan):

(Tyska)	(Svenska)	(Polska)	(Lettiska)
Der Brunn	Källa/ Brunn	<i>Studnia</i>	Ta Akka

Med viss tvekan accepterar LL termen *artikel* för en sådan lineärt uppställd ordräcka där de fyra orden, ett (ev. fler) från varje språk, svarar mot ett och samma betydelseinnehåll. LL överväger också att använda termen *lemma* – med den betydelse som anges i NLO – eftersom tyskan med viss rätt skulle kunna utpekas som huvud- eller källspråk. I så fall skulle ”Der Brunn” vara ”lemmat” i artikeln ovan. Men bl.a. med tanke på att det tyska ordet saknar varje typografisk markering som skulle utmärka det i förhållande till de övriga orden avstår LL helt från att använda termen *lemma*, och det är troligen välbetänkt.

Svagare tycks mig LL:s argument mot att använda termen *ekvivalent*. Det är visserligen riktigt, som LL skriver, att ekvivalensen lämnar åtskilligt övrigt att önska i många artiklar, dels på grund av språkens karaktär, dels på grund av bristande professionalism hos ordboks författarna. Men det är dock fråga om *avsedd* ekvivalens. Problemet är snarare att termen *ekvivalent* egentligen förutsätter ett väldefinierat källspråk, men det problemet löses inte heller med den – mer icke-tekniska – term LL väljer, *motsvarighet*. Den mest logiska lösningen på detta problem hade kanske varit att använda termen *co-ekvivalent* (analogt med *co-hyponym* o.d.). Men även med den något ologiska termen *ekvivalent* hade LL i många fall gjort mindre våld på (allmän)språket än med termen *motsvarighet*. Ett ofta återkommande uttryck som ”W:s svenska motsvarighet” väcker ju – i varje fall från allmänspråklig synpunkt – frågan ”motsvarighet till vad?”. Och på grund av W:s speciella karaktär har den frågan inte något bra svar.

De sista sidorna i kap. 1 (21–30) ägnar LL så åt problem med anknytning till textetablering och textåtergivning. På gängse sätt återger han frakturstil, som i W används för tre av de fyra språken, med rak antikva, medan ordbokens antikva (för polskan, jfr ovan) återges med kursiv. Också i övrigt följer LL i stor utsträckning principen att läsvänlighet går före absolut texttrohet, och det är enligt min mening utmärkt. På en punkt kunde han kanske ha gått ännu längre. Många av ”motsvarigheterna” i LL:s olika ordboksutdrag utmärks av en ortografisk underlighet som måste förbrylla den som inte har läst

de inledande kapitlen så noga eller inte är förtrogen med boktrycks-konventionerna under barocken. Se t.ex. följande (s. 59):

Ich lauffe

JAgH Löper

Blegam

ES tekku

Det första ordet på varje språk inleds således här med två versaler, något som visar sig hänga samman med att raden inleder en ny avdelning, vilket i sin tur markeras med anfanger. Om – och endast om – begynnelsebokstaven i ett ord är en anfang blir sålunda den följande bokstaven versal. Det är alltså fråga om en kombinatoriskt betingad egendomlighet som det hade varit fullt rimligt att transkribera bort. Dels hade läsvänligheten ökat, dels hade LL undvikit att i just *detta* avseende orättvist ge ordboken en prägel av amatörmässighet.

I kap. 3 tar LL upp funktionella aspekter på W och konstaterar bl.a. att ordboken troligen snarare använts som konsultationsordbok än skolordbok. Han argumenterar också övertygande för att ordboken antagligen varit mest användbar för tyskar i relation till lettiska. Det är t.ex. bara lettiska och tyska substantiv som är försedda med genusuppgifter, och helt oviktigt är det inte att de tyska orden genomgående är placerade i vänsterspalten. Ännu efter nära hundra år av svensk administration var det också tyska som i början av 1700-talet var det dominerande skriftspråket i Riga och Lettland. Samtidigt hade behovet för bl.a. tyskspråkiga präster att i någon mån kunna uttrycka sig på lettiska ökat.

En fördel med ordbokens tematiska uppbyggnad kan ha varit att användare med vilket som helst av de fyra språken som modersmål ganska lätt kunde hitta ett godtyckligt ord från den elementäraste vokabulären i sitt eget språk – och därmed ekvivalenter på de andra tre språken. Förutsättningen var visserligen någon förtrogenhet med ordbokens tematiska struktur – men denna struktur svarade enligt LL mot en "världsbild" som var tämligen allmänt omfattad runt 1700. Däremot måste det ha varit svårt för en användare att hitta ett ord med okänd betydelse från ett för honom främmande språk. I moderna termer innebär det att ordboken ägnade sig mycket bättre som produktions- än som receptionsordbok. LL resonerar inte i dessa kategorier men borde kanske ha gjort det i någon mån.

När det gäller den svenska vokabulären förmodar LL att den huvudsakligen var avsedd för modersmålsbrukare, bl.a. eftersom de svenska substantiven saknar alla böjningsuppgifter. Men i och för sig var det naturligtvis ingenting som hindrade exempelvis lettisktalande från att använda W som en primitiv (aktiv) lettisk-svensk ordbok; det finns ju andra ordklasser än substantiv och i pidgin-betonad kommunikation kan man komma en bit med bara grundformer. De rätt talrika

synonymerna i den svenska vokabulären (t.ex. *kropp/lekamen*) är det däremot, som LL påpekar, svårt att se någon meningsfull funktion för. De hade varit användbara om W kunnat användas exempelvis som en (passiv) svensk-lettisk eller svensk-tysk ordbok, men så var alltså inte fallet.

Det långa kap. 4, "Wörter-Büchleins tillkomstmiljö", vittnar om omfattande historisk beläsenhet och är mycket givande som bakgrundsskildring, men måste här förbigås. I kap. 5 behandlas den viktigaste förlagan till W, den fyrspråkiga *Vocabularium* (utgiven i Riga 1688) där tre av språken är gemensamma med W men där det fjärde språket är latin i stället för svenska. LL ger en rätt ingående beskrivning av *Vocabulariums* makro- och artikelstruktur, en beskrivning som dock förefaller ha begränsad relevans för avhandlingens huvudtema, den svenska vokabulären i W. Av intresse är dock att W när det gäller de tre icke-svenska vokabulärerna tycks ha inneburit en avsevärd förbättring av *Vocabularium*. Vidare uppstår frågan om den svenska vokabulären i W möjligen utgjorde en översättning av den latinska ordlistan i *Vocabularium*.

Kap. 6 är ett av avhandlingens mest läsvärda, och den som är mer idéhistoriskt än lexikografihistoriskt intresserad kan med behållning läsa det fristående från resten av avhandlingen. LL visar här på ett övertygande sätt, att den lettiske prästen Liborius Depkin inte kan ha varit upphovsman till den svenska vokabulären, något man tidigare ofta tagit för givet. Bevisföringen är intrikat och innefattar bl.a. en genomgång av en förteckning över Depkins omfattande privatbibliotek, som t.ex. visar sig ha innehållit en engelsk bibelöversättning men ingen svensk, och knappast några svenska böcker över huvud taget. Detta och annat gör det mycket sannolikt att Depkin inte alls behärskade svenska.

När Depkin avfärdats som upphovsman till den svenska vokabulären i W, ligger det nära till hands att förmoda att denna utarbetats av en svensk. En svensk författare bör rimligtvis ha utnyttjat någon av de latinsk-svenska ordböcker som stod till buds strax före 1705. Som LL visar måste det ha varit mest praktiskt att använda någon glattalfabetiskt uppställd ordbok, och om man bortser från den monumentala s.k. Lincopensen (se Johansson 1997, Santesson 1997), som bl.a. var alldeles för stor (och säkert dyr och sällsynt), visar det sig finnas fyra kandidater. Kap. 7 ägnas till största delen åt en diskussion om vilken av dessa fyra ordböcker som är den troligaste förlagan. De två troligaste kandidaterna kan här kallas Wolimhaus (efter författaren) och Hamburgensen (efter tryckorten).

Att hitta förlagor till ordböcker är ofta en grannlaga och intressant uppgift. I det här fallet är själva lösningen på problemet kanske av mer begränsat intresse; alla de fyra kandidatordböckerna kan med någon

förenkling sägas vara miniatyrversioner av den väldiga Lincopensen, och de är därför dels förhållandevis obetydliga, dels ganska lika varandra. Sökandet efter den troliga förlagan ger emellertid LL tillfälle att ge en alldeles utmärkt översikt över 1600-talets svenska lexikografihistoria.

LL:s metod för att mäta graden av likhet mellan W och de fyra kandidatordböckerna är också intressant och kan kanske i modifierad form utgöra förebild för liknande undersökningar. Metoden utgår från tanken att artiklar där *antingen* alla de fyra kandidatordböckerna och W är identiska, *eller* där alla fyra visar avvikelser från W, kan negligeras, eftersom de fyra kandidatordböckerna i dessa fall s.a.s. är inbördes lika i förhållande till W. Det återstår därför att se på de artiklar där en eller flera, men inte alla, ordböcker avviker från W. Dessa artiklar är 192 till antalet, och det visar sig vara Wolimhaus som i denna artikelsamling har de flesta överensstämmelserna med W, följd av Hamburgensen. Huvudsakligen på grundval av dessa beräkningar drar LL slutsatsen att Wolimhaus tjänat som förlaga till W.

Ett problem tycks dock vara att LL behandlar lexikala (≈större) och morfologiska och ortografiska (≈mindre) skillnader mellan de fyra kandidatordböckerna och W som likvärdiga i de viktigaste statistiska beräkningarna. För att illustrera problemet kan vi begränsa oss till Wolimhaus och Hamburgensen. Av LL:s statistik kan man räkna ut att Wolimhaus avviker från W i 540 av 1221 artiklar och att antalet avvikelser i Hamburgensen är 606. Så långt "vinner" alltså Wolimhaus, och man får även veta hur många av avvikelserna som är "stora" resp. "små" i Wolimhaus. Men motsvarande uppgifter för Hamburgensen finns inte explicit i avhandlingen, och från läsarens synpunkt *skulle* det därför kunna vara så att en mycket stor del av dess avvikelser från W är "små", något som i så fall skulle kunna tala för Hamburgensen som förlaga. Mellan raderna antyder LL visserligen att detta inte är fallet, men detta borde i så fall dokumenterats lite tydligare.

Om alltså Wolimhaus var förlagan, återstår det att förklara de många – inte minst lexikala – skillnaderna mellan den och W. I kap. 8 gör LL en mer detaljerad jämförelse mellan Wolimhaus och W med tonvikt på skillnaderna. Med tanke på att Wolimhaus var den förmodade förlagan, är inte minst de lexikala skillnaderna påfallande många. LL lyckas emellertid ge tillfredsställande förklaringar till åtskilliga av dem. Ibland kan det röra sig om elementära fel-skrivningar, ibland kan upphovsmannen ha påverkats av den tyska "motsvarigheten" i Vocabularium. Misstag vid sättningen kan heller inte uteslutas.

Den svenska vokabulärens svenske upphovsman är anonym och kommer att så förbli. I kap. 9 gör LL ändå ett försök att teckna en

”upphovsmannaprofil”. Han kan bl.a. visa, att upphovsmannen hade goda tyskkunskaper men att han troligen saknade akademisk bakgrund, eftersom hans latinkunskaper verkar bristfälliga. Hans svenska språkbehandling har inte legat på någon högre nivå.

Det ligger givetvis nära till hands att koppla tillkomsten av den svenska vokabulären i W till det pågående kriget. Tusentals svenska soldater vistades i Riga åren kring 1705. De har haft behov av en elementär – främst svensk-tysk och svensk-lettisk – ordbok för att hjälpligt kunna kommunicera med den bofasta befolkningen. Kanske var, som LL framkastar, den anonyme upphovsmannen en man ur deras led.

*

Det har redan framgått, att mitt helhetsintryck av LL:s avhandling är mycket positivt. Vid läsningen av den har jag ibland kommit att tänka på ett par ofta citerade rader av en stor svensk 1900-talspoet, Karin Boye. Dessa rader är säkert tillämpliga på många avhandlingar men kanske i ovanligt hög grad på LL:s:

Nog finns det mål och mening i vår färd,
men det är vägen som är mödan värd.

LL har förvisso haft ett meningsfullt mål och uppnått det. Han har ställt upp ett tiotal intressanta frågor och besvarat dem, så långt det är möjligt. Men lika spännande, i sig själva, som svaren på dessa frågor tycks mig många av de utredningar och specialundersökningar som LL genomfört på vägen till målet.

Litteratur

Ordböcker

- Hamburgensen = *Novum dictionarium Latino-Sveco-Germanicum, Sveco-Latinum et Germanico-Latinum [...]* Nytt dictionarium på latin swenska och tyska, som och swenska och latin, samt tyska och swenska. Hamburg & Stockholm 1700.
- Lincopensen = Petri Gothus, Jonas & Nicolaus Grubb 1640: *Dictionary Latino-Sveco-Germanicum [...]*. Linköping.
- Vocabularium = *Vocabularium wie etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Lateinisch, Polnisch und Lettisch auszusprechen seynd*. Riga 1688.
- Wolimhaus = Wolimhaus, Johannes 1649. *Syllabus, in quo Latinae propriè & impropriè Svecica respondet*. Stockholm.
- Wörterbüchlein (W) = *Wörterbüchlein, wie etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Schwedisch, Polnisch und Lettisch zu benennen seynd*. Riga 1705.

Vetenskaplig litteratur

- Collison, Robert L. 1982: *A History of Foreign-Language Dictionaries*. London
- Holm, Lars 1986: *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala.
- Johansson, Monica 1997. *Lexikon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 170-talets mitt*. Göteborg.
- Larsson, Lennart 2000. Vilket språk var utgångspunkten? Om ursprunget till den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705. I: *LexicoNordica* 7, 61–74.
- NLO = *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo 1997.
- Santesson, Lillemor 1997: Lincopensen – dess författare och förlagor. I: *LexicoNordica* 5, 217–231.

Sölve Ohlander

MED – värd sitt pris

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. 2002. Editor-in-Chief: Michael Rundell. London:Macmillan.

1. Inledning

I sin "Introduction" (s. iv) till vad som brukar betraktas som den första upplagan av pionjärverket bland engelska inlärningslexikon, *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* (1948),¹ skrev A.S. Hornby, lexikonets "General editor" (och den som även i de senaste upplagorna står som lexikonets upphovsman): "It is hoped that the dictionary will be of value to those who are learning English as a foreign language, not only throughout the British Empire but also in other countries throughout the world." Ett drygt halvsekel senare kan man konstatera att Hornbys förhoppning gått i uppfyllelse många gånger om, inte bara för hans eget lexikon, nu i sin sjätte upplaga (*Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD)*, 2000), utan för hela den lexicografiska genre – "learners' dictionaries" – som han står som anfader till. Det brittiska imperiet må vara ett minne blott, men engelskans obrutna frammarsch som lingua franca "in other countries of the world", med global engelskundervisning som följd, har skapat en marknad för engelska inlärningslexikon kännetecknad av en nära nog exponentiell tillväxt. Det är i detta sammanhang som man skall se utgivningen av ännu ett engelskt inlärningslexikon: *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (MED)* från 2002.

Vid 1990-talets mitt, som ett avstamp mot det nya millenniet, utkom nya upplagor inte bara av Hornbys skapelse, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (OALD)*; femte uppl., 1995), utan också av *Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)*; tredje uppl., 1995) och *Collins COBUILD English Dictionary (COBUILD)*; andra uppl., 1995). Dessutom gjorde en utmanare från Cambridge University Press entré: *Cambridge International Dictionary of English (CIDE)*; 1995). Denna grupp av engelska inlärningslexikon, ofta omnämnd som "The Big Four" (jfr Ohlander 1996),

¹ Lexikonets originalupplaga hade i själva verket utgivits i Tokyo 1942 under titeln *Idiomatic and Syntactic English Dictionary*; se s. iii–iv.

får således nu dela med sig av det omfattande och lukrativa reviret till ett femte lexikon av samma typ, med samma målgrupp.

Innan vi går vidare till en mer närgående granskning av *MED* kan det vara värt att kort begrunda dess titel, närmare bestämt den del som anger lexikonets avsedda användare som "advanced learners", ett arv om man så vill från 1948 och den första upplagan (jfr fotnot 1) av Hornbys lexikografiska innovation. Det förefaller härvidlag signifikativt att även den senaste (tredje) upplagan av *COBUILD* (till skillnad mot den andra 1995) innehåller samma specificering i sin titel: *Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners* (2001), fortsättningsvis *COBUILD* (2001). Detsamma gäller också den andra upplagan av *CIDE* (1995), omdöpt till *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2003), fortsättningsvis *CALD* (2003). Dessa två lexikon kommer i fortsättningen då och då att refereras till i jämförande syfte, liksom *LDOCE* (1995).

Den uniforma namntrend som just påpekats kan förstås tolkas som en senkommen hyllning till Hornby från sentida konkurrenter. Men det kanske också är ett kollektivt uttryck för insikten att det onekligen krävs en hel del av användaren av de aktuella lexikonerna, bl.a. i fråga om grundläggande grammatisk terminologi; för nybörjare lämpar de sig inte särskilt väl. Detta gäller inte minst de "produktiva" delarna av dessa lexikon, de delar som klargör t.ex. vilka olika konstruktionstyper som olika verb kan kombineras med, något som Hornbys ambitiösa redovisning av 25 olika "Verb Patterns" ger en schematisk illustration av. Mycket av det nya i Hornbys ursprungliga plan rörde sig kring tanken att ett lexikon för inlärare måste betona språkets produktiva aspekt, där syntax och idiomatik (jfr fotnot 1), spelar en avgörande roll: "the compilers have made it their aim to give as much useful information as possible concerning idioms and syntax" (s. iv). På så vis blir varje lexikon för "advanced learners" också ett "produktionslexikon" (jfr Ohlander 1995:240f.). Tillgången till allt större korpusar med autentiskt språkmateriale, där alltmer "useful information" vid sidan av rent semantiska upplysningar kan extraheras, har medfört att ett modernt inlärningslexikon alltmer kommit att få karaktär av "grammar of words", i vid mening; *MED* är inget undantag.²

² Jfr Palmers (1938:iii) karakteristik av sin bok *A Grammar of English Words* ("One thousand English words..."): "Like a dictionary it is a collection of words in alphabetical order, but unlike a dictionary it gives the grammar of each word in detail; it is a *grammar of words*." Palmers bok fungerade uppenbarligen som inspirationskälla för Hornby, t.ex. i fråga om "verb patterns"; se "General editor's note" i *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* (1948); jfr även McArthur (1992:744).

2. MED: kort innehållsdeklaration

Med sina bortåt 1700 sidor ansluter sig *MED* väl till det gängse formatet för engelska inlärningslexikon – så även, med viss råge, beträffande antal uppslagsord (se avsnitt 3). Liksom andra "learners' dictionaries" utgivna på senare år kännetecknas *MED* av ett betydligt bredare lingvistiskt spektrum än t.ex. de tidiga upplagorna av *OALD*, med uppmärksamheten riktad även mot informellt talspråk och pragmatik, vid sidan av den mer traditionella fokuseringen på skrivet språk och grammatik. Härom vittnar värtaligt (?) ett uppslagsord som interjektionen *er* (alternativt *erm*; 'used for writing the sound people make when they are thinking about what to say next ...'); ordet saknas för övrigt i *COBUILD* (2001) men finns med i *CALD* (2003).

På ett mer ytligt men för användaren väsentligt plan känns lexikonets sidlayout klart läsarvänlig. Ögat har inga svårigheter att hitta de uppslagsord man söker, eller att relativt snabbt överblicka även längre artiklar i jakt på den relevanta betydelsen eller konstruktionen. Ett slående typografiskt kännetecken för *MED* är att vissa uppslagsord är tryckta i rött (liksom en del del rutor med olika typer av tilläggsinformation), i kontrast mot majoriteten uppslagsord i svart (se avsnitt 4 och 5).

Vid vissa uppslagsord, relativt få, finns illustrationer som komplement till betydelseförklaringarna. Somliga av dem förefaller mest ha en allmänt upplåtande funktion, som den yre karusellåkaren vid *dizzy*, medan t.ex. en bild av ett skelett (vid *skeleton*) för att visa dess olika beståndsdelar är mer välmotiverad. Detsamma gäller de sammanlagt 24 helsidor med färgillustrationer till lexikaliska fält som t.ex. "Kitchen", "Transport", "Trees, plants and flowers" och "Sports: football, tennis and golf".

MED ges ut i en brittisk och en amerikansk upplaga:³ "The differences are small but significant: the vocabulary and contexts of example sentences sometimes differ between the two versions, while styles of spelling, punctuation, and phraseology reflect the conventions of one variety or the other" ("Introduction", s. x). Under exempelvis uppslagsordet *color* upplyser den brittiska upplagan om att *color* är "the American spelling of *colour*", huvuduppslagsordet; den amerikanska upplagan har i stället *color* som huvuduppslagsord och *colour* som brittisk variant.

En separat avdelning i *MED* – 22 sidor insprängda i själva lexikon-delen – har rubriken "Language Awareness", som här används som paraplyterm för en ganska disparat samling ämnesområden, t.ex. "Phrasal verbs", "Academic writing", "Metaphor", "Pragmatics",

³ En cd-rom finns också men berörs inte i denna artikel.

"British and American English", "Word formation". Dessa korta översikter är skrivna av experter inom de olika områdena och fyller väl sitt dubbla syfte att både ge konkreta upplysningar (t.ex. "Structuring an academic essay") och utgöra "food for thought" och därmed befrämja "language awareness", ett begrepp med betydande genomslagskraft i den språkpedagogiska diskussionen i Storbritannien sedan 1980-talet, betydligt mindre i t.ex. Sverige.

I likhet med andra "learners' dictionaries" är *MED* korpusbaserad, en självklarhet i dag.⁴ Den korpus som ligger till grund för lexikonet är World English Corpus på ca 200 miljoner ord, "not large by today's standards" (Kilgarriff & Rundell 2002:807).⁵ Ändå är den givetvis mer än tillräcklig för att i detalj kunna kartlägga t.ex. uppslagsordens syntaktiska potential, liksom idiom och kollokationsmönster (se avsnitt 6), eller ge auktoritativa upplysningar och rekommendationer om språkriktighetsfrågor ("usage") kring grammatik och ordval. Exempelvis ges i särskilda rutor ("Words that may cause offence") vid uppslagsorden *he* och *man* den väntade upplysningen att dessa ord numera kan väcka anstöt om de används med den könsneutrala referens som tidigare var okontroversiell.

En ytterligare likhet med andra engelska inlärningslexikon är att *MED* omfattar inte bara rent "språkliga" uppslagsord (se avsnitt 3), utan också en mängd uppslagsord av mer encyklopedisk karaktär, som *the Boston Tea Party* och *Lady Godiva*. Som alltid när det gäller encyklopediska uppslagsord är det svårt att bli klok på vilka urvalsprinciper som använts, särskilt i fråga om personer: (manliga) filmstjärnor som Fred Astaire, John Wayne och Clint Eastwood finns med, men inte Humphrey Bogart eller James Dean – lika lite som kvinnliga ikoner som Greta Garbo eller Elizabeth Taylor; jazz- och rockmusiker tycks systematiskt diskriminerade – varken Louis Armstrong eller Elvis Presley har blivit uppslagsord, men inte heller Shakespeare eller Darwin (däremot adjektiven *Shakespearean* och *Darwinian*, liksom *Darwinism*). Encyklopediska upplysningar förekommer också i samband med vissa uppslagsords (icke-etymologiska) ursprung, t.ex. vid *soap opera*: "The first series of this type, on US radio, contained advertisements for companies that produced soap."

⁴ Jfr Kilgarriff och Rundell (2002:807): "The debate, in corpus lexicography, has moved on from the issue of whether to use a corpus at all (the 1980s), through questions of corpus size (the 1990s), to the issue of how to extract maximum value from corpus resources".

⁵ Jfr följande korpusstorlekar för några andra lexikon: British National Corpus för *LDOCE* (1995) ca 100 miljoner ord; The Bank of English för *COBUILD* (2001) ca 500 miljoner ord; Cambridge International Corpus för *CALD* (2003): ingen uppgift i lexikonet men webbadressen <http://uk.cambridge.org/elt/corpus/> uppger 600 miljoner ord.

Engelska inlärningslexikon har många gemensamma drag. Samtidigt strävar varje lexikon efter att visa upp en egen profil. De följande avsnitten tar upp några av de drag som tillsammans bidrar till *MED*:s profil.

3. Uppslagsord: täckning, typer

I likhet med sina föregångare i branschen lider inte *MED* av någon falsk blygsamhet när det gäller att söka övertyga den presumtive användaren att just detta lexikon är det mest omistliga för den avancerade inläraren. I dessa sammanhang ("It's a jungle out there") anses det i regel vara ett särskilt förföriskt argument att kunna ståta med ett imponerande antal uppslagsord. Således marknadsför man sig (pärrens baksida) som "The new learners' dictionary with more entries than any other!". Till stöd för detta påstående uppges lexikonet innehålla "Over 100,000 references with 30,000 idioms and phrases". Som jämförelse kan nämnas att den senaste upplagan av *COBUILD* (2001) uppger "Over 110,000 references" – dvs. tio procent mer än *MED* – som ett mått på sitt omfång.⁶ Om detta sedan innebär att detta lexikon även har fler uppslagsord ("entries") kan man naturligtvis som tilltänkt användare fundera över. Principer och praxis för indelning i uppslagsord kan som bekant skilja sig radikalt åt mellan olika lexikon: i *COBUILD* (2001) återfinns exempelvis *correct* både som adjektiv och som verb under ett och samma uppslagsord, medan de i *MED* utgör var sitt, ordklassseparerat uppslagsord. Därför saknar de mer eller mindre exakta sifferuppgifterna ofta reellt värde som konsumentupplysning; att de däremot kan ha ett betydande övertalningsvärde i marknadsföringen är en annan sak.

Oavsett hur man räknar och bokför uppslagsord är det vid en jämförelse av stickprovskaraktär med de närmaste konkurrenterna uppenbart att det ordförråd som redovisas i *MED* med bred marginal kan uppfattas som betryggande även för mycket avancerade användare. Lika lite som i övriga "learners' dictionaries" saknas den gamla lexikonfavoriten *serendipity* ('the fact of finding pleasant or useful things by chance'), med stilmarkören "literary". Fackord som *alkaloid* och *morpheme* finns med, däremot inte mer specialiserade termer som *allomorph* eller *alpha-blocker* (till skillnad mot det mer vardagligt kända *beta-blocker*). Mitt huvudintryck är att gränsdragningen mellan allmänspråk och mer renodlat fackspråk är väl avvägd, liksom i övriga engelska inlärningslexikon. Det kan noteras att *MED* är ensamt om att

⁶ Ordet *references* tycks genom sin inherenta vaghet, som omöjliggör exakta jämförelser, vara något av en favorit vid marknadsföring av lexikon.

inkludera facktermen *one-two*: 'in football, a pass of the ball from one player to another and a quick pass back to the first player', dvs. det som på svenska kallas 'väggspel'.

Även vid den lägre änden av formalitetsskalan, långt från *serendipity*, förefaller *MED* ha god täckning. Detta gäller inte bara väletablerade informella talspråksord som *bigwig* ('an important and powerful person in an organization') eller det mycket informella, i brittiskt talspråk högfrekventa *innit*, ord som också finns med i både *COBUILD* (2001) och *CALD* (2003), om än med något skiftande precision.⁷ *MED* tar också upp, som enda lexikon, ett mindre genomskinligt, informellt nyord som substantivet *twofer* (med ursprungsupplysningen: "From 'two for the price of one'."). Även betydligt mer tabubelagda ord och uttryck redovisas samvetsgrant, t.ex. de med varningsflagg ("impolite") markerade synonyma substantiven *come*, *cum* och *spunk* ('a man's semen'); samtliga dessa saknas i det prydare *COBUILD* (2001) men finns – med undantag för *cum* – redovisade i *CALD* (2003). Ytterligare "vulgärexempel", som inte här skall nämnas, antyder samma tendens. Det verkar med andra ord som om *MED* i konkurrensen med övriga "learners' dictionaries" skulle kunna pretendera på ett särskilt pris i grenen "explicitness" (jfr *MED*: *explicit 2* 'showing or describing sex [...] with a lot of detail').

Liksom andra inlärningslexikon använder sig *MED* ofta av uppslagsord bestående av mer än ett ord. Vid sidan av det väntade sortimentet av rena idiom och "phrasal verbs", standardingredienser i varje "learner's dictionary" sedan Hornby, ger lexikonet också ett stort antal relativt vanliga nominalfraser med olika grad av idiomatiserad betydelse, som *bricks and mortar* ('a house, flat or other building considered as property'), *big science* och *reality TV*. Det första exemplet har visserligen sin motsvarighet i såväl *CALD* (2003) som *COBUILD* (2001) – men inte som eget uppslagsord, vilket gör det svårare att hitta. Frasen *big science* saknas däremot helt i dessa båda lexikon, liksom *reality TV*; *COBUILD* (2001) revancherar sig delvis genom en utförlig redovisning av de olika betydelserna hos den vanliga talspråksfrasen *big deal*, som märkligt nog – särskilt med tanke på lexikonet är lika korpusbaserat som t.ex. *COBUILD* (2001) – lyser med sin frånvaro i *MED*. Exemplifieringen visar att det är långt ifrån självklart vilka flerordskombinationer som (bör) tas upp i ett lexikon av den aktuella typen, liksom att sättet att redovisa dem – som eget

⁷ *MED* klargör explicit att ordet inte enbart används som informell variant av *isn't it?* utan också som en generell påhängsfråga oberoende av den föregående satsen (ungefär som efterställt svenskt *visst* eller *va*), som i *Suzie's coming to the party tonight, innit?*. Motsvarande information framgår implicit av exemplen i *CALD* (2003), medan *COBUILD* (2001) ger en alltför begränsad bild av *innit* som enbart "... a way of saying "isn't it"". I *LDOCE* (1995) saknas ordet helt.

uppslagsord eller som del av en större artikel – också kan diskuteras; att användarvänlighet befrämjas av separata uppslagsord är emellertid uppenbart.

Som redan framgått förefaller *MED* ha mycket att ge i fråga om nya ord och uttryck. Att framhäva ordförrådets föränderlighet, närmare bestämt förekomsten av "new words" i ett nytt lexikon (eller en ny upplaga av ett gammalt), brukar höra till marknadsföringens standardknep. Härvidlag är *MED* inget undantag. På pärmens baksida utlovas, i relativt modesta ordalag, "Up-to-date information on new words ...", utan att något specifikt antal nämns; *COBUILD* (2001) talar om "thousands of new words and meanings" (pärmens baksida), att jämföra med *CALD* (2003) som mer återhållsamt säger sig (pärmens baksida) inkludera "over 1000 new words (eg 'clickable', '9/11')". Det första exemplet, datortermen *clickable*, finner vi även i *MED* (dock ej i *COBUILD* (2001)); det andra exemplet finns det anledning att återkomma till. Vilka nyord som finns med i ett nytt lexikon är delvis en slump i form av publiceringsår/månad och säger just ingenting om lexikonets kvalitet i stort. Vid det här laget har såväl *MED* som *COBUILD* (2001) och *CALD* (2003) hunnit få med *dot.com*, med olika stavningsvarianter (*MED* även personbeteckningen *dot.commer*), ett välkommet nytillskott om än – bokstavligt talat – något *post festum* (jfr Ohlander 2001:209f.). Å andra sidan kan man inte skylla på tidsfaktorn när det gäller avsaknaden i *MED*, liksom i *COBUILD* (2001), av *at* (s.k. "commercial at") i betydelsen 'snabel-a' i e-postsammanhang; endast *CALD* (2003) har med denna minst sagt högfrekventa betydelse (jfr Ohlander 2001:211). Exemplet visar att även dagens gigantiska korpusar har sina begränsningar som auktoritativ källa för vissa typer av autentisk språkanvändning.

Siffror och nummer har länge vållat lexikografiskt huvudbry, åtminstone delvis beroende på bokstavsordningens tyranni i de flesta lexikonsammanhang (jfr Ohlander 2001:211f.). Detta har hittills gällt även engelska inlärningslexikon. Nu är emellertid en ljusning i sikte för dem av oss som efterlyst numeriska uppslagsord av olika slag. Både *MED* och *CALD* (2003) – däremot inte *COBUILD* (2001) – redovisar på en dryg halvsida i början av lexikonet "Numbers that are entries" (ett knappt fyrtiotal) respektive "Numbers that are used as words" (ett drygt tjugotal). Dessa numeriska uppslagsord kan vara av olika slag. En typ kan exemplifieras med *15*, med den speciella betydelsen 'åldersgräns (15 år)' för vissa filmer. Andra uppslagsord representerar t.ex. telefonnummer som *411* 'in the US, the telephone number that you use to call directory assistance'. Vid sidan av denna rena nummerupplysning, en typ av encyklopedisk information, ger *MED* en ytterligare, mer lexikal användning, ett slags överförd betydelse markerad "Am E very informal": *the 411* 'information about

a particular situation', med exemplet *What's the 411 about Sue's new boyfriend?*. Ett liknande exempel är 404, med markören "very informal" och med följande betydelse: 'if someone is 404 they are completely confused and have no idea about what to do'. CALD (2003) saknar både 411 och 404 som uppslagsord. Siffror kan också dyka upp som förkortningar som utgör en del av blandade uppslagsord (siffror + bokstäver/ord) av typen 4WD 'a four-wheel drive vehicle' och \$64,000 question, vilka utgör uppslagsord i såväl MED som CALD (2003). Slutligen kan siffror användas som ett slags stenografi för ord, baserad på siffrans uttal, en typ av förkortning som ofta använts i rebusaktiga sammanhang och som (av delvis ekonomiska skäl) fått förnyad aktualitet särskilt i SMS-meddelanden. Denna typ av uppslagsord finns också med i MED – dock ej i CALD (2003): 2 (= to eller too), 4 (= for). Även 8 som del av kombinationer med bokstäver utgör ett eget uppslagsord, med exemplen GR8 (=great) och C U L8R (= see you later); jfr också t.ex. 4U2C (= for you to see).

Ett mycket speciellt numeriskt uppslagsord av sent datum saknas i MED men finns inkluderat i CALD (2003), nämligen 9/11, dvs. 'September the eleventh, written in US style: the date of the attacks on ...'.⁸ Detta lexikon ger också (liksom MED) 911 som uppslagsord, omedelbart före 9/11: 'the telephone number used in the US to call the emergency services'. Närheten i lexikonet, den slående likheten mellan uppslagsorden och, inte minst, den innehållsliga kopplingen mellan 9/11 och 911 gör ett nästan spöklikt intryck.

En viss släktskap kan förnimmas mellan numeriska uppslagsord och förkortningar. MED redovisar ett mycket användbart sortiment av förkortningar av skilda slag. Där finns t.ex. välkända beteckningar inom den internationella politiska sfären, som UNESCO och EMU; båda saknas något överraskande i COBUILD (2001) – men inte i CALD (2003) – trots förekomsten av t.ex. UN och EU. Men även de alldagligare SUV 'sport utility vehicle' (sv. 'stadsjeep') och XL 'extra large ...' – ett global lånord om något – har beretts plats, liksom i CALD (2003) till skillnad mot COBUILD (2001). Däremot får man leta förgäves efter såväl XS som XXL, fall för diskrimineringsombudsmannen? Inom datorområdet vimlar det av förkortningar, alltifrån de numera allmänspråkliga PC och WWW till mer informella, jargongartade bokstavs-kombinationer. Till de senare hör klassiker som GIGO 'garbage in, garbage out' och WYSIWYG 'what you see is what you get'; MED inkluderar båda dessa förkortningar, CALD (2003) den senare och COBUILD (2001) ingendera. Ett ytterligare förkortnings-

⁸ Detta lexikon har också – till skillnad mot både MED och COBUILD (2001) – ordet *Taliban* som uppslagsord, om än på fel ställe i bokstavsordningen (mellan *tale* och *talent*).

ord som bara finns i *MED* är *SWALK*: 'sealed with a loving kiss; ...'; jfr också "Computer words" i avsnittet "Language Awareness".

Mitt samlade intryck av uppslagsordförrådet i *MED* är att lexikonet, trots en och annan lucka, har en mycket god täckning av de olika slags ord – inklusive mer okonventionella typer – som för gruppen "advanced learners" har ett givet intresse. I detta avseende, inte minst i fråga om informella talspråsuttryck, tycks mig *MED* ett strå vassare än sina konkurrenter. Låt oss nu övergå till att se hur uppslagsorden behandlas i *MED*.

4. "Core vocabulary": produktivt kontra receptivt ordförråd

Det är en gammal – och omdiskuterad – språkpedagogisk tanke att vissa delar av ett språks ordförråd i någon mening är mer grundläggande eller "centrala" än andra; de tillhör "core vocabulary" (se Carter 1987:33f.) För en äldre generation av den "bildade" engelskspråkiga allmänheten har förmodligen Basic English, C.K. Ogdens skapelse från 1920-talet, framstått som det mest konkreta exemplet på genomslagskraften hos denna idé: ett ordförråd på 850 ord med "generativ kraft" att genom kombinationer med varandra kunna ersätta den vanliga engelskans tiotusentals ord (se Carter 1987:22f., McArthur 1992:107). En närbesläktad exponent av samma tanke gav sig till känna i Michael Wests nu halvsekelgamla *A General Service List of English Words* (1953), med rötter i 1930-talet, en frekvensbaserad lista på ca 2000 ord avsedd att uppfylla bl.a. följande krav: "To find the minimum number of words that could operate together in constructions capable of entering into the greatest variety of contexts ..." ("Foreword" av G.B. Jeffery, s. v).⁹ Inom det lexikografiska området har Wests lista haft ett betydande inflytande, bl.a. som inspirationskälla till de definitionsordlistor på ca 2000 ord som, särskilt i inlärningslexikon – så även i *MED* (se nedan) – blivit ett välbekant inslag när det gäller att definiera betydelser på ett så enkelt sätt som möjligt, alltsedan den första upplagan av *LDOCE* (1978); jfr Ohlander (1996: 269f.).

Till begrepp som "centralt ordförråd" eller "core vocabulary" i olika tappningar har varit kopplade diskussioner kring skillnaden mellan *produktivt* ("aktivt") och *receptivt* ("passivt") ordförråd, en skillnad som i varje fall implicit ofta legat till grund för urvalet av uppslagsord inte minst i inlärningslexikon. Någon explicit skillnad har däremot i regel inte gjorts, även om frekvensangivelser numera före-

⁹ Av särskilt intresse är Wests funderingar (s. ix) kring "Factors (other than frequency) which are to be considered in vocabulary selection".

kommer i sådana lexikon, sedan *COBUILD* (1995) och *LDOCE* (1995). Här går *MED* sin egen väg, såsom framgår av dess "Introduction" (s. x):

One of the major innovations of the *Macmillan English Dictionary* is to make a clear distinction between the core vocabulary of English – which many users will need to 'encode' as well as 'decode' – and the tens of thousands of less frequent words that many users will never even encounter, and few will ever need to use productively. Drawing on reliable word frequency information, we have identified a central core of around 7,500 words that are most likely to be needed by students working in both receptive and productive modes.

I lexikonet är uppslagsord som tillhör denna produktiva "core vocabulary" – som således innehåller bortåt fyra gånger fler ord än gängse använda definitionsvokabulärer (jfr ovan) – tryckta i rött (t.ex. *sensitivity*), medan det receptiva ordförrådet ("non-core") är tryckt i svart (t.ex. *serendipity*). Exakt vilka frekvensmässiga grunder som avgjort ett uppslagsords färg ges inte några upplysningar om. Däremot är de röda uppslagsorden försedda med ett slags grova frekvensangivelser – grövre än t.ex. i *COBUILD* (2001) – i form av ett antal (1–3) röda stjärnor, där de trestjärniga orden är de vanligaste. Exempelvis har *correct* som adjektiv tre stjärnor, medan *correct* som verb har två; substantivet *correction* har en stjärna, dvs. är mindre frekvent än de båda andra medlemmarna i denna "ordfamilj"; på motsvarande sätt är *assassination* "core", *assassinate* "non-core".¹⁰ Det kan påpekas att även en del sammansatta uttryck, som *air conditioning* och *point of view*, är rödmarkerade, liksom *pop music* (däremot inte *rock music*).

Att "core vocabulary" inte är något väldefinierat begrepp behöver knappast påpekas, ej heller att dess relation till produktivt respektive receptivt ordförråd – eller relativ frekvens – inte är oproblematisk. Det skulle här leda för långt att närmare diskutera dessa saker. Inom ramen för *MED* fungerar "core vocabulary" på ett mer pragmatiskt plan, som en grov men ändå nyttig, frekvensrelaterad indikation på vad som i ett inläraryperspektiv kan betraktas som engelskans centrala ordförråd, med oundvikligen något luddiga konturer.¹¹ Mestadels motsvarar urvalet "core words" i *MED* vad man intuitivt skulle kunna vänta sig. Men en och annan överraskning dyker också upp. Exempelvis är ordet *preposition* liksom den stilistiskt formella, närmast litte-

¹⁰ Begreppet "word family" spelar en central roll i *CALD* (2003).

¹¹ Jfr Carter (1987:44): "It is clear [...] that the notion of core vocabulary needs to be examined with some caution. However, the distinction between core and non-core vocabulary, though never a hard and fast one, is an important feature of the structure of the lexicon of a language." För Carter, liksom för West (jfr fotnot 10), är det uppenbart att "core vocabulary" inte enbart, eller ens primärt, skall ses som en kvantitativ fråga om frekvens.

rära konjunktionen *albeit* ('om än'), markerad som "core vocabulary" (visserligen av den minst frekventa typen), medan ett mer informellt ord som *stink* – eller för den delen de polysema *fuck* och *fucking* – får finna sig i en mer marginaliserad position, så även interjektionen *oh*. Dessa exempel, som lätt skulle kunna mångfaldigas, ger också en antydning om en snedbalans mellan skriftspråk och talspråk i den korpus som ytterst ger den frekvensmässiga grunden för tillhörighet respektive utanförskap i förhållande till "core vocabulary" i *MED*. De visar också på nödvändigheten av ett kritiskt förhållningssätt till en rent korpus/frekvensbaserad definition av "core vocabulary".

En följd av uppdelningen i produktivt och receptivt ordförråd är att de rödmarkerade uppslagsorden är försedda med mer information och exempel än den svarta majoriteten:

For 'productive' vocabulary [...], advanced learners need a wide range of information: not only about meaning, but also about how words combine (their collocational and syntactic behaviour), what registers they usually appear in, and what they tell us about the speaker's attitude. Conversely, for very infrequent (or 'receptive') words [...] the primary need is for a simple and clear explanation of meaning. Consequently most of these entries are very short. ("Introduction", s. x)

Detta innebär att ett verb som *think* redovisas på ett minst lika detaljerat sätt beträffande betydelse, syntax och idiomatik som i t.ex. *COBUILD* (2001). Det semantiskt närliggande men mer formellt betonade verbet *ponder* behandlas däremot på olika sätt i de båda lexikonerna. I *MED*, där det inte tillhör "core vocabulary", ges – förutom stilmarkören "formal" och den knapphändiga informationen att det kan fungera transitivt eller intransitivt – endast ordets betydelse, utan exempel och mer precisa upplysningar om ordets syntaktiska konstruktionsmöjligheter. I *COBUILD* (2001) däremot får ordet en betydligt utförligare behandling, med tre exempel som vart och ett illustrerar ordets syntaktiska profil, vilken också specificeras mer explicit; även *CALD* (2003), liksom *LDOCE* (1995), behandlar *ponder* på ett betydligt mer ingående sätt.

Den "dual-track" approach som kännetecknar *MED* medför enligt dess "Introduction" (s. x) "great benefits for the reader: productive vocabulary is described in depth, while the brevity of the 'receptive' entries enables us to include much more vocabulary of this type." Ett alternativt sätt att uttrycka samma sak vore att säga att den mycket goda ordförrådstäckning som kännetecknar *MED* (jfr ovan) sker till priset av en förenklad redovisning av majoriteten uppslagsord i lexikonet. En sådan formulering, om än sakligt korrekt, skulle dock ge en skev helhetsbild. Däremot kan man konstatera att *MED* genom sin relativt strikta uppdelning av ordförrådet i produktivt och receptivt möjligen lämpar sig mindre väl för sådana, relativt få (?), "very advanced learners" som är i behov av mer detaljerad information inte

bara om "core words", utan också om hur t.ex. ett verb som *ponder* faktiskt konstrueras, dvs. sådana inlärare för vilka det receptiva ordförrådet i *MED* är på väg att omvandlas till produktivt. Gränsdragningen mellan produktivt och receptivt ordförråd i *MED* gör visserligen ett i stort sett rimligt intryck, men är således inte oproblematisk, vare sig teoretiskt eller praktiskt. Att det däremot ger tillräcklig information för normalinläraren – storkonsumenten – av "core vocabulary" är det inget tvivel om: redovisningen av dessa uppslagsord håller genomgående hög klass.

5. Definitioner och betydelser

Som redan påpekats använder sig *MED*, liksom andra engelska inlärningslexikon (jfr Ohlander 1996:269f.), av en definitionsordlista, redovisad i ett särskilt appendix (s. 1678–1689): "All the definitions in this dictionary are written using a carefully chosen list of under 2500 words" (s. 1677). Definitionsorden i *MED* är ungefär lika många som de som används i "a natural defining vocabulary" i *COBUILD* (2001: xviii), men ca 500 fler än i motsvarande listor i *LDOCE* (1995) och *CIDE* (1995).¹² Eftersom de allra flesta orden i en praktiskt användbar definitionsordlista är relativt högfrekventa och därmed ofta flertydiga (t.ex. *get* och *hand*) lider sådana listor i regel av en viss vaghet. *MED* försäkrar visserligen sina användare om att "[o]nly the most basic and central meanings" används i lexikonets definitioner (s. 1677). Men lika lite som i andra engelska definitionsordlistor ges några exakta upplysningar om vilken betydelse och/eller ordklassstillhörighet som gäller för de aktuella definitionsorden, som t.ex. *amount* eller *capital*. Att denna vaghet skulle uppfattas som problematisk av "advanced learners" i allmänhet är dock långtifrån säkert. Det är snarare i ett mer teoretiskt lingvistiskt perspektiv som grundfrågan blir intressant: Vilka, och hur många, betydelser (eller betydelsekomponenter) behövs för att förklara samtliga ordbetydelser i ett språk?

Att valet av definitionsord huvudsakligen styrts av pragmatiska överväganden är uppenbart, i *MED* liksom i andra inlärningslexikon. Definitionsordlistor fungerar också som en påminnelse om att orden i en definition inte bör vara svårare än själva uppslagsordet. I *MED* förklaras exempelvis betydelsen hos *passport* på följande sätt: 'an official document containing your photograph and showing which country you are a citizen of. You use your passport when travelling to foreign countries'. Detta kan jämföras med följande, betydligt mer

¹² Listor över de använda definitionsorden ges däremot inte i *COBUILD* (2001) eller *CALD* (2003), till skillnad mot föregångaren *CIDE* (1995).

krävande definition av samma ord i *The Concise Oxford Dictionary* (1990): 'an official document issued by a government certifying the holder's identity, and entitling the holder to travel under its protection to and from foreign countries'. De utvalda definitionsorden i *MED* sägs vara "the most common and basic words in English" (s. 1677. Förutom den stora majoriteten av enkla ord, som *cause* och *effect*, förekommer också ett mindre antal sammansatta definitionsuttryck som ter sig funktionella i många definitioner, t.ex. *by means of*, *relating to* och *take place*. Mer frågande ställer man sig inför *American football* (vid sidan av de enkla definitionsorden *American* och *football*).

Definitionsformatet i *MED* kan karakteriseras som eklektiskt, eller variabelt. Detta gäller i förhållande till såväl *COBUILD* (2001) och dess föregångare, där "full sentence definitions" varit ett kännetecken – några skulle säga dogm¹³ – som till det traditionella kravet på syntaktisk utbytbart. De två betydelserna hos uppslagsordet *pathetic* i *MED* kan tjäna som exempel på båda definitionsstilarna. Den första betydelsen hos detta adjektiv definieras på följande, syntaktiskt ekvivalenta sätt, i form av en adjektivfras: 'useless or not effective in an annoying way'; den andra betydelsen förklaras i stället med en hel mening: 'if someone or something looks or sounds pathetic, you feel sympathy for them'. (Jämför också definitionen av *passport* ovan, där de båda formaten kombineras inom ramen för samma betydelseförklaring.) Dessutom förekommer rena synonymdefinitioner förekommer, t.ex. *frequently* 'often'. En sådan pragmatisk – för att inte säga respektlös – inställning till definitionsformat (olika för olika uppslagsord/betydelser) förefaller mig både sympatisk och, viktigare, effektiv i inlärarsammanhang (jfr Ohlander 1996:271). Ofta förekommer också klagande encyklopediska upplysningar som tillägg till definitionerna, t.ex. vid *snake*: "Some snakes have a poisonous bite that can kill".

En klassisk lexikografisk fråga rör distinktionen mellan homonymi och polysemi i relation till uppslagsord. I *MED* – i likhet med *LDOCE* (1995) men till skillnad mot såväl *COBUILD* (2001) och *CALD* (2003) – sker sorteringen av ordbetydelser under uppslagsord enbart på basis av ordklassstillhörighet, inte grad av betydelseskilnad (eller etymologi). De två obesläktade huvudbetydelserna hos *bank*, standardexemplet på homonymi i engelska semantikböcker, återfinns således under ett och samma uppslagsord; i *CALD* (2003) utgör de två separata uppslagsord. Detsamma gäller fall av tydlig polysemi, t.ex. de tre klart besläktade betydelserna hos *icon*: 1 'a small picture on a computer screen...', 2 'someone who is very famous...', 3 'a picture ... of a

¹³ Jfr John Sinclairs försvar (*COBUILD* 2001:xiii) med slutklämmen: "Hence there is no apology for full sentence definitions – far from it."

holy person ...' (*MED*; betydelseordning efter frekvens). Även här använder *MED* ett och samma uppslagsord för de olika betydelserna, medan *CALD* (2003) har ett uppslagsord per betydelse. Den lexicografiskt problematiska gränsdragningen mellan homonymi och polysemi får således ingen formell markering i *MED*, lika lite som i *COBUILD* (2001) eller *CALD* (2003).

En mängd uppslagsord har mer än en betydelse, särskilt de vanligaste orden. Verbet *go* är i *MED* sorterat på 22 huvudbetydelser (plus diverse fraser). Det säger sig självt att risken för oöverskådlighet även i mindre extrema fall blir överhängande. Lexikonet ger därför inledande betydelsemenyer vid uppslagsord med fem eller fler (huvud)betydelser (dock ej vid grammatiska formord som artiklar och prepositioner). Verbet *cry* har enligt *MED* bara tre betydelser och har följaktligen ingen inledande betydelsemeny; substantivet *cry* däremot, ett uppslagsord med sex huvudbetydelser (plus fraser), är försett med en meny som hjälper läsaren att snabbt få en överblick över lexikonartikelns innehåll: 1 'of emotion/pain', 2 'shouted words', 3 'of animal/bird', 4 'act of producing tears', 5 'urgent request', 6 'emotional reaction'. I Michael Hoeyes "Foreword" (s. viii) sägs att sådana betydelsemenyer utgör "an innovation in dictionary-making and we believe that they will make using the dictionary a great deal easier." Det är lätt att hålla med om den senare delen av detta citat, däremot inte om den förra (åtminstone inte om Hoyes menar att *MED* är det första lexikon som använder betydelsemenyer): *LDOCE* (1995) var tidigare ute med menyer av liknande slag.¹⁴

Ett i mitt tycke lovvärt drag i *MED* rör lexikonets behandling och strukturering av betydelserna hos ett och samma uppslagsord. Låt oss ta adjektivet *hot* som exempel, ett uppslagsord med elva huvudbetydelser i sin meny. Den första av dessa är 'very high in temperature', den andra 'food with spices', osv. Under den första huvudbetydelsen har sorterats följande "subsenses": 1a 'feeling uncomfortable because the temperature is too high...', 1b 'used about the weather', 1c 'where the weather is often hot', 1d 'cooked and served hot'. Poängen här är den hierarkiska strukturen, där betydelserna 1a–1d ses som realisationer av samma huvudbetydelse och därför samlats under denna. Ett sådant beskrivningssystem, som också används i *The New Oxford Dictionary of English* (1998), liksom långt tidigare i *Svensk ordbok* (1986) (jfr Ohlander (2001:212f.)), ger en klarare uppfattning om hur betydelser hänger samman än en platt, sekventiell redovisning av den typ som finns i t.ex. *COBUILD* (2001), där motsvarigheterna till *MED*:s "subsenses" inte explicit markeras som närbesläktade. Man kan

¹⁴ Jfr även de "superheadwords" som *COBUILD* (2001) använder vid ett knappt hundratal uppslagsord (s. xii), t.ex. *get*.

också betrakta denna del av lexikonets gruppering av betydelser som en begränsad upprättelse av polysemibegreppet, inom ramen för separata huvudbetydelser.

I fråga om semantiska fält, särskilt synonymi, har *MED* också mycket att erbjuda. Vid vissa uppslagsord ges en synonym som "extra definition" (*reservation* vid *booking*).; i en del fall ges även antonymer (t.ex. *laid-back* vid *highly-strung*). En intressant innovation gäller de upplysningar under rubriken "Metaphor" som vid ett fyrtiotal uppslagsord, i form av rosafärgade rutor, ger information om olika slags bildspråkliga alternativ till det aktuella uppslagsordet. Efter uppslagsordet *angry* ges bl.a. följande exempel på mer eller mindre synonyma uttryckssätt: *She burned with indignation, Their parents were having a heated argument ..., I'm sorry I blew my top*. En annan typ av synonyminriktad information återkommer vid en del uppslagsord under rubriken "Other ways of saying...". Ett exempel på sådan information finns vid verbet *kill*, där bl.a. följande ord definieras och exemplifieras: *assassinate, massacre, wipe out, put to sleep*. En snarlik ruta finns vid t.ex. uppslagsordet *new*, med rubriken "Words you can use instead of *new*", som *fresh, innovative, pioneering, updated, pristine* etc., med upplysningar om i vilka sammanhang de är lämpliga. På liknande sätt ger "Ways of saying *no*", vid uppslagsordet *no*, "pragmatiska synonymer" alltifrån *I'm afraid not* till *You must be joking!*, användbara särskilt i talspråkliga sammanhang. Rutan "Types of *sound*", vid uppslagsordet *sound*, upplyser om hyponymer som *bang, crash* och *thud*. En ytterligare typ av semantisk information ges i rutor med rubriken "Talking or writing about...", t.ex. *marriage*, betraktat som ett semantiskt fält där ord som *bride* och *groom*, liksom *hen party* och *stag night*, tas upp – en typ av upplysningar som leder tanken till de "vokabelsamlingar" som var ett vanligt inslag i tidigare språkundervisning.

6. Kollokationer

Som redan påpekats var A.S. Hornbys grundidé att ett lexikon för inlärare skall innehålla omfattande, "produktiv" information om ordens syntaktiska egenskaper och de idiomatiska konstruktioner de kan ingå i. Sådana upplysningar utgör en av grundbultarna också i dagens lexikon. Men sedan Hornbys tid har andra typer av ordinformation tillkommit, i regel som en fördröjd återspeglning av intresseförskjutningar inom lingvistik. De senaste femton-tjugo årens ökade fokus på bl.a. talspråk och sociolingvistik, pragmatik och textlingvistik, har successivt vunnit insteg i "learners' dictionaries", vilket även *MED* ger en mängd konkreta bevis på.

Ett annat område som i takt med tillgången till allt större korpusar tilldragit sig allt större uppmärksamhet är kollokationer, ett område som är angeläget för "advanced learners" i allmänhet (och kanske "very advanced learners" i synnerhet). Att tillägna sig insikter om – och förmåga att använda – de vanligt förekommande ordkombinationer – inte bara idiom – som kännetecknar autentiskt språk kan sägas tillhöra slutsteget i en språkinlärares *Bildungsgang*.¹⁵ Sedan 1990-talet har därför engelska inlärningslexikon visat ett ökande intresse för just kollokationer: "An important aim of this dictionary is to show very clearly the collocation of a word: the other words that are frequently and typically used with it" (*LDOCE* 1995:xvi; jfr *CIDE* 1995:viii, *COBUILD* 2001:xviii). Det "learner's dictionary" som ger rikhaltigast information om kollokationer är *MED* (jfr s. x, xii).¹⁶ I likhet med andra inlärningslexikon ger *MED* kollokationer som t.ex. *abundantly clear* som en särskild upplysning under huvudordet *abundantly*; motsvarande gäller t.ex. *no cause for concern/alarm* (under *cause*), *natural ability/talent* (under *natural*) och en mängd andra frekventa kombinationer.¹⁷ Men *MED* går ett steg längre än så: om ett ord har många kollokationer listas dessa i en särskild ruta. Vid t.ex. uppslagsordet *minority* anger en sådan ruta "Words frequently used with *minority*", nämligen följande fem adjektiv: *significant, sizeable, small, substantial, tiny*. Vid *peace* ger motsvarande ruta åtta kollokerande verb, från *bring till secure*; vid verbet *reject* åtta adverb, från *categorically till vigorously*; vid adjektivet *violent* åtta substantiv, från *attack till protest*. Att sådana upplysningar är synnerligen användbara, t.ex. vid produktion av egna texter, är uppenbart. De ofta återkommande rutorna med kollokationer fungerar också som en medvetandehöjare, en påminnelse om att lyfta blicken från det enskilda ordet till de kontexter där det vanligen förekommer.¹⁸

7. Avslutande kommentar

I de föregående avsnitten har jag tagit upp några aspekter på *MED* som enligt min åsikt mest bidrar till att ge detta nya "learner's dictionary"

¹⁵ Det är intressant att notera att redan Palmer (1938), i bokens undertitel, betonar vikten av "collocations"; jfr också s. iv och x, där det framgår att Palmer inte gör någon strikt åtskillnad mellan kollokationer och idiom.

¹⁶ Jfr också det nyutkomna, renodlade kollokationslexikonet *Oxford Collocations Dictionary for Students of English* (2002).

¹⁷ Gränsdragningen idiom-kollokationer är ibland svår att genomskåda: frasen *catch sb red-handed* är bokförd som kollokation (under *catch*) medan *be caught with your pants/trousers down* redovisas som idiom (likaledes under *catch*).

¹⁸ Beträffande bakgrunden till kollokationsupplysningarna i *MED*, se Kilgarrieff och Rundell (2002).

dess profil, eller "själ". Sådant som inte på något mer slående sätt skiljer sig från andra inlärningslexikon av i dag – t.ex. information om uttal, syntax, pragmatik och "usage" – har fått lämnats därhän.

Som torde ha framgått är mitt huvudsakliga intryck av *MED* mycket positivt, även om det alltid går att diskutera enskildheter. Detta intryck förstärks av mina erfarenheter hittills som "praktisk" användare av lexikonet. *MED* uppfyller höga krav på användarvänlighet, genom sin layout såväl som genom välstrukturerade artiklar och de rutor med olika slags tilläggsinformation som kompletterar många uppslagsord. Lexikonets allsidiga täckning av dagens engelska ordföräd i tal och skrift imponerar också. Uppdelningen i "core" och "non-core vocabulary" är tveklöst ett intressant, om än inte oproblematiskt grepp. *MED*:s lingvistiskt stringenta redovisning av betydelser och betydelse-samhörighet (t.ex. synonymirelationer inom vissa semantiska fält) förtjänar också ett särskilt omnämnande. Detsamma gäller, i än högre grad, lexikonets innovativa behandling av kollokationer, ett område av central betydelse för just den avancerade, produktivt inriktade inlärares.

Det grundläggande syftet med enspråkiga "learners' dictionaries" – att förutom "receptiv" betydelseinformation även ge mer "produktiv" inriktade upplysningar – har knappast ändrat sig radikalt sedan 1900-talets mitt, trots ett accelererande intresse för bl.a. talspråk och pragmatik. Samtidigt har det skett en kontinuerlig utveckling beträffande innehåll och arbetssätt. Inte minst har lexikograferna fått tillgång till datoriserade arbetsredskap som skulle ha tätt sig som science fiction för Hornby och hans medarbetare på 1940-talet. Sedan det sena 1970-talet har nya lexikon framgångsrikt tagit upp kampen på en, som det förefaller, ständigt expanderande marknad för inlärningslexikon. Trots den kreativitet som kännetecknat utformningen av dessa nyare lexikon visar *MED* att det fortfarande är möjligt att på olika sätt förnya genren, sätt som kommer "advanced learners" tillgodo samtidigt som de ter sig lexikografiskt intressanta.

Att *MED* är en respektingivande uppstickare i konkurrensen bland inlärningslexikon framgår bl.a. av att lexikonet rönt en myckenhet positiv uppmärksamhet i Storbritannien. Under sitt utgivningsår belönades det också med det prestigefyllda Duke of Edinburgh English-Speaking Union English Language Book Award. Med tanke på detta skulle en lämpligare akronym än *MED* för *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* vara *MEDAL*. Hursomhelst är lexikonet väl värt sitt pris – i mer än en bemärkelse. "The Big Four" har blivit "The Big Five".

Litteratur

- The Advanced Learner's Dictionary of Current English* 1948. Oxford: Oxford University Press.
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary (CALD)* 2003. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cambridge International Dictionary of English (CIDE)* 1995. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carter, Ronald 1987: *Vocabulary, Applied Linguistic Perspectives*. Unwin Hyman.
- Collins COBUILD English Dictionary* 1995. Second ed. HarperCollins.
- Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners* 2001. Third ed. HarperCollins.
- The Concise Oxford Dictionary* 1990. Eighth ed. Oxford: Oxford University Press.
- Kilgarriff, Adam och Michael Rundell 2002: Lexical profiling software and its lexicographic applications – a case study. I: *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002*, Vol. II (Eds.: Anna Braasch and Claus Povlsen.) København, 807–818.
- McArthur, Tom (ed.) 1992: *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)* 1995. Third ed. London: Longman
- The New Oxford Dictionary of English* 1998. Oxford University Press.
- Ohlander, Sölve 1995: Le mot juste? Några tankar kring "världens första produktionslexikon". I: *LexicoNordica* 2, 237–259.
- Ohlander, Sölve 1996: "The Big Four". "Learners' dictionaries" inför 2000-talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
- Ohlander, Sölve 2001: Tolv kilo engelska lexikon. I: *LexicoNordica* 8, 203–233.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD)* 1995. Fifth ed.; 2000. Sixth ed. Oxford: Oxford University Press.
- Oxford Collocations Dictionary for Students of English* 2002. Oxford: Oxford University Press.
- Palmer, Harold E. 1938: *A Grammar of English Words*. London: Longmans.
- Svensk ordbok* 1986. Stockholm: Esselte Studium.
- West, Michael 1953: *A General Service List of English Words*. London: Longmans.

Hannu Tommola

Tre nya finsk-ryska ordböcker

- Jelisejev, Juri: *Suomi-venäjä-suomi sanakirja – Finsko-russko-finskij slovar'* ('Finsk-rysk-finsk ordbok'). 2:a, utvidgad och förnyad upplaga. Jyväskylä & Helsinki: Gummerus, 2001. 536 s. (JEL)
- Koppaleva Ju. È. [Julija Èjnovna]: *Novyj finsko-russkij slovar'*. Okolo 50 000 slov i vyraženiij – *Uusi suomalais-venäläinen sanakirja*. Noin 50 000 hakusanaa ja sanontaa ('Ny finsk-rysk ordbok. Ca 50.000 uppslagsord och uttryck'). Sankt-Peterburg: M.G.V., 2001. 883 s. (KOP)
- Niemensivu, Helena & Ekaterina Nikkilä: *Suomi-venäjä-sanakirja – Finsko-russkij slovar'* ('Finsk-rysk ordbok'). Helsinki: WSOY, 2003. 771 s. (N&N)

In the last years several new Finnish-Russian dictionaries entered the market. The Gummerus Publishers brought new editions of the old Soviet time Yeliseev's dictionaries; in 1999 still a 4th print of the Finnish-Russian-Finnish dictionary by Youri Yeliseev appeared in one volume and in 2001 a new edition of this dictionary was published. Gummerus' dictionaries are small in size, pocket dictionaries (10,000–15,000 entries). The late spring in this year brought the looked-for middle-sized Finnish-Russian dictionary of WSOY. Two years earlier Yulia Koppaleva's New Finnish-Russian dictionary of roughly the same size had appeared in Russia. All these dictionaries have met the needs of users whose number has increased during the last ten years considerably. Especially there are much more Russian-speakers who know or learn Finnish. Whereas Koppaleva's dictionary is oriented for this "new" user group, the new Finnish-Russian dictionary of WSOY is explicitly meant for Finnish users. However, there is still a gap in the Finnish-Russian lexicography, because the big Finnish-Russian dictionary by Vahros and Scherbakoff from 1975 remains the comprehensive standard work for professionals and both user groups, and of course it lacks all the new vocabulary that has appeared during the last quarter of a century, both in Finnish, and in Russian.

1. Inledning

Då den stora finsk-ryska ordboken av Vahros och Scherbakoff (1975) utkom, hade man i sjuttio år fått nöja sig med Ringvalls och Kijanens (1902) gamla lexikon (se Tommola 1983). Under årens lopp har denna "storordbok" sedan kommit ut i flera nyupplagor utan att alls ha uppdaterats innehållsligt. På 1990-talet, efter Sovjetunionens fall, såg man i Ryssland möjligheter att tjäna pengar också inom ordboksbranschen, då internationella kontakter blev vanliga och politiskt opro-

blematiska och då kommersiell företagsamhet inte mera behövde utgöra ett hot mot integriteten. Tack vare den datatekniska utvecklingen har det också kommit till en massa elektroniska ordböcker, vilkas författare inte alltid brytt sig om upphovsrättsliga detaljer.

Av de finska förlagen har Gummerus och WSOY kommit ut med nya ordböcker. Det förstnämnda gav 1999 ut en nyutgåva av den ryske fennougristen Juri Jelisejevs gamla finsk-ryska och rysk-finska ordböcker i ett band och sedan i en förnyad upplaga 2001. I den nya versionen har antalet uppslagsord i den finsk-ryska delen utökats från 10.000 till omkring 15.000. Jelisejevs ordbok har redigerats av översättaren Marja-Leena Jaakkola och redaktören Nelly Semjonova, den senare med lång erfarenhet av ordboksarbete på Moskva-förlaget Russkij jazyk.

Den efterlängttade medelstora ordboken från WSOY kom ut i våras (Niemensivu & Nikkilä 2003). Marknaden hade dock mer eller mindre hunnit erövrats av den i Petrozavodsk utgivna nya finsk-ryska ordboken av Julia Koppaleva (2001).¹ Den är av i stort sett samma storlek och kom ut två år tidigare. Vad man egentligen hade önskat sig ifråga om seriös russistik och finsk-rysk lexikografi hade varit en storordbok av Vahros & Scherbakoffs klass. I professionella kretsar förblir den tillsvidare oersättlig både till omfånget och vad gäller lingvistisk metodik trots bristerna i aktualitet.

Koppaleva stöder sig på erfarenheter från universitetet i Petrozavodsk, och utgångspunkten är ryska användares behov – ordboken är t.ex. den enda av de här recenserade som innehåller en översikt över finsk grammatik. Också metaspråket är helt och hållet på ryska. Koppalevas ordbok har ganska omfattande användaranvisningar, medan utanförtexten nästan helt och hållet har slopats i den nya versionen av Jelisejev.

Helena Niemensivu och Ekaterina Nikkilä är båda erfarna universitetslärare. Nikkilä har dessutom gjort karriär som praktisk lexikograf. Hon står för en central insats i den utmärkta rysk-finska inlärningsordboken (Mustajoki & Nikkilä 1982) och har spelat en viktig roll som granskare av den ryska delen i den stora rysk-finska ordboken (Kuusinen & al. 1997).

Alla tre ordböckerna (Jelisejev 2001, Koppaleva 2001, Niemensivu & Nikkilä 2003) torde hitta sina användarkretsar. Särskilt vill jag påpeka vikten och nyttan av moderna medelstora ordböcker för både finska och ryska studenter inom rysk filologi och översättningsvetenskap. I denna recension kommer huvudvikten att ligga på Niemensivu & Nikkilä 2003, Koppaleva 2001 och Jelisejevs (2001) finsk-ryska del

¹ Koppalevas ordbok har recenserats på ryska av Aleksandr Zelenin i den finska ryskläraryöreningens tidskrift *Aspekti* (Zelenin 2002).

(härefter N&N, KOP och JEL). Jämförelser kommer att göras med Vahros & Scherbakoff 1975 (härefter V&S). Det kan inte undvikas eftersom den är och förblir den fullständigaste ordboken i sitt slag. I min recension (Tommola 1983) jämförde jag den ganska ingående med några ryska ordböcker på andra språk med ryska som målspråk och kunde fastställa att den höll väldigt hög klass. Det som man måste kritisera den för idag är att den innehåller en massa onödiga uppslagsord (då den försöker tjäna två målgrupper på en gång och täcka "allt") och att den ur dagens synvinkel naturligtvis är hopplöst föråldrad. En del brister som förekommer i V&S har kunnat undvikas i KOP och N&N då man har inriktat sig på bara en målgrupp åt gången, en rysk respektive en finsk.

2. Målgrupp

I regel medför den dubbla orienteringen vissa problem, t.ex. behövs det mera exempel på ordens användning, fler grammatiska uppgifter och överhuvudtaget mera information om materialet på båda språken. En del av den information som är viktig för den ena målgruppen är säkert onödig för den andra. Både Gummerus och WSOY har valt att definiera sina ordböcker som finsk-ryska för finskspråkiga användare. Koppaleva undviker att säga rakt ut för vem ordboken är gjord, men det finns några indikatorer på att det i själva verket är fråga om en finsk-rysk ordbok för ryssar:

1. i förordet (s. 7) sägs att ordboken riktas till alla som använder *finska* på olika nivåer (...”kaikentasisille suomen kielen käyttäjille suunnattu yleissanakirja”)²
2. alla användaranvisningar är på ryska
3. som uppslagsord återfinns också böjningsformer, vilket uttryckligen har betydelse för receptiv användning (t.ex. genitivformer av substantiv: *jalan* se *jalka* 'fot' eller presensformer av verb *haen* se *hakea* 'hämta')³
4. i slutet av boken finns en kort översikt över finskans grammatik (men ingenting om rysk grammatik).

² Fastän det finns både ett ryskt och ett finskt förord, är de identiska till innehållet och tydligen skrivna för de som lär sig och använder finska som främmande språk. – Man bör väl märka här att Niemensivu och Nikkilä också har skrivit förordet på båda språken, trots att deras ordbok uttryckligen vänder sig till en finsk målgrupp. Gummerus nya ordbok har endast ett finskt förord.

³ Det samma gäller för Jelisejevs gamla upplagor (till 1999); i Jelisejev 2001 har böjningsformer naturligtvis ränsats bort.

Då man har konstaterat detta blir man förvånad när man hittar uttalsanvisningar för ryska ord (t.ex. *matkailukohde* turistskij [-ss-] ob'ekt). Att det inte finns uttalsanvisningar i N&N trots att den är avsedd för finska användare måste anses förbluffande. Kanske antas användarna vara medvetna om de vanligaste undantagen från uttalsreglerna även om de är nybörjare (t.ex. att /-l-/ inte uttalas i *solnce* 'sol' eller att *konečno* 'förstås' uttalas med ett förenklat sje-ljud och inte med den affrikata som vore att förvänta utifrån ortografin). Ändå måste det anses vara en brist i en inlärningsordbok att de ganska fåtaliga undantagen i ryskt uttal inte uppmärksammats.

3. Att välja bort uppslagsord

Jag har granskat de tre nya ordböckerna bl.a. genom att jämföra sex fragment i dem med motsvarande avsnitt i V&S. Det var sex uppslag i den sistnämnda.⁴ Vad antalet uppslagsord beträffar så är resultatet av jämförelsen tämligen entydigt: N&N och KOP omfattar i alla fragment ungefär lika många uppslagsord. Också i V&S är antalet ordboksartiklar ungefär lika men då man räknar med alla sammansatta ord och avledningar som ingår i artiklarna fördubblas antalet. JEL har betydligt mindre ord, cirka en tredjedel av antalet i KOP och N&N. Antalet ord på ett uppslag varierar i V&S från 136 till 277 (83–134 artiklar), i N&N från 77 till 166, i KOP från 80 till 148 och i JEL från 21 till 63.⁵

Bland de ord som V&S har med men som har slopats i de nyare ordböckerna kan exempelvis följande kategorier nämnas:

- i det moderna samhället föråldrade, mycket sällsynta eller speciella ord: lantbr. *haasia*, *haasioida* ('hässa' v., 'hässa' s), fisk. *haavikalastus*, *haavipyynti* ('håvfiske'), kyrk. *haavirahat* ('håvpengar'), med. *kuristustauti* ('strypsjuka'), byggn. *kurkainen* (samma som *kurkihirsi* 'kroppås' som finns i N&N och KOP); poetiska ord *kuuhut* ('måne'), *vaskenkarvainen* ('kopparfärgad'), astr. *kuujakso* ('månfas'), och sällsynta talspråkliga ord *kutku* (synonym till *kutka* och *kutina* 'klåda, kittling' som båda finns inte bara i KOP utan av någon anledning också i N&N), *kuukahtaa* ('ramla omkull') osv.
- utpräglade fackord: tekn. *kuristusläppä* ('strypspjäll'), *kuristusventtiili* ('strypventil'), zool. *kutojalinnut* ('vävarfågel'), *musta-*

⁴ Uppslagsorden från *haarukoida* till *hajaannuttaa*, *kuristaa* till *kuukahtaa*, *mustaaminen* till *muutos*, *parisänky* till *patolampi*, *tuottaja* till *turvoksissa* och *varten* till *vastaanottavaisuus*.

⁵ I de riktigt stora tvåspråkiga ordböckerna, t.ex. i den nya stora finsk-svenska ord-boken (Romppanen & al. 1997) finns det ännu mera uppslagsord än i V&S.

ketu ('svarträv'), *paritonvarpainen* ('uddatåg'), *parivarpainen* ('partåg'), bot. *mustajuuri* ('svartröt'), *mustakoiso* ('nattskatta') osv.

- för finskspråkiga användare onödiga⁶, regelbundna avledningar och synonymer:
 - verbavledningar: frekventativa aktionsarter som *haastella* ('prata'), *haaveksia* ('drömma'), *kursastella* ('krusa; genera sig'), *kutitella*, *kutkutella* ('kittla'), kausativa som *haastattaa* ('tala med, tilltala') och reflexiva (eller automativa) *kuristua* ('strypas, bli strypt'), *kutkuta* ('kliä, kittla'), *parittua* ('para sig'), *vasemmistolaiastia* ('bli vänsterinriktad') osv.;
 - nominalavledningar: nomina agentis *haaskaaja*, *haaskuri* ('slösare'), *kursailija* ('en som krusar'), *kurittaja* ('tuktomästare'), nomina acti *haaskaaminen* ('slösande'), *kutominen* ('vävande'), o.a. *haavillinen* ('[en] håv [full]'), *kurjalisto* ('fattigklass'), *kursaimattomuus* ('det att inte krusa/genera sig'), osv.;
- sammansatta ord: *haavinvarsi* ('håvskaft'), *kuristuspolitiikka* ('obstruktionspolitik'), *kurkiparvi* ('tranflock'), *kutomakoulu* ('vävskola'), *kutomataito* ('vävkunnande'), en hel del sammansatta adjektiv på *musta-* 'svart-', t.ex. *mustajuovainen* ('svartrandig, -strimmig'), *mustakarvainen* ('svart, med svart päls'), *mustakiharainen* ('svartlockig'), *mustakulmainen* ('med svarta ögonbryn'), sammansatta substantiv på *mustalais-* 'zigenar-', t.ex. *mustalaiselämä* ('-liv'), *mustalaislaulu* ('-sång'), *mustalaisleiri* ('-läger'), *mustalaisnainen* ('-kvinna'), *mustalaispoika* ('-pojke'), *mustalaisromanssi* ('-romans'), *mustalaistyttö* ('-flicka') och på *tupakka-/tupakan-* 'tobak(s)-', t.ex. *tupakanpolttaja* ('rökare'), *tupakansytytin* ('tändare'), *tupakantuska* ('röksugenhet'), *tupakanviljely* ('tobaksodling'), *tupakkamaa* ('tobaksland'), *tupakkamies* ('[manlig] rökare'), *tupakkamonopoli* ('tobaksmonopol') osv.
- exempel på sällsynta morfologiska l. fonetiska varianter: *muuante*, *muudan*, *paritusten* (jfr vanligare ord med samma betydelse: *muualle* 'någon annanstans, åt annat håll', *muuan* 'en viss', *paritusten* 'parvis')
- och som exempel på ett överbegrepp som inte existerar som sådant i terminologin på målspråket: *kurppa* 'beckasin' (V&S

⁶ Man kan förstås vara av annan åsikt om huruvida avledningar som är regelbundna i finskan är *onödiga*. Det är ändå ingen idé ur den finska användarens synpunkt att ha ett frekventativt verb som uppslagsord om man inte föreslår någon särskild översättning utan endast hänvisar till grundverbet (som i V&S t.ex. under *kutitella* < *kutittaa* 'kittla').

ger översättningen *val'dšnep* och den latinska beteckningen *Scolopax rusticola* som på finska heter *lehtokurppa* 'morkulla'; i de nya ordböckerna finns inga latinska namn).

En del sammansatta ord och avledningar måste utelämnas av utrymmesskäl även om man gärna skulle ge en rysk motsvarighet för dem. Det är synd att man inte kan lösa det problem som förhållandet mellan ordbokens storlek och användarnas språkkunskaper utgör. Man väljer att utelämnas icke högfrekventa avledningar, sammansättningar och kollokationer just i smärre ordböcker som ju främst används av nybörjare som inte känner till ordbildningsmekanismerna i målspråket. De ovannämnda exempelorden är onödiga eftersom det inte bara är fråga om att de kan ersättas av enklare ord med ungefär samma betydelse utan också att de är föråldrade eller dialektala. I de undersökta avsnitten finns det i V&S sammanlagt drygt 1300 ord av vilka nästan 20 % saknas i de nyare (och mindre) ordböckerna. Största delen är sådana som inte är motiverade i en ordbok för finnar (böjningsformer, synonymer) och kanske nästan hälften är föråldrade eller i allmänspråket sällsynta fackord.⁷

3.1. Nya ord

Den nya finsk-ryska ordboken av Niemensivu och Nikkilä är så aktuell som man bara kan önska. Gammalt material, som vanligen ärvs från föregående ordböcker, har skrupelfritt gallrats ut. Å andra sidan verkar nyare ord vara rikligt presenterade. I de sex avsnitten som jag undersökt är 12 % nya i jämförelse med V&S.

Jag ger här några exempel på uppslagsord som inte återfinns i V&S men som förekommer i större eller mindre utsträckning i de tre nya ordböckerna. Det är kanske symptomatiskt för det samhälle vi lever i, att *pakkoloma* 'permittering' (ordagrant 'tvångssemester'); ett ord som inte fanns med i V&S, nu finns i alla tre ordböckerna. En partiell synonym, *lomautus* 'permittering', finns visserligen med redan i V&S, och den finns med också i N&N och KOP. Förändringar i arbetslivet reflekteras ytterligare av de nya orden *lomittaa* 'avbyta' och *lomittaja* 'avbytare' som N&N och KOP ger. I princip kan dessa ord syfta på 'semestervikarierande' respektive 'semestervikarie' i allmänhet, särskilt verbet *lomittaa*, medan substantivet *lomittaja* främst tycks användas för 'lantbruksavbytare'. Ingendera ordboken omnämner detta. Dessutom har verbet *lomittaa* (*ob"edinjat*, *-it*, *slivat'/slit*) en speciell

⁷ Jag har här kunnat utnyttja resultat av en analys av V&S som utförts i en magisteravhandling i Nyslott (Reponen 1990).

betydelse i databehandling (eng. *collate, interlace, interleave, multiplex*) som endast uppmärksammas i KOP. Det är också bara där en allmän betydelse 'placera in/omlott, passa in' återfinns.

Begrepp som har med terrorism att göra är ingalunda nya men de har fått ny aktualitet i och med de senaste årens händelser: *terroriteko (terrorističeskij akt)* 'terroråd' i KOP, *terrori-isku (terakt)* 'terroraktion' och *terrorismin vastainen taistelu (bor'ba s terrorizmom)* 'kampen mot terrorism' i N&N. Det är också karakteristiskt att redan det enkla ordet *isku* 'slag' har en viktig sekundär betydelse 'anfall', för vilka KOP ger ekvivalenterna *ataka* 'attack' och *udar* 'slag' och N&N *rejd* 'raid' och *nalët* 'angrepp (konkr.).

Ett ord som *turkistarha* 'pälsfarm' (finns i alla tre ordböckerna) har närmast blivit aktuellt genom de sammanhang där också orden *eläinsuojelu (zaščita životnych* i N&N) 'djurskydd' och *eläinkoheet* (pl., finns endast i N&N: *opyty na životnych*) 'djurförsök' används. *Minkkitarha (ferma po razvedeniju norok)* 'minkfarm' är med i N&N, men *kettutarha* 'rävfarm' är det inte, och inte heller *kettutyttö* 'rävflicka', vilket ursprungligen är en finländsk ockasionalism som blivit nästan en term för *eläinaktivisti* (i N&N *aktivist/aktivistka dviženija za prava životnych*) 'djuraktivist'. Av dessa ord är det bara *eläinsuojelu (ohrana životnych)* som finns i KOP, medan inget finns i JEL.

Paritalo 'parhus' finns med i KOP och N&N med ekvivalenten *dvuchkvartirnyj dom* och i JEL med ekvivalenten *dvuchkvartirnyj kottedž*. Endast i N&N har båda betydelseerna av *parkkipaikka* noterats: 'parkeringsplats (om enskild ruta)' (*mesto dlja parkovanija (stojanki)*) och 'parkeringsplats, bilparkering (om område för parkering)' (*parking, parkovočnaja ploščadka, stojanka avtomobilej*). JEL har *avtostojanka*. KOP anser ordet representera ovårdat eller vardagligt språk och ger motsvarande ryska ord *stojanka (mašin)* och *parkovka*. Man har ändå svårt att veta om budskapet är att också de ryska orden är vardagliga (ovårdat språk). Behandlingen av det här ordet i ordböckerna ger anledning till några anmärkningar om synonymier. Reflexionerna begränsar sig inte bara till "parkerings"-orden utan man hittar fler exempel. Det är väldigt svårt att som användare bestämma sig för ett alternativ, då man hittar nio olika ryska motsvarigheter för 'parkeringsplats': *mesto dlja parkovanija, mesto dlja stojanki, parking, parkovočnaja ploščadka, stojanka avtomobilej* (N&N), *avtostojanka* (JEL), *stojanka, stojanka mašin* och *parkovka* (KOP). Egentligen finns det ännu fler ryska ord att välja mellan, för var och en av ordböckerna bjuder på några till under de synonyma (allmänspråkliga) uppslagsorden *pysäköintipaikka: mesto stojanki, mesto parkovki* (N&N), *mesto parkovki avtotransporta* (KOP) och *pysäköintialue: stojanka dlja avtomobilej* (N&N), *parkovka dlja mašin* (JEL). Vad

som inte heller tycks vara konsekvent är att det för synonyma ord ges olika ekvivalenter utan att detta motiveras på något sätt, t.ex. när man läser N&N undrar man varför **parkkipaikka** skall vara *stojanka avtomobilej*, **pysäköintipaikka** *mesto stojanki* och **pysäköintialue** *stojanka dlja avtomobilej*.

Neologismer som uppmärksammas i N&N men inte i de övriga ordböckerna är t.ex. *leipäkone (chlebopečka)* 'bakmaskin', *kuppikoko (razmer čašečki)* 'kupertorlek', *geenimuuntelu* 'genmanipulation' (*transgenetika, gennoe modifizirovanie*) och *geenimuunneltu* 'genmanipulerad' (*transgennyj, genetičeski modifizirovannyj*).⁸ *Geeniteknikka (gennaja tehnika)* 'genteknik', *aavikoituminen (opustynivanie)* 'öken-spridning' finns i alla.

De flesta av de nya uppslagsorden i de undersökta avsnitten faller inom kategorin trafik, andra viktiga klasser är adb, mode och talspråk (inkl. grova ord).

3.2. Facktermer

Niemensivu och Nikkilä har mycket noggrant gått igenom det centrala nufinska ordförrådet och gallrat bort (t.ex. jämfört med V&S) alla facktermer som inte av någon anledning är frekventa i press och i daglig kommunikation. Problemet är ju var gränsen går men jag tycker att författarna har lyckats mycket väl. Mitt första intryck var att Niemensivu och Nikkilä effektivt har strukit också bland djur- och växtnamn (exakta artnamn); så saknas t.ex. *mustavaris (grač)* 'råka', som de andra lexikonerna har. Senare upptäckte jag dock att t.ex. många fåglar ändå finns med (*punajalkaviklo* 'rödbena', *punakylkirastas* 'rödvingetrast' o.a.).

Inte helt konsekvent är att namn på vissa svampar, t.ex. *hapero* (ry. *syroežka*) 'kremla' och *tatti* (ry. *grib*) 'sopp', etiketteras med (*sieni*) 'svamp' medan namnen på vissa andra svampar, t.ex. *vahvero* (ry. *lisička*), med (*kasv*) 'botanik'. Ifråga om botanik, zoologi och andra fackområden blir ordurval och beskrivning lätt beroende av vad som intresserar eller är bekant för författaren. Att *kantarelli* eller *kelta-vahvero* (ry. *lisička*) 'kantarell', *suppilovahvero* (*vorončataja lisička*) 'trattkantarell' och *mustatorvisieni* (*kantarellus voronkovidnyj*; talspråkligt *černaja lisička* 'svart trumpetsvamp') finns med måste bero på att de ur författarnas synvinkel hör till de viktigaste svamparna.

⁸ KOP har dessutom *geenimutaatio* 'genmutation' (*gennaja mutacija*) och *geeni-perintö* (sic! – skall vara *-perintö*) 'genetiskt arv' (*genofond*), i Jelisejev finns *geeni-perintö* (*genofond*) också.

3.3. Fula ord

N&N innehåller rikligt med talspråkligt material både bland uppslagsorden och bland ekvivalenterna. Tidigare tabubelagda fula ord har nu noterats (liksom i Kuusinen & al. 1997 för några år sedan – för första gången inom seriös rysk-finsk lexikografi). I finskan är *vittu* (*pizda*) 'fitta' ett ord som skapat en frodig flora av idiom, fraseologiska uttryck och avledningar, och samma gäller även *nussia* 'knulla', *kyrpä* (*chuf*) 'kuk', *perse* (*žopa*) 'arsle' och *paska* (*govno*) 'skit'.

I N&N har som sagt de finska uppslagsorden inte etiketterats stilistiskt. Författarna utgår ifrån att en finsk användare känner till ordens stilvärde. Annat är det med de ryska ekvivalenterna. Hur skall man som finsk användare våga lita på att motsvarigheterna är gångbara ifråga om så saftiga och emotionellt laddade ord och uttryck som de här? Ordboksförfattare kunde också utgå ifrån att en finsk användare inte har behov av att själv aktivt behärska dessa ord på målspråket, även om det kan vara spännande att få veta hur de heter. Eftersom det vanligen finns en massa semantiska synonymer i olika språk som ändå används väldigt varierande och individuellt i olika funktioner och situationer och av diverse sociala grupper, borde man kanske inte ge exakta ekvivalenter alls för orden i olika språk.⁹ Jag har en känsla att det ofta är lexikografens intuition som får styra valet. Även i en så bra ordbok som N&N fäster man sig vid en viss inkonsekvens då man jämför olika ordboksartiklar med besläktat innehåll. Jag vill inte bestrida att de ryska ekvivalenternas fördelning t.ex. i N&N mellan de olika synonymerna för 'ha samlag' kan vara riktig. Men jag undrar hur man kommit fram till den då det till och med för finskan är svårt att definiera ordens värde: den tionde betydelsen av *panna* är på ryska *trachat'*/*trachnut'* 'ha samlag'. Ordet *naida* 'gifta sig; ha samlag' motsvaras i den senare betydelsen av *snošat'sja* och *trachat'sjaltrachnut'sja* och *ebat'sja*. Dessa är märkta som vardagliga (*ark*), medan *nussia* bara har en motsvarighet: *ebat'sja*. Alltså måste man resonera som så att *nussia* är vardagligt. Men vad är då *panna* och *naida*? Talspråk? Grova? I JEL har man inte slösat utrymme på dessa ord, men Koppaleva anser att både *panna* och *naida* är ovårdat språk (*prost.*). *Panna* har motsvarigheterna *trachat'*, *-nut'* eller (*po*)*imet'*, medan *naida* har angetts vara *zanimat'sja ljubov'ju* (bokst. 'syssla med kärlek') eller *perespat'* (bokst. 'sova över'). Någon konsensus finns det alltså inte. Ett annat exempel utgör de fem olika översättningsförslag som N&N och

⁹ Jfr diskussionen om ekvivalenterna för synonyma ord för 'parkeringsplats' ovan. Om man på allvar skall relativisera existensen av verkliga lexikaliska ekvivalenter mellan språk får man komma ihåg att det inte torde finnas mera än några tiotal "lexikaliska (eller lexikaliskt-semantiska) universalier" (se t.ex. Goddard 2001).

KOP anger för *huora* 'hora' utan att kunna tillhandahålla en enda gemensam ekvivalent.

En annan anmärkning i detta sammanhang: hur skall man tolka angivelsen om ett icke levande objekt hos *panna* 'knulla' (reaktionen har märkts ut som *kogo* (*čto*) dvs. 'vem l. vad')? Samma problem har man med *vittuilla jkllle* 'djävlas med ngn' som enligt uppgift skall kunna syfta på någonting icke levande: *pod''ëbyvat' kogo* (*čto*).

4. Mikrostruktur

Mikrostrukturen i traditionella tvåspråkiga ordböcker av mindre storlek kan vara mycket anspråkslös. Betydelsedefinitioner finns just inte alls och betydelseförklaringen består oftast helt enkelt av ett målspråkligt ord. Variation förekommer också med hänsyn till den tilltänkta heterogena användargruppen.

Koppalevas ordbok kan man anse vara en receptionsordbok. Där är det viktigaste att ange ordens betydelse (och låta användaren vid behov hitta på en passande översättning till sitt modersmål). N&N och JEL är inriktade på en finsk målgrupp, dvs. på de behov en finsk användare av ryska har. Därför har man försökt ge fungerande översättningar av exemplen och låter användaren sluta sig till betydelsen – på sitt modersmål borde de ju kunna det.

I N&N ges uppgifter om verbens, substantivens och adjektivens rektion som sig bör. Också i KOP hittar man sådan information, i många fall framgår den ur exemplen (vi kommer ihåg att det är här fråga om en rysk användares behov; alltså är det viktigt att det är rektionen hos de finska orden som anges). I JEL är mikrostrukturen mindre utvecklad men också den ordboken ger normalt de nödvändiga rektionsuppgifterna.

4.1. Betydelsedistinktion

Distributionen för ordet *tuottaja* 'producent' har förändrats: om dess vanligaste betydelse tidigare var 'tillverkare' (*valmistaja*, ry. *proizvoditel'*, *izgotovitel'*), så är den nu ry. *prodjuser* 'producent för film, musikinspelningar, tv-program osv.' (i JEL är det t.o.m. den enda betydelse som ges!). En betydelse som fattas i alla tre verken är 'jordbruksproducent' som numera ofta används (*tuottaja* för *maatalousuottaja*), speciellt inom branschen. Man kan gott tänka sig att det är ett onödigt uppslagsord i en ordbok avsedd för finnar eftersom det kan sökas under alternativa ord (t.ex. *maanviljelijä*), däremot borde det vara motiverat att ta med ordet/betydelsen i en ordbok för

rykspråkiga (som i KOP). Samma motivering kan man se bakom Niemensivus och Nikkiläs beslut att slopa specificeringen *mužskaja* 'herr-' i ry. *parikmacherskaja* för *parturiliike* '[herr]frisör'. Att KOP däremot gör denna skillnad är ju vettigt ur den ryska användarens synvinkel.

I JEL ges för *partio* ('scoutrörelse' och 'patrull') endast ekvivalenten *patrul'* dvs. betydelsen 'patrull' men inga ekvivalenter som hänför sig till scoutrörelsen. (En förklaring kan tänkas vara ordbokens ursprung som går tillbaka till sovjettiden.) I N&N hittar man inte alls termen *kuritushuone* 'tukthus' som i KOP uppges vara *ispravitel'nyj dom* och i JEL *ispravitel'naja tjurma*. Säkerligen är Koppalevas översättning det ord som användes förr i världen i det tsaristiska Finland¹⁰, medan Jelisejevs motsvarighet närmast är ett försök till beskrivande översättning som inte mera håller streck för finska förhållanden. Följaktligen hade man önskat att finna en angivelse om att ordet är en finländsk historisk term, och möjligen borde det också ha funnits en betydelseförklaring.¹¹

Niemensivu och Nikkilä har en utmärkt lösning när det gäller att differentiera betydelser av *sininen* 'blå' som motsvaras av två färgbeteckningar i ryskan, *sinij* 'blå, mörk-, djupblå' och *goluboj* 'blå, ljus-, himmelsblå'. I ordboken ges exemplen *siniset ruiskaunokit* 'blå blåklintar' med översättningen *sinie vasil'ki* och *siniset lemmikit* 'blå förgätmigejer' *golubye nezabudki*. Det här är en säker lösning, även om jag själv hade velat prioritera *goluboj* också i exemplen med 'blå himmel' och 'blå ögon'. Nu ges båda alternativen. Det är i och för sig rätt, men kollokationerna med *sinij* är inte på långt när lika frekventa, det kan man förvissa sig om i vilken textkorpus som helst.¹²

En missledande översättning som fortsätter att spöka i JEL och KOP är *elektrostancija* 'kraftverk' för *sähkölaitos* 'elverk'. Till all lycka har N&N nu en korrekt rysk översättning *elektrokompanija*. Till samma kategori hör realibeteckningarna *ylioppilas* 'student' och *kunta* 'kommun'. Att JEL av hävd fortsätter att översätta dessa ord *student* respektive *kommuna*, *obščina* är helt fel, eftersom finskans *ylioppilas* inte i

¹⁰ Det finns också i V&S med anmärkningen 'i Finland' (v *Finlj.*).

¹¹ I rysk juridisk facklitteratur hänvisar man till *kuritushuonerangaistus* 'tukthusstraff' i Finlands lag med termen *katoržnye raboty* (pl.) som också kunde tillbakaöversättas som 'tvångsarbeten'. Tukthus som straffform avskaffades i Finland på 1970-talet, vilket ännu inte fick konsekvenser i Vahros & Scherfbakoff (1975). Nu borde man etikettera ordet som historism.

¹² *Golubye glaza* är mycket frekvent i Boris Akunins *Azazel*, en historisk detektivroman som föreligger i en utmärkt översättning till finska av Anton Nikkilä. Översättaren har enligt min mening ändå varit för pedantisk när han genomgående översätter denna kollokation med *vaaleansiniset silmät* 'ljusblå ögon'. En kontroll i en finsk textkorpus visar att *vaaleansiniset silmät* sällan används. Vanligen betyder *siniset* 'blå' ifråga om ögon just 'ljusblå'.

första hand betyder 'studerande' och *kommuna* på ryska endast syftar på olika slags kollektiv, t.ex. Pariskommunen. Det sistnämnda lexemet har nu fått en tillfredsställande förklaring i både N&N och KOP men endast N&N har klarat studenten: i KOP ger man uttryckligen felaktiga översättningar av *päästä ylioppilaaksi* 'ta studentexamen': *stat* 'studentom' 'bli studerande' och *postupit* 'v vuz' 'bli antagen till universitet'.

En sista anmärkning gäller ordet *tutkinto* 'examen'. Ingen av de finsk-ryska ordböckerna klarar detta ord. Ordet är föråldrat i högskolevärlden i betydelsen 'tentamen' och det borde inte översättas med sådana ekvivalenter utan kontext, och m.a.o. inte med det ryska ordet *ëkzamen* som närmast syftar just på 'tentamen'. Man saknar exempel på konkreta fall där ordet i nufinskan förekommer: *tohtorintutkinto* 'doktorsexamen', *korkeakoulututkinto* 'högskoleexamen', *perustutkinto* 'grundexamen', *jatkotutkinto* 'forskarexamen' inom universiteten och *näyttötutkinto* (om en viss typ av examen inom finländskt arbetsliv), *virallisen kääntäjän tutkinto* 'examen för auktoriserade translatorer', *kuljettajatutkinto* 'förarprov' osv.

4.2. Stil

Stil- och bruklighetsanvisningar för uppslagsorden är ju överflödiga i en finsk-rysk ordbok avsedd för en finskspråkig målgrupp. Därför är den minimalistiska strategi som Niemensivu och Nikkilä tillämpat ändamålsenlig: om det inte finns stiletiketter alls så motsvarar ekvivalenterna uppslagsordet såväl stilistiskt som funktionellt. Om ekvivalenten inte är likvärdig med uppslagsordet i dessa hänseenden (som i exemplet med 'fimp' nedan) så får ekvivalenten en etikett framför sig. På motsvarande sätt anger KOP stilvärdet för de finska uppslagsorden omedelbart efter uppslagsordet (om det behövs) och före varje rysk ekvivalent också om det är relevant. Etikettapparaten är mycket utförlig i N&N i synnerhet för fackområden. I den förekommer cirka 75 förkortningar för olika specialområden och ett dussintal stil- eller bruklighetsförkortningar. Dessutom används ett tjugotal förkortningar för grammatiska kategorier.

Att *tupakantumppi* 'fimp' inte fanns i V&S måste vara en slump. Ordboken har i regel med alla möjliga varianter och besläktade (ibland även dialektala) sidoförmer och därför har det då och då hänt att den i talspråket vanligaste formen inte finns med. I det här fallet har *tupakanpätkä* fått stå för ry. *okurok*, medan de tre nya ordböckerna alla har endast uppslagsordet *tupakantumppi*. I Jelisejevs tidigare upplagor fanns ordet inte med. I detta sammanhang kan en iakttagelse i fråga om stil- och bruklighetsanvisningarna nämnas: i N&N ges *byčok*

för *tupakantumppi* och sedan med en anmärkning *yleisk.* ('allmänspåkligt') *okurok*; dvs. den förstnämnda ekvivalenten skulle vara av samma stilvärde som uppslagsordet, medan den sistnämnda är allmänspråklig och inte särskilt talspråklig eller vardaglig. I KOP är *okurok* markerat som *prost. = prostorečnyj* som betyder ungefär 'ovårdat språk'.

4.3. Fraseologismer

Fraseologismer tas i N&N upp i artikeln för ett av de ingående betydelsetunga orden. Under **hevonen** 'häst' hittar man exempelvis *musta* ~ 'svart häst' (*tëmnaja lošadka*), under **aukko** 'hål' *musta* ~ 'svart hål' (*čërnaja дыра*) och under **lammas** 'får' *hän on perheen musta* ~ 'han/hon är familjens svarta får' (*v sem'e ne bez uroda*). Det sistnämnda uttrycket betyder på ryska semantiskt inte detsamma som de finska och svenska uttrycken, men det kan användas i samma situation. Kanske borde man på något sätt signalera detta för en mindre upplyst och intet ont anande användare. KOP ger en översättning som kommer närmare: *m. lammas (fig.) = paršivaja ovca*. 'Svart häst' i den överförda betydelsen anges förresten i V&S under uppslagsordet **mustankarvainen** vilket är förvirrande (och fel). Annars hittar man kollokationen *musta hevonen* under **musta** i V&S som *voronaja [lošad']*, *voronoj*, vilket syftar konkret på djuret. Exemplet är helt på sin plats för adjektivets skull, som i detta sammanhang inte är det normala *čërnij* 'svart', men som användare svävar man i ovisshet om man kan använda uttrycket också i den överförda betydelsen. Varken JEL eller KOP tar upp kollokationen.

5. Till slut

Överhuvudtaget får man vara nöjd med de nya finsk-ryska ordböckerna. Gummerus moderniserade Jelisejev är nog ganska anspråkslös, en fickordbok som inte räcker till för att studera ryska på allvar. Den har en del brister, av vilka vissa påtalats ovan, men kanske hjälper den nybörjare och turister att klara sig på ryska. De två andra recenserade verken är mera omfattande och ordentligt sammanställda. Särskilt bör studerande vid högskolor och universitet ha nytta av Niemensivus och Nikkiläs lexikon. Då det inte finns en modern finsk-rysk storordbok får man vara glad att man har en ordbok som täcker det centrala nutida ordförrådet och som är mycket pålitlig. Förhållandevis bra kan man också anse Koppalevas finsk-ryska ordbok vara. Den är inte lika omsorgsfullt sammanställd och redigerad som

Niemensivus och Nikkiläs men den täcker en lucka i den finsk-ryska lexikografien som en modern ordbok för ryskspråkiga. Det är väldigt viktigt att denna målgrupp inte glöms eftersom antalet ryskspråkiga i Finland är uppe i några tiotusen. Också en betydande andel av studenterna vid många institutioner för ryska och översättning vid universiteten i Finland har ryska som modersmål. Man får hoppas att de medelstora ordböcker som nu är nya kommer att förnyas då det är dags och att det någon gång i framtiden också kommer ut en ny finsk-rysk storordbok.

Litteratur

Ordböcker

- JEL = Jelisejev, Juri 2001: *Suomi-venäjä-suomi sanakirja – Finsko-russko-finskij slovar'* ('Finsk-rysk-finsk ordbok'). Toinen, laajennettu ja uudistettu laitos. Jyväskylä & Helsinki: Gummerus. 536 s.
- Jelisejev, J. 1999: *Suomi/venäjä/suomi sanakirja*. 4. painos. Copyright "Russkij jazyk" 1993. Jyväskylä & Helsinki: Gummerus, 352 s.
- KOP = Koppaleva Ju. È. 2001: *Novyj finsko-russkij slovar'*. Okolo 50 000 slov i vyraženij – *Uusi suomalais-venäläinen sanakirja*. Noin 50 000 hakusanaa ja sanontaa ('Ny finsk-rysk ordbok. Ca 50.000 sökord och uttryck'). Sankt-Peterburg: M.G.V. 883 s.
- Kuusinen, Martti & Vera Ollikainen & Julia Syrjäläinen 1997: *Venäjä-suomi-suursanakirja – Bol'soj russko-finskij slovar'* ('Rysk-finsk storordbok'): yli 90.000 hakusanaa ja sanontaa ('över 90 000 sökord och uttryck'). Red. M. Kuusinen. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY & Moskva: Russkij jazyk, XXXI + 1575 s.
- Mustajoki, Arto & Ekaterina Nikkilä 1982: *Russko-finskij učebnyj slovar' – Venäjää opiskelevan sanakirja: venäjä-suomi* ('Rysk-finsk inlärningsordbok'). 12 500 sanaa ('12.500 ord'). Moskva: Russkij jazyk, 535 s.
- N&N = Niemensivu, Helena & Ekaterina Nikkilä 2003: *Suomi-venäjä-sanakirja – Finsko-russkij slovar'* ('Finsk-rysk ordbok'). Helsinki: WSOY, 771 s.
- Ringvall, A. F. & P. Kijanen (red.) 1902: *Suomalais-venäläinen sanakirja* ('Finsk-rysk ordbok'). Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1005 s.
- Romppanen, Birgitta, Nina Martola & Ilse Cantell & Mats-Peter Sundström 1997: *Suuri suomi-ruotsi sanakirja. (Stora finsk-svenska ordbooken)* 1–2. Helsinki-Porvoo-Juva: WSOY.

V&S = Vahros, Igor & Antti Scherbakoff 1975: *Suomalais-venäläinen sanakirja – Finsko-russkij slovar'* (Finsk-rysk ordbok'). 82 000 sanaa ('82 000 ord'). Moskova: Russkij jazыk, 815 s.

Övrig litteratur

- Goddard, Clifford 2001: Lexico-semantic universals: A critical overview. I: *Linguistic Typology* 5, 1: 1–65.
- Reponen, Lea 1990: O dostovernosti Finsko-russkogo slovarja 1975 goda / Vuonna 1975 julkaistun Suomalais-venäläisen sanakirjan luotettavuudesta ('Om den 1975 publicerade Finsk-ryska ordbokens pålitlighet'). Opublicerad magisteravhandling. Joensuun yliopisto, Savonlinnan kääntäjänkoulutuslaitos.
- Tommola, Hannu 1983: Parempi myöhään ... eli havaintoja suomalais-venäläisestä sanakirjasta. [Rec. av] Igor Vahros & Antti Scherbakoff: *Suomalais-venäläinen sanakirja. 'Russkij jazыk'*. Moskova 1975, 816 s. I: *Virittäjä* 87, 2: 257–265.
- Zelenin, A. V. 2002: Recenzija na knigu: Koppaleva Ju. È. *Novyj finsko-russkij slovar'. Okolo 50 000 slov i vyraženiј*. – Sankt-Peterburg: "M.G.V.", 2001". I: *Aspekt – Aspekti*, 67, 1: 27–35.

Tuomo Tuomi

Finsk-estnisk storordbok

Suomi-viro suursanakirja – Soome-eesti suursõnaraamat 1–2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Eesti Keele Instituut [Forskningscentralen för de inhemska språken – 'Estniska språkinstitutet']. Förläggare: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn – Helsingfors 2003. Redaktion: huvudredaktör Valdek Pall, redaktionssekreterare Margit Langemets, redaktörer: Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk, Helga Laanpere. Finsk sakkunnig: Maija Länsimäki. Grammatisk expert: Ülle Viks. ISBN 951-9475-95-8 (hela verket). 1294 + 1301 sidor.

Finskan och estniskan är nära släkt med varandra, nästan lika nära släkt som norskan svenskan och danskan sinsemellan. Förmodligen är det just den nära släktskapen som är orsaken till att en verklig omfattande ordbok mellan de båda språken har saknats ända tills nu, även om flera smärre ordböcker med 10.000–20.000 uppslagsord har getts ut, både i Finland och Estland. Kontakterna mellan de båda länderna har dock varit täta och mångskiftande i flera århundraden. I den etnografiska litteraturen finns t.ex. bondehandeln över Finska viken beskriven, det s.k. *sepra*-systemet. Finska bönder från trakterna vid Kymmene älvs mynning och österut till Viborgska viken har i århundraden bedrivit byteshandel med estniska bönder från nordöstra Estland (Virumaa). Finnarna bytte till sig säd och tyger mot fisk och vilt. Handelsförbindelserna var väl etablerade mellan olika familjer och byar, därav benämningen *sepra* av estniska *sõber* 'vän'.

Under senare delen av 1800-talet uppstod i bägge länderna till följd av romantiken intellektuella strömningar som ledde till en nationell väckelse, och i och med det väcktes också intresset för broderfolket och dess språk och kultur. Men även inom de här grupperna skaffade man sig ingående kännedom om och insikter i grannspråket och -kulturen på praktisk väg. Behovet av hjälpmedel i stil med ordböcker uppstod först i och med att intresset väcktes bland en bredare allmänhet, och för det ändamålet förslog parlörer som presenterade det centralaste ordförrådet med angivelser om betydelser och användningsätt. Det är först under de två senaste århundradena som behovet av en mer omfattande ordbok funnits. Samhället och förvaltningen har blivit mer mångfasetterade och samtidigt har både finskan och estniskan genomgått en utveckling till samhälls- och kulturbärande språk. För båda

språken har det dessutom i ett och ett halvt århundrade bedrivits en målmedveten språknormering och -utveckling, i synnerhet vad gäller ord- och termförrådet. Inte ens den som behärskar finska eller estniska väl klarar ett krävande översättningsarbete utan ordbok. Därför måste den nya ordbok som getts ut av Forskningscentralen för de inhemska språken och det estniska språkinstitutet (Eesti Keele Insituut) betraktas som en kulturgärning.

Basmaterialiet

Basen för redigeringsarbetet har utgjorts av *Suomen kielen perussanakirja* 1–3 ('Finska basordboken') (PS) utgiven i tryckt upplaga 1990–1994 och *Stora finsk-svenska ordboken* 1–2 (SFSO), tryckt 1997. Den estniska redaktionen har också använt den elektroniska versionen av PS (CD-PS), vilket har underlättat sökningar och granskningar. PS och indirekt därmed också SFSO återgår på *Nykysuomen sanakirja* 1–6 (NSSK) som gavs ut under åren 1951–1961 och innehåller över 205.000 uppslagsord. Incitamentet till PS var att man ville göra en kompaktare ordbok för gemene man och skolelever där det centralaste ordförrådet skulle presenteras i förenklade och nedbantade artiklar jämfört med NSSK. Utpräglade facktermer från olika specialområden skulle gallras bort liksom i all synnerhet den skönlitterära vokabulär från 1800-talet som hade dialektal bakgrund och som inte vunnit insteg i allmänspråket. Också semantiska drag med dialektal kulör uteslöts ur beskrivningen. Målsättningen var också att ordboksartiklarna skulle vara överskådliga och inte förutsätta att användarna hade kännedom om grammatik och grammatiska termer.

Den komprimering som PS-redaktionen genomförde var överlag lyckad. Det enda beklagansvärda är att de enklitiska partiklarna (*-kin*, *-kaan*, *-kään*, *-pa*, *-pä* etc.) inte lemmatiserades. Därmed saknas en beskrivning av det till vissa delar mycket intrikata systemet för partikelanvändningen, vars härfina nyanser också finskspråkiga ibland skulle behöva tolkningshjälp med. Och en skönlitterär översättare klarar knappast av alla de nyansskiftningar man kan åstadkomma med hjälp av partiklarna utan att kontrollera i en ordbok.

Jämsides med att gallra bort föråldrade ord hade PS-redaktionen som strävan att få med så mycket som möjligt av det moderna ordförråd som kommit till efter att NSSK publicerades och att likaså beakta nytillkomna betydelseutvidgningar. I något skede trädde moderniseringen av lemmabeståndet i förgrunden och kom nästan att betraktas som huvudpoängen med ordboken, åtminstone i marknadsföringen. En del dagsländor hittade därmed vägen in. Medges bör att allmänspråket har tagit upp en hel del nya uttryck från slangen under senare år, men

man frågar sig ändå om det är befogat att i en allmänordbok ta med uttryck som *siellä oli väkeä kuin pipoa* 'det var massor av folk där' (till *pipo* 'mössa, luva'). En ordbok skall naturligtvis beskriva också ord som håller på att komma ur bruk, men det är inget försvar för att ta med dagsländor. Dagsländorna har i regel excerperats i texter av efemär karaktär. Författarna till en normativ ordbok borde ha fått gudagåvan att kunna skilja mellan material som kommer att befästas i språket och därför kan lemmatiseras och sådant som bör ratas eller åtminstone sättas upp på väntelistan. Några är födda med den gåvan. Lexikografisk erfarenhet bidrar till att förbättra förmågan men ger inte en osviklig urskillningsförmåga. Språkbruket, som alltid har det slutliga avgörandet, är nyckfullt och svårt att förutse.

På det hela taget utgör i alla fall PS lemmauppsättning med definitioner och språkexempel ett balanserat, representativt och brett urval av det nutida finska ordförrådet. Ordboken är som sådan en utmärkt bas för bilinguala ordböcker från finska till andra språk. Stora finsk-svenska ordboken (SFSO) lyfte för sin del fram en del fennicismer som man är blind för om man har enspråkigt finsk språkkänsla.

Jag har redogjort ganska ingående för basmaterialet för den finsk-estniska ordboken eftersom basmaterialets omfattning och representativitet på ett avgörande sätt inverkar på hur lyckad en tvåspråkig ordbok blir. En annan viktig förutsättning för ett lyckat resultat är den estniska redaktionens språkkunnighet och lexikografiska kunnande.

Morfologiska översikter

Den finsk-estniska ordboken är en traditionell tvåspråkig ordbok. Den strävar efter att ge en så mångsidig beskrivning som möjligt av ordens betydelser och syntaktiska funktioner, och den metod som används är också välkänd: grupperade exempel som tar fram det väsentliga i fråga om betydelse och funktion. Mest avviker ordboken från det traditionella när det gäller att beskriva sambandet mellan ordens akustisk-fonetiska struktur och morfologin. Både finskan och estniskan är i princip agglutinerande språk, dvs. böjningsändelserna fogas till en ordstam. Stambildningen compliceras dock i båda språken av den s.k. stadväxlingen som drabbar stamklusiler under vissa premisser så att de växlar antingen kvalitativt (*k: g~j~v~0*) eller kvantitativt (*kk~k*). I estniskan har stadväxlingen lett till mer komplicerade ljudutvecklingar så att också andra stamförändringar sker, jfr t.ex. finska *sika: sian* (nominativ ~ genitiv) med estniskans *siga: sea* 'gris'.

Även om finsk och estnisk ortografi överlag är föredömligt fonematisk (ett fonem motsvaras alltid av en och samma bokstav) finns det vissa undantag i bägge språken. I finskan är det främst fråga om en typ

av ljudfördubbling. Sådan sker i vissa typer av ord och kommer i skrift till synes inom paradigmen, t.ex. *este: esteen: estettä* (nom., gen. och part. av ordet *este* 'hinder'), men däremot inte vid ordgränser: *estejuoksu* 'hinderlöpning; hinderlopp' där j-ljudet uttalas långt. För estniskans del skall jag nämna de överlånga språkljud som förekommer utöver oppositionen långt-kort och som inte markeras i skrift. I uttalsangivelserna i ordböcker och grammatikböcker anges överlångt ljud med en rak apostrof framför ordet eller framför sonanten i den första stavelsen. Tecknet för långt språkljud (både vokal och konsonant) är i estniskan precis som i finskan dubbelskrivning. De överlånga språkljuden markeras inte utan dubbelskrivs på samma sätt som de långa.

Den här typen av fenomen har inom traditionell språkbeskrivning tagits upp inom grammatiken men de är naturligtvis en väsentlig del också av lexikonet och lexikonbeskrivningen. En ordboksanvändare måste ju kunna hitta fram till rätt lemma utifrån den böjningsform han träffar på i en text. Stamvariationen inom vissa paradigm i finskan och i all synnerhet i estniskan utgör därmed ett verkligt lexikografiskt problem. För att lösa det har den finsk-estniska ordboksredaktionen offrat mycket tid och plats och enligt min mening också lyckats med uppgiften.

För utgångsspråket eller finskan anges böjningstypen med en upphöjd indexsiffra efter uppslagsordet. Indexsiffran hänför sig till motsvarande modellord i en tabell över böjningstyperna som återfinns i slutet av andra bandet. Det finns sammanlagt 49 böjningstyper för nomen, men modellorden är sammanlagt 61. För en del typer behövs det två eller fler modellord, dels för att det kan förekomma stadväxling, dels för att vissa ord kan ha två stammar, en vokalstam och en konsonantstam. För verben finns det sammanlagt 26 böjningstyper. Av dem har två (typerna 77 och 78) ofullständig böjning. På grund av stadväxlingen är modellorden åtta fler än typerna. Stadväxling anges med en asterisk efter indexsiffran både för nomen och verb. Nämnas kan också att det finns tre typer av verb och två typer av nomen som uteslutande uppvisar ord med stadväxling. I många böjningstyper ingår både ord med stadväxling och ord utan.

Översiktstabeller över böjningstyperna har under de senaste decennierna överlag ingått i ordböckerna. I NSSK finns en omfattande och gedigen tabell. I den finska baklängesordboken (Tuomi 1980) ingår tabeller där exempel på sådan morfologisk variation rensats ut som inte längre förekom eller som var sällsynt i 1960-talets språkbruk. För PS utarbetades en ny typöversikt med den bärande tanken att göra beskrivningen av den regelrätt agglutinerande böjningen mycket koncis medan stamförändringar, framför allt stadväxlingen, skulle åskådliggöras separat. I den finsk-estniska ordboken har man, vilket framgått ovan, alltså snarast återgått till ett system som påminner om NSSK:s.

Typordslösningen räcker dock inte alltid till. Språk innehåller alltid en del ord som inte böjs enligt något schema. Sådana är exempelvis pronomen, varav många i finskan har suppletiv böjning, såsom de personbetecknande interrogativa pronomenen med stammar på *ku-* och *ke-*, t.ex. *kuka* 'vem', *kenen* 'vems'. De här paradigmerna presenteras separat i ordboken. Också en del nomen uppvisar en böjning som inte platsar i någon typ, t.ex. *veli* 'bror' (*veljen*, *veljeä*, *veljet*, *veljien*, *veljiä* [gen. o part.sg o nom., gen., o part.pl.]).

En motsvarande eller egentligen en ännu mer omfattande morfologisk beskrivning ger ordboken för målspråket, estniskan. Som jag ovan antydde är den estniska morfologin ännu mer komplicerad än den finska. Den fanns dock ingående beskriven från förut i ett morfologiskt verk av doktor Ülle Viks (1992), som också har ingått i ordboksredaktionen. Den förtjänstfulla böjningsöversikt (en komprimering av *Vormisõnastik*) som ingår är uppenbarligen hennes verk. Förutom en översikt med modellord för böjningarna ingår koncisa exposéer över tre komplicerade fenomen:

1. Stamförändringarna. Här presenteras de förändringar stadiesväxlingen ger upphov till i olika ställningar och en del andra ljudväxlingar i stammarna.
2. Ljudväxlingarna i stamsluten.
3. Geminationen i illativ.

I estniskan finns det sammanlagt 38 böjningstyper: 26 nomentyper och 12 verbtyper. För en del typer ges dock upp till tre modellord. Orden böjs i övrigt lika men i vissa former, t.ex. partitiv pluralis, skiljer sig stamvokalen. I exempelvis typ 23 förekommer tre olika stamvokaler: 23u *hein* 'hö' part.plur. *h'einasid/heinu*; 23i *k'oer* 'hund' part.plur *k'oersid/koeri* och 23e *p'oiss* 'gosse, pojke' part.plur. *p'oisid/p'oisse*. Bland verben förekommer ingen stamvokalsvariation. Också för estniskan ges vissa pronomenparadigm. De är enhetligare än i finskan; suppletiva paradigm förekommer just inte. Typiskt för de estniska pronomenen är i stället att de vid sidan av de fullständiga formerna i vissa fall uppvisar reducerade former som främst hör talspråket till: gen. *minu/m'u* 'min', illat. *minusse/m'usse* 'till mig'.

Ekvivalentförteckning

På en punkt avviker den finsk-estniska ordboken markant och fördelaktigt från traditionella bilingvala ordböcker. Den innehåller en omfattande ordlista över de estniska ekvivalenterna med böjningsangivelser. Ordlistan består av sammanlagt 363 sidor (stora till formatet)

och är en förteckning över samtliga estniska ord som förekommer som ekvivalenter till de finska uppslagsorden. Orden står i grundform (substantiven i nominativ och verben i *da*-infinitiv) följda av angivelse om ordklassstillhörighet och kod för böjningstypen. Om ett estniskt ord som ekvivalent står i böjd form återfinns formen som hänvisningslemma i listan med en pilhänvisning till grundformen. En fullständig morfologisk analys är gjord för orden. Om det är någon paradigmform som inte bildas i enlighet med typordet ges de avvikande formerna efter typnumret, t.ex. **lum/i** -e S 20 * sg part: *l'und*, adt: *l'umme*. Sammansatta ekvivalenter återfinns under respektive efterled som en förledsuppräknig utan skiljetecken; sammansättningar till ett ord böjs ju i regel på samma sätt som grundordet. Sammansatta förleder återfinns som en egen lista, åtskilda från gruppen med de enkla förlederna med en fylld romb. Ordgränserna anges här liksom på andra ställen i ordboken med en punkt. En punkt framför uppslagsorden i listan anger att det är fråga om ett ord som i ordboksdelen förekommer bara som osjälvständig efterled (**.aegla/ne**, -se A 2 'ngns samtida'; **.and/lik**, -liku, -l'ikkul A 25 '-givande, lönande'; **.küpseti** S 1e 'apparat för stekning, t.ex. väffeljärn'). Största delen av lederna i sammansättningarna förekommer naturligtvis också som självständiga ord i ordboken och finns därmed också som självständiga enheter i böjningslistan. Man får som användare alltså komma ihåg att de långa förledslistor som finns efter vanliga efterleder, t.ex. **aeg** aja, 'aega S 22u 'tid', **aine** 'aine S 6 'ämne' osv. faktisk är listor över sammansättningar med utelämnade efterleder.

Den här typen av omfattande morfologisk analys och presentation av målspråket är ovanligt i en tvåspråkig ordbok; den upptar de facto en sjättedel av ordbokens hela volym. Tvåspråkiga ordböcker brukar i allmänhet koncentrera sig på att ge de semantiska motsvarigheterna till uppslagsorden. Den finsk-estniska storordboken har dock inte gjort några som helst avkall på den punkten, den har bara lyft fram den morfologiska beskrivningen vid sidan av den gängse semantiska analysen. På så vis har den i praktiken förverkligat den maxim som min gamle akademiske lärare, professor Lauri Hakulinen, framförde: semantiken är inte bara en etikett som klistras på ett ords akustiska struktur eller ortografi, utan betydelse och form är en odelad enhet. Med sin lösning har den estniska redaktionen samtidigt skapat en "generator" med vars hjälp finska användare åtminstone i teorin skall ha chansen att producera i stort sett formellt korrekt estniska. I varje fall borde texten morfologiskt kunna bli felfri med hjälp av böjningsöversiktterna, och då finsk och estnisk syntax i huvudsak överensstämmer kan texten också på den punkten bli korrekt, i all synnerhet som ordboken tämligen ingående redogör för rektionsskillnaderna. När en beskrivning av både finskans och estniskans morfologi nu

föreligger i elektronisk form är det säkert bara en tidsfråga när de första försöken med maskinöversättningar görs. Trots att de båda språken liknar varandra kommer syntaxen och semantiken att utgöra de största stötestenarna för maskinell översättning. Den morfologiska genereringen kommer däremot tack vare analysen i den finsk-estniska ordboken att bli problemfri.

Uppslagsord och ekvivalenter

Den verkliga utmaningen i arbetet med en tvåspråkig ordbok är naturligtvis att hitta de semantiska motsvarigheterna mellan källspråk och målspråk. På grund av den nära språksläktskapen mellan finskan och estniskan finns det ett kärnordförråd med gemensam etymologi där också semantisk överensstämmelse föreligger. I många fall har dock ord med samma etymologi utvecklats i olika riktningar semantiskt. De här falska vännerna är mestadels välkända bland språkfolk och det finns också en särskild ordbok över dem (Alvre & Vodja 1995) så de har inte vållat den rutinerade redaktionen några problem.

Ordboksarbete bygger alltid i första hand på lexikografens egna språkkunskaper, på insikter i både käll- och målspråk. Författarna till tvåspråkiga ordböcker har i regel målspråket som modersmål. Men hur utmärkta kunskaper en lexikograf än har i bägge språken räcker den egna språkförmågan inte till när det gäller att redigera en ordbok som innehåller något utöver det allra mest elementära. En omfattande ordbok är lika mångförgrenad som livet självt, och en sådan mångfald kan inte ens den mest begåvade individ behärska. Och ordboksarbete inskränker sig aldrig till själva språket: vid betydelseredovisningen blir man tvungen att beskriva även utomspråkliga referenter. Även om referenterna lingvistiskt sett inte är betydelser i egentlig mening och trots att en ordbok inte är en encyklopedi måste författarna till en språkordbok kunna definiera referenternas egenart exakt och korrekt. I den utomspråkliga världen, som språket och därmed också ordboken beskriver, finns det referenter av alla slag. Utan att känna till vad som är betecknande för dem kan man inte definiera och beskriva dem. Lyckligtvis finns det inom de flesta kulturspråk terminologier och encyklopedier att tillgå. Författarna till dem är i allmänhet experter på sitt område. Till skillnad från vad som är vanligt i tvåspråkiga ordböcker, åtminstone i Finland, innehåller den finsk-estniska ordboken glädjande nog en förteckning över de källor och hjälpmedel som använts. Förteckningen omfattar sex hela sidor (s. 29–34) och den innehåller bibliografiska uppgifter om olika fackterminologier, textkorpora o.s.v. När man ögnar igenom listan med flera tiotal ord-

böcker kan man inte annat än förvåna sig över vilket omfattande ordboksbestånd esterna på kort tid har lyckats skapa för sitt språk.

Eftersom jag känner huvudredaktören och redaktionsmedlemmarna personligen vet jag att de är erfarna lingvister och rutinerade lexikografer och att de alla kan flera främmande språk. Alla har också utmärkta aktiva kunskaper i finska och uppenbarligen fullständiga passiva kunskaper. Det är lönlöst att försöka hitta fel i ordboksartiklarna, även om man kunde tro att språklikheterna någon gång skulle ha lurat även en erfaren lexikograf. Jag trodde redan att jag hade stött på en lapsus när jag såg att uppslagsordet **pitkäsiima** 'långrev' var översatt med *põhja.õng*. Men då den enspråkiga estniska definitionsordboken (EKS 1988-) för **põhjaõng** ger en entydig definition¹ kunde jag bara konstatera att redaktionen även i detta fall varit alert, för det är en exakt beskrivning av fenomenet långrev: ett fiskeredskap bestående av en rad tafsar fästade på en kraftig fiskelina som sänks nästan till botten. På jakten efter fel blev jag med jämna mellanrum förtjust när jag noterade hur sakkunnigt och exakt redaktionen ringat in betydelseorna och gett motsvarigheter.

Ju mer man bläddrar i ordboken desto mer fäster man sig vid olikheterna mellan det finska och det estniska ordförrådet. Estniskan är i många avseenden ett mer europeiskt språk än finskan, medan finskan i högre grad prioriterar ett inhemskt ordförråd. Det finska ordet *suikula* motsvaras visserligen av *piklik* i estniskan i betydelsen 'avlång' men i betydelsen 'oval' motsvaras det av *ovaalne* och när det betyder 'elliptisk' motsvaras det av *elliptine* eller *ellipsi.kujunne*. På finska säger man *potilas oireilee* men på estniska *patsiend omab sümptoome* 'patienten har symtom'. Av det här exemplet framgår det tydligt vilken betydelse arbetet inom det finska läkarsällskapet Duodecim har haft när det gäller att skapa en finsk terminologi och förbättra kommunikationen mellan läkare och patient. Liknande terminologiarbete har bedrivits inom många andra fackområden i Finland. Tvivelsutan har motsvarande arbete förekommit också i Estland men av ordboken att döma har estniskan i mycket högre grad kvar ord av främmande ursprung.

En ny tid innebär nya utmaningar för ett språk. Världen är ständigt full av innovationer; fenomen som måste etiketteras. En nära släktskap mellan två språk är ingen garanti för att man kommer fram till samma lösningar vid etiketteringen. Det finska uppslagsordet **risteily** har ekvivalenterna *ristlemine*; *ristlus* 'kryssande; kryssning'. Sammansättningen **risteily.alus** 'kryssningsfartyg' motsvaras av *huvi.reisi.laev*, *lõbu.sõit.laev* men också av *ristlus.laev*. Ordet **risteily.ohjus** 'kryss-

¹ "emanööri külge pandud ning raskuse abil hrl. veekogu põhja lastud õng v. õngerivi".

ningsmissil' däremot motsvaras av *tiib.rakett*, ordagrant 'vingmissil'. Detta är tillika ett utmärkt exempel på att redaktionen varit på alerten.

Motiven som ligger till grund för olika uttryck varierar naturligtvis också från språk till språk på ett oförutsägbart sätt. Uppslagsordet **sekalainen** har tre ekvivalenter: *mitme.sugune* 'mångahanda, av många slag', *iga.sugune* 'varjehanda, av alla slag' och *kõig.sugune* 'av alla slag'. De estniska uttrycken är naturligtvis logiska och begripliga men de representerar en annan infallsvinkel än det finska ordet, som har motivet "blandat".

Motivskillnaderna som olika uttryck går tillbaka på kan vara gamla. När en finne är på sin vakt också när han sover, sover han *koiranunta*, ordagrant 'hundsömn', medan en est i motsvarande situation sover *linnu.unt* 'fågelsömn' (och en svensk sover med ena ögat öppet). Inom fraseologin är det ännu vanligare med motivskillnader. För samma fenomen säger finnen *kun kovalle ottaa niin koiraskin poikii*, ung. "om nöden är stor föder hanen ungar" och esten *hädaga sööb vanapagan ka kärbseid* "när det är nöd äter också djävulen flugor" eller *häda ajab härja kaevu* "nöden driver ner oxen i brunnen".

Föredömligt har ordboksredaktionen klarat många onödiga slanguttryck. Det ovan nämnda *siellä oli väkeä kuin pipoa* 'det var massor av folk där' har översatts med *seal oli rahvast kui murdu* av estn. *murd* < *murdma* 'brytas' (ung. en parallell till "det var fyllt till bristningsgränsen").

Till slut

Den finsk-estniska storordboken är en imponerande prestation. Med sina drygt 90.000 uppslagsord med därtill hörande ekvivalenter och betydelseförklaringar och morfologiska och syntaktiska angivelser lämnar den inte ens den mest krävande användare i sticket i första taget, vare sig det gäller produktion av estnisk text eller reception av finsk text. Redaktionen med professor Palls i spetsen har varit utomordentligt kompetent. De flesta medlemmarna har lexikografisk erfarenhet från antingen den estniska definitionsordboken (EKS 1988-) eller den estniska dialektordboken (EMS 1994-) och samtliga har erfarenhet av krävande översättningsarbete. Som medfödd gåva (*par le hazard de la naissance*) tycks de ha fått ett skarpt intellekt och klartänkthet. Med sådana redskap och erfarenheter ger också ordboksarbetet ett gediget resultat. Som mångårig lexikograf har jag stort utbyte av att titta i den finsk-estniska ordboken. Forskningscentralen för de inhemska språken och det estniska språkinstitutet måste gratuleras till att ha fått det omfattande projektet i hamn på så kort tid och med ett så lyckat resultat.

Litteratur

- Alvre, Paul & Raul Vodja 1995: *Pulma poikineen. Virolais-suomalainen vertailusanakirja* (estn. *Eesti – soome – eesti eksitussõnastik*) [Ordbok över falska vänner i finska och estniska]. Porvoo: WSOY.
- CD-PS = *CD-Perussanakirja* 1997. *CD-ROM PC / Windows*. Helsingfors: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Oy Edita Ab – Lingsoft Oy.
- EKS = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* ['Estnisk definitionsordbok']. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut "Valgus". Tallinn 1988–.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat* ['Ordbok över de estniska dialekterna']. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Insituut. Tallinn 1994–.
- NSSK = *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') 1951–1961. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. 1–3 ('Finsk basordbok') 1990–94. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- SFSO = *Suuri suomi–ruotsi-sanakirja. Stora finsk-svenska ordboken*. 1997. Publ: Werner Söderström Osakeyhtiö och Forskningscentralen för de inhemska språken. Borgå: WSOY.
- Tuomi, Tuomo 1980: *Suomen kielen käännteissanakirja – Reverse dictionary of modern standard Finnish*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Viks, Ülle 1992: *Väike vormisõnastik. I: Sissejuhatus et grammatika. II: Sõnastik et lisad*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia – Keele ja Kirjanduse Instituut.

Översättning från finska: Nina Martola

Meddelanden från Nordiska föreningen för lexikografi

Dødsfall

I løpet av 2003 har tre av Nordens leksikografer gått bort: Henrik Holmberg fra Danmark og Göran Karlsson og Marja Lehtinen fra Finland. De vil alle bli savnet i det nordiske leksikografiske fagmiljøet. Nordisk forening for leksikografi har bedt Rikke E. Hauge skrive minneord om Henrik Holmberg, Brita Löflund om Göran Karlsson og Eija-Riitta Grönroos og Nina Martola om Marja Lehtinen på vegne av foreningen.

Ruth Vatvedt Fjeld

Henrik Holmberg

Vi har mistet et kjært medlem av Nordisk forening for leksikografi. Henrik Holmberg døde den 15. mai i år, han ble bare 58 år gammel.

Når det gjelder Henriks leksikografiske forankring, hadde han helt siden gymnasietiden vært fascinert av fremmedord. Det passet ham derfor godt, da han sammen med Bente Holmberg skrev kontrakt med Politikens Forlag om å utarbeide en fremmedordbok. Det ble til Politikens Fremmedordbok som utkom første gang i 1985, og som siden er utkommet i flere forskjellige utgaver og under forskjellige navn. Henrik var ansatt som forsker i Dansk Sprognævn, og der var han bl.a. ansvarlig for den elektroniske utgaven av Retskrivningsordboken som utgis av Dansk Sprognævn.

I den treårsperioden (2000–2002) Dansk Sprognævn hadde formannskapet i Nordisk språkråd, fungerte Henrik som rådssekretær. Språkrådet ivaretar bl.a. sekretariatsfunksjonen for NFL, så på denne måten ble han enda nærmere knyttet til foreningen. I sin periode som rådssekretær var han hovedredaktør av årsskriftet Språk i Norden, han var med i startfasen av det store prosjektet om internordisk språkforståelse og medlem av nettverksgruppen for prosjektet om moderne importord i språkene i Norden. Han var også ansvarlig for at nettsidene fikk et nytt og svært forbedret utseende.

Henrik var en livsglad mann med stor sans for humor, hadde lett for å komme i kontakt med folk, og fikk mange gode nordiske venner. Han passet derfor i særlig grad som nordisk sekretær. Han er dypt savnet, ikke minst av undertegnede, som hadde et tett samarbeid med ham de siste tre årene.

Vi takker ham for innsatsen og lyser fred over hans minne.

Rikke E. Hauge

Göran Karlsson

Göran Karlsson, professor emeritus vid Åbo Akademi, avled den 11 september 2003.

Bergsrådet Anders Kramer och hans hustru Sally donerade år 1942 till Stiftelsen för Åbo Akademi ett antal aktier att förvaltas under namnet "Sally och Anders Kramers donationsfond". Avkastningen skulle användas till en professur i finska språket och litteraturen, som skulle besättas med en "lämplig och i alla avseenden kompetent person tillhörande vår svenska stam". Så skedde också. Efter många turer och förordnanden som docent, lärare och tf. professor utnämndes Göran Karlsson till ordinarie professor i finska språket och litteraturen år 1964. Han blev därmed den första finlandssvenska professorn i finska. En lämpligare person kunde man inte ha fått. Som lärare var han grundlig och inspirerande, både omtyckt och respekterad. Tiden har visat, att hans elever haft god framgång både som lärare och på den akademiska banan. Som forskare var Göran Karlsson mångsidig. Han behandlade främst nufinskans problematik och strävade alltid efter att ge klara och entydiga anvisningar för grammatikaliskt korrekt finsk-språkig framställning. Finskans pluralbruk, numerusbruk, finskans objekt, finsk formlära och språkriktighet är några av de teman som han behandlat. Hans arbeten citeras alltjämt ofta, och hans lärobok "Finsk formlära" används än i dag som akademisk kursbok.

Det ena av hans livsverk var att han skapade en välfungerande akademisk institution. Målmedvetet och utan att sky bemödanden byggde han upp det som i dag är Finska institutionen vid Åbo Akademi. Han avgick som emeritus 1.9. 1980.

Därefter vilade han dock inte på några lagrar, utan fortsatte arbetet på sitt andra livsverk, Stora svensk-finska ordboken, som påbörjats i slutet av 1960-talet i regi av Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Den var antagligen en av de sista, om inte den allra sista ordboken, som skapades med blyertspennor och skrivmaskiner, utan datorer och utan internet. Stor vikt fästes vid fraseologin, och även ett större antal fackgranskare var involverade i arbetet. Ordboken utkom åren 1982–87 i tre delar och försvarar sin plats i dag som är. Som chef krävde Göran Karlsson mycket av sig själv och sina medarbetare, men han var alltid uppmuntrande och rättvis.

Han var en vetenskapsman och en gentleman. Vi är många som saknar honom.

Brita Löflund

(Elev till Göran Karlsson, sedermera timlärare vid Åbo Akademi och därefter i 24 år anställd vid ordboksprojektet.)

Marja Lehtinen

Huvudredaktören för den elektroniska versionen av Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') har avlidit. Hon dog i en ålder av 57 år den 26 augusti 2003 i Borgå nedbruten av en svår sjukdom. Hon var född den 1 juli 1946 i Nurmo i Södra Österbotten.

Marja Lehtinen utförde merparten av sin livsgärning inom den allmänspråkliga lexikografen, men hon inledde yrkeskarriären inom dialektologin. Efter att ha tagit filosofiemagistersexamen vid Helsingfors universitet 1972 fick hon arbete vid den stora finska dialektordbokens arkiv där hon lemmatiserade dialektfrågematerialet för arkivering och redigering. Hon var med om fältarbete i östra Finland för att samla in dialektmaterial och hon deltog också i redigeringen av en ordbok över Nurmodialekten, sin födelseorts dialekt.

När Forskningscentralen för de inhemska språken inrättades 1976 övergick Marja i dess tjänst och blev medlem i redaktionen för Suomen kielen perussanakirja. En kort tid senare blev hon redaktionssekreterare. När den tryckta ordboken hade kommit ut 1994 och arbetet med den elektroniska versionen inleddes utnämndes Marja till andra huvudredaktör. När det gällde utvecklingen av CD-Perussankirja spelade Marja en avgörande roll. Hon hade alltid varit intresserad av datateknik och de möjligheter den erbjuder, och det kunnande hon hade skaffat sig kom nu väl till pass. Hon blev den förenande länken mellan redaktionen och programutvecklarna. Hennes kunnande utnyttjades också av andra ordboksredaktioner på forskningscentralen när man skulle övergå från redigering med hjälp av vanlig ordbehandling till bearbetning och lagring av material i strukturerad form.

CD-Perussanakirja har mångsidiga sökfunktioner och utvecklingsarbetet var på många sätt banbrytande. Genast när cd:n publicerats 1997 inleddes arbetet med en ny och aktuell version, och Marja Lehtinen övertog ensam huvudredaktörsuppgifterna. Projektet pågår fortfarande. Marja Lehtinen hann föra det nästan till slut men tyvärr inte det allra sista stycket.

Också när det gällde att planera och bygga upp den finska språkbanken stod Marja Lehtinen för en betydande insats. Hon ledde först den arbetsgrupp inom Forskningscentralen för de inhemska språken som hade i uppgift att utarbeta sammanställningsprinciperna och kartlägga behoven av ett nufinskt textmaterial i elektronisk form. Det praktiska insamlings- och kodningsarbetet pågick åren 1996–1998 som ett samarbetsprojekt med Institutionen för allmän språkvetenskap vid Helsingfors universitet. Marja Lehtinen var projektansvarig från forskningscentralens sida och hon hade hand om textinsamlingen och rättighetsfrågorna. Projektet ingick i det sameuropeiska Parole-projektet som syftade till att sammanställa en textbank om 20 miljoner ord

för vart och ett av de 14 EU-språken. Textmängden i den finska språkbanken har sedermera mångdubblats och omfattar för närvarande ca 180 miljoner ord.

Förutom ordboksarbete ägnade sig Marja Lehtinen också åt språkvårdsfrågor. I sin egenskap av huvudredaktör deltog hon i den finska språknämndens möten och lade fram åtskilliga förslag. Hon företog många utredningar och gav utlåtanden i problematiska språkfrågor. Dessutom deltog hon i excerperingsarbete och termutveckling. Hon publicerade under åren åtskilliga artiklar och höll många föredrag om språkliga och lexikografiska frågor.

När den fjärde konferensen om lexikografi i Norden ordnades på Hanaholmen utanför Helsingfors 1997 ingick Marja Lehtinen i arrangörskommittén. Som Borgåbo fick hon som sitt särskilda ansvarsområde exkursionen till Borgå. Hon höll också ett föredrag på konferensen där hon redogjorde för användarreaktionerna på den nyutkomna CD-Perussanakirja. Två år tidigare hade hon också deltagit i konferensen på Island. Hon var medlem i Nordiska föreningen för lexikografi ända från dess grundande.

Marja Lehtinen besatt många egenskaper som är väsentliga för en ordboksförfattare. Hon var insatt i språkliga teorier och kände till språkbruket. Hon hade en oerhört säker känsla för språkliga nyanser och en bred allmänbildning. Hon läste mycket, allt från facklitteratur till deckare. Därtill var hon oerhört rationell och analytisk. Hon hade en skarp blick som osvikligt upptäckte tryckfel och skilde ett kursiverat kommatecken från ett rakt. Hon hade öga både för detaljer och stora helheter. Hon besatt det lugn, den tålmodighet och den ihärdighet en ordboksförfattare behöver. Till sin läggning var hon försiktig men när hon hade fattat ett beslut var hon målmedveten och orubblig. Hon besatt både styrka och känslighet; hon var mycket empatisk men kunde också vara kyligt resonerande om det behövdes.

Familjen var det allra viktigaste i Marja Lehtinens liv, men hon gick ändå intensivt upp i sitt arbete. Hon lämnade det inte i och med att hon stängde dörren till arbetsplatsen bakom sig, utan uppgifterna följde med hem, och ibland blev bördan kanske väl stor. Flera av hennes fritidsintressen hade anknytning till arbetet. Också när hon läste för nöjes skull iakttog hon språket och gjorde anteckningar. Matlagningensintresset ledde småningom till att hon blev expert på terminologin inom det området.

En närståendes död, och i all synnerhet en för tidig död, är en tung upplevelse för familjen, men också för arbetskamraterna som i bästa fall är som en familj. Förutom upplevelsen av sorg och personlig förlust känner kollegerna också en professionell vanmakt. Marja Lehtinens bortgång är en stor förlust för Forskningscentralen för de inhemska språken och dess ordboksprojekt. Särskilt svårt blir det att

fylla det tomrum hon lämnar efter sig inom det nuspråkliga ordboksprojektet. Med henne förlorade vi en oersättlig kraft.

Eija-Riitta Grönros och Nina Martola